

İSTANBUL'DA TASAVVUFÎ HAYATI

REŞAT ÖNGÖREN*

I. GİRİŞ: GENEL TASAVVUFÎ YAPI

İstanbul'un fethinden önce Osmanlı toplumunda tasavvufî hayatın çizgisi ve temel özellikleri belirginleşmişti. Osmanlı'nın kuruluş yıllarında tasavvuf ehlinin Anadolu'da iskâna elverişsiz dağ ve bayırlarda kurdukları zaviyelerin etrafını imar etmek suretiyle iskâna elverişli hâle getirmeleri ve ihtiyaç oldukça gazilerle birlikte fetihlere katılmaları, yöneticiler tarafından desteklenmelerine vesile oldu. Bunun bir sonucu olarak imar ettikleri topraklara resmen yerleşmeleri hususunda tasavvuf ehline beratlar verilmiş, bazıları için yeni zaviyeler kurularak vakıflar tahsis edilmiş ve bir kısım vergilerden muaf tutulmaları kararlaştırılmıştır.

Tekke-Medrese İlişkileri

Osmanlı yöneticileri benimsedikleri dengeli yönetim anlayışı sebebiyle, tasavvuf çevreleriyle ilmiye çevrelerinin yakınlaşmasını sağladılar. İznik'te 1331'de kurulan ilk medresenin başına Kayserî gibi önde gelen bir sufi-âlimin getirilmesi tasavvuf düşüncesini Osmanlı medrese kültürü bünyesine sokmuş, 1425'te ilk şeyhülislamlık makamına Kayserî ile aynı çizgide bulunan Molla Fenarî gibi bir sufi-âlimin getirilmesiyle de ilmiye çevrelerinde yaygınlaşmıştır.

Devletin tayinlerdeki bu tercihi toplumda "mutasavvif âlim" tipinin yaygınlaşmasını beraberinde getirdi. Medrese eğitiminin yanı sıra tekke eğitimine de vâkıf olan mutasavvif âlimlerin kaleme aldıkları bir kısım eserlerde kelim, fıkıh ve tasavvufu mezcederek meseleleri bütünlükçü bir tarzda ele almaları, din ilimlerinde kullanılan "akıl ve burhan metodu" ile tasavvufî ilimler için geçerli olan "keşif metodu" hakkında mukayeseli değerlendirmeler yaparak tasavvufî diğer disiplinlerin ilmî zeminde yakınlaşmasını sağladı. Şeyhülislam Molla Fenarî'nin (ö. 1430) *Aynü'l-a'yân* ve *Misbâhu'l-üns* isimli eserleri bu hususta dikkat çeken önemli çalışmalardır.

Fenarî Fatıha suresinin tefsiri sadedinde kaleme aldığı *Aynü'l-a'yân*'ın giriş kısmında Kur'an'ı yorumlayan âlimlerde olması gereken hadis, fıkıh, kelim gibi ilimleri sayarken "keşif ilmi"ni de zikretmiş, ayrıca ayetlerin tefsiri sırasında zaman zaman bizzat kendisi de keşfin verilerine başvurmuştur. Sadreddin Konevî'nin Allah-âlem ilişkisinde ilahî bilginin yeri ve değerine dair kaleme aldığı Arapça eseri *Miftâhu'l-gayb*'e şerh olarak yazılan *Misbâhu'l-üns*'ün girişinde de Fenarî, eserde keşif (tasavvufî metot) ile ortaya konulan kaideleri, nazar ve burhan metodunu kullananların aklına uygun gelecek şekilde açıklamaya çalıştığını belirtmektedir.

Diğer taraftan şeyhlerin tasavvuf ilmi ile birlikte medresede okutulan ilimleri bir şekilde tahsil ederek din-tasavvuf (şeriat-tarikat) birlikteliğinden söz etmeleri ve dinî kurallara hususi vurgu yapmaları medrese çevreleriyle yakınlaşmalarını daha da hızlandırdı. Bunun bir sonucu olarak medrese tahsili gören pek çok âlim aynı zamanda bir tekkeden de el almış ve zamanla birçok tekkenin şeyhliğini medrese kökenli âlim-şeyhler üstlenmiştir. Zahir ilimlerin yanı sıra bâtın ilimlerini tahsil ederek yetişen bu şeyhler, tasavvufî birlikte tefsir, hadis, fıkıh, akaid gibi dallarda telif, tercüme ve şerh türü yüzlerce eser meydana getirdiler. Bu yapı dinî kurumların fonksiyonlarını etkiledi; devlet adamları, medrese çevreleri ve tasavvuf ehlinin birbiriyle yakın ilişkileri, XII ve XIII. yüzyıllardan itibaren gelişimi izlenen ortak avlulu cami-medreseler ve cami-tekkeler şeklindeki mimari tarzın Osmanlı'da cami-medrese-tekkenin birlikte inşa edildiği külliye tarzına dönüşmesine de zemin hazırlamıştır. XV. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da kurulan Şeyh Vefa Külliyesi, Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan çift fonksiyonlu cami (cami-tevhithane) ve önünde sıralanan derviş hücreleri ve medrese odalarıyla bunun ilk örneklerinden birini teşkil etmiştir.

İstanbul fethedildiğinde toplumun ilmî ve dinî hayatını şekillendiren medrese ve tekke gibi kurumlar birbiriyle mücadele ederek enerjilerini tüketmek

* İstanbul Üniversitesi

1- Ebû Eyyüb el-Ensârî sufileri (İntizâmî)

yerine, karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma içine girmiş bulunuyorlardı. Devlet ise bu iki kuruma eşit mesafede durarak, aralarındaki ahengin bozulmamasına gayret gösteriyordu. Başta sultanlar olmak üzere devletin birçok ileri geleni, gerek medrese mensupları gerekse tasavvuf ehliyle yakın temas içinde bulunuyordu. Böylece devlet-tekke-medrese üçgeninde bir birlik oluşmuştu. Fatih Sultan Mehmed kuruluşun itibaren oluşun bu dengeyi daha da güçlendirecek adımlar attı. Bir gün Kazasker Alaeddin Ali Fenârî'ye (ö. 1497) "İlm-i hakikat ile meşgul olan kelimciler, mutasavvıflar ve felsefeciler olmak üzere üç taife var; bunların görüşlerini bir araya getirip muhakeme etmek gerekir." şeklindeki ifadesi, mektepler arası dengenin devamı adına padişahın bunlara eşit mesafede durduğunu göstermektedir. Fatih'in isteği üzerine kazasker, "Bu işi en iyi Molla Abdurrahman Câmî yapabilir." şeklinde cevap verince, padişah, Molla Câmî'ye değerli hediyelerle bir elçi göndermiş ve ondan adı geçen üç mektebin görüşlerini muhakeme eden bir risale yazmasını talep etmiştir. Bunun üzerine Molla Câmî *ed-Dürretü'l-fâhire fî tahkîki mezhebi's-sûfiyye ve'l-mütekellimîn ve'l-hukemâi'l-mütekaddimîn* isimli Arapça eserini kaleme alarak Allah'ın varlığı ve birliği; isimlerinin ve sıfatlarının hakikati; ilminin, iradesinin mahiyeti; vahdetten kesretin nasıl sudur

ettiği; âlemin kıdemi vb. meseleler üzerinde farklı görüşlerin muhakemesini yapmıştır. İstanbul'da bazı sufilerin anlayış ve uygulamalarına karşı âlimlerden itiraz edenler olmuştur. Fatih devri İstanbul'unda ulema ile Zeyniye Şeyhi Konyalı Muslihuddin Mustafa (Şeyh Vefa) arasında fıkhi bir meseleden dolayı tartışma yaşandığı belirtilir. Kaydedildiğine göre İstanbul uleması bir ara, Hanefî mezhebinden olan Şeyh Vefa'nın namazlarda Şafiîler gibi Besmele'yi açıktan okuması ve celse-i istirahat oturmasını mezhepleri birbirine karıştırmak (halt-ı mezahib) şeklinde değerlendirmiş ve şeyhi uyarmak maksadıyla bir camide Şeyhülislam Molla Gürânî başkanlığında toplanmıştı. Davetliler arasında bulunan Sinan Paşa toplantının sebebini Molla Gürânî'den öğrendiğinde ulemaya dönüp, "Şeyh Vefa size 'Bu hususta ben böyle ictihat ettim.' derse ne diyeceksiniz?" diye sormuş, Gürânî'nin "O müçtehit mi?" şeklindeki itirazına da şu şekilde cevap vermiştir: "Evet o, Kur'an'ın tefsirine yedi türlü bâtını manasıyla birlikte vâkıf olup kütüb-i sittedeki hadisleri de ezber bilmektedir. Ayrıca içtihat şartlarını da çok iyi biliyor." Gürânî'nin "Sen bu şekilde şahadet eder misin?" şeklindeki mukabelesine de "Evet." deyince, Gürânî yanındakilere "Haydi gidelim. Sinan Paşa gibi bir şahidi olan zata bu hususta karşı çıkmak doğru olmaz." demiştir. Sinan Paşa'nın ayrıca şeyhi şu şekilde

2- Bayramî dervişleri (İntizâmî)

savunduğu da nakledilir: “... Âlimler bu kadar ihtilafla İmam-ı Âzam mezhebinden çıkmazlar. Görmüyor musunuz ki Hanefiye imamları bile nice meselede ona muhalefet ediyorlar... Zahir ve bâtını kâmil bir azizin bu kadar muhalefetinden dolayı neden kavga çıkıyor? Her kim onun hakkında kötü düşünürse bu sırf taassup ve bilgisizliğindedir.”

Osmanlı başşehri İstanbul’da da tartışılan konuların başında Muhyiddin İbnül-Arabî’nin *Fusûsü’l-hikem*’de dile

getirdiği bazı görüşleri vardı. Özellikle Firavun’un imanını kurtardığına dair görüşü başlangıçtan son dönemlere kadar tartışılan konular arasında yer almıştır. Bununla ilgili İstanbul’da ilk tartışma Fatih Sultan Mehmed devri önemli mutasavvıf âlimlerden Kutbuddinzade Mehmed İznikî’nin bir eserinde bu görüşlere yer vermesiyle meydana gelmiştir. Mehmed İznikî, Firavun’un son anda imanını kurtardığı ve kâfirlerin cehennemdeki durumu hakkında İbnül-Arabî’nin görüşlerini dile getirdiğinde,

3- Bayramî dervişleri (Intizâmî)

âlimler arasında ciddi tartışmalar meydana gelmiş, olayların büyümesinden endişe eden Sadrazam Mahmud Paşa'nın ricası üzerine İznîkî, bu hususta esasen âlimlerin çoğunluğunun görüşünü kendisinin de kabul ettiğini ifade etmek zorunda kalmıştır. Ancak İbnü'l-Arabî'nin görüşleri hakkında ortam müsait olunca daha geniş bir açıklama yapacağını da belirtmiştir. Aynı konuda çağdaşı Şeyh Vefa'nın görüşü sorulduğunda o, "Keşke İbnü'l-Arabî gibi iki mümin bizim hakkımızda da böyle şahadet etse." diyerek meseleyi geçiştirmiştir.

İbnü'l-Arabî'nin Şam'daki kabrini Mısır seferi dönüşü tespit ettirerek üzerine türbe, yanına da bir cami ile bir tekke yaptıran Yavuz Sultan Selim, onun görüşleriyle ilgili Molla Abdurrahman Câmî'nin talebelerinden Şeyh Muhammed b. Hamîdüddin

el-Mekkî'ye bir kitap (*el-Cânibü'l-garbî fi halli müşkilâti İbni'l-Arabî*) hazırlatmıştır. Ayrıca Şeyhülislam İbn Kemal de İbnü'l-Arabî ile ilgili bir fetva kaleme almış ve burada onun görüşlerine karşı çıkmanın yanlış olduğunu, eserlerini anlayamayanların itiraz etmek yerine susması gerektiğini belirtmiştir. Fetvada özetle şöyle denilmektedir:

Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin görüşlerine karşı çıkan hata etmiş olur. Eğer hatasında ısrar ederse sapıtmış olur ki sultanın onu terbiye etmesi ve bu inancından çevirmesi gerekir. İbnü'l-Arabî'nin eserlerinden *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye ve Fusûsü'l-hikem*'de bazı konular anlaşılabilen ve şeriata uygun olduğu açıkça görülmektedir. Bazı konular ise herkesin anlayabileceği ölçüde açık olmayıp sadece

1- Halvetî Şabanî

2- Rifaî

3- Halvetî Sümbüli

4- Nakşî

5- Kadirî

6- Mevlevî

7- Mevlevî

8- Halvetî Cerrahî

9- Bedeviyye Ebürriza

10- Rifaî

11- Halvetî Gülşenî

12- Halvetî Sümbüli

13- Sa'dî

14- Bektaşî

15- Nakşî

4- Tarikat tacı serpuşları (İBB, Şehir Müzesi)

gelmiştir. Bu kelimelerden birinin diğeri yerine kullanıldığı da olmaktadır. Ayrıca bu zikre karşı çıkanlar tarafından özellikle “raks ve devran” denildiği de görülmektedir.

İstanbul’da sema ve devran şeklinde yapılan zikirle ilgili kaydedilen ilk olay Fatih Sultan Mehmed dönemine aittir. Nakledildiğine göre dönemin şeyhülislamlarından Molla Güranî (ö. 1488) Zeyniye tarikatı şeyhi, Şeyh Vefa’nın (ö. 1491), padişah tarafından adına yaptırılan cami-tevhithanede devran ile zikir yaptırmasına karşı çıkmış ve aralarında bu yüzden tartışma yaşanmıştır. Şeyh Vefa’nın müritlerinden olan ve Sultan II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim, Kanunî Sultan Süleyman gibi dirayetli padişahlar döneminde şeyhülislamlık yapmış bulunan Zenbilli Ali Efendi (ö. 1526) ise bu tür zikir yapmanın İslam kuralları açısından hiçbir sakıncası bulunmadığını, kaleme aldığı bir risale ile açıklamış, ayrıca bunu uygulayan dervişlere karşı çıkanların yanlış yaptıklarını, dolayısıyla tövbe etmeleri gerektiğini yazdığı birçok fetva ile duyurmuştur.

XVI. yüzyılın ilk yarısında “Molla Arap” ve “Vaiz Arap” gibi lakaplarla ünlenen etkili âlimlerden Muhammed b. Ömer (ö. 1531) de sufilerin devran ile zikretmelerine karşı çıkanlardandı. Özellikle bu dönemde en yaygın tarikat olan Halvetiye mensuplarını ciddi şekilde tenkit etmekteydi. Bu sebeple raks ve devranın haram olduğuna dair bir mektup kaleme alarak İstanbul’da bulunan Halvetiye şeyhlerine göndermişti. O dönemde Halvetiye’nin ileri gelen âlim-şeyhlerinden Cemaleddin İshak Karamanî (ö. 1526) bu mektuba yazdığı cevapta raks ve devranın helal olduğunu delilleriyle ortaya koymuştu. Zenbilli Ali Efendi’den sonra şeyhülislamlık makamına getirilen Kemalpaşazade de (ö. 1534) devran ile zikir yapılmasına karşı çıkan âlimler arasında bulunuyordu. Kaleme aldığı *Risâletü’l-münîra* isimli eserinde bu konuya temas ederek sufilerin halka olup dönmeleri ve ayaklarını yere vurup zikretmelerinin ibadet değil, bir “raks” olduğunu ileri sürmüş, raksın haram olduğuna dair âlimler arasında görüş birliği (icma) bulunduğu için, bunu helal sayanların kâfir olacaklarını iddia etmiştir. Ayrıca onun raks, sema ve devran aleyhine verdiği birçok fetvası da bulunmaktadır. Bu fetvalarda çok ağır ifadelere yer verildiği görülmektedir. Buna göre “raks”ı helal kabul eden ve arzusuyla raks ve devran eden kişi, isterse dinî-ruhani duygusu ağır bassın, Müslümanlıktan çıkar. Aleyhte fetva verildiği hâlde, şeyhi öyle istiyor diye devran ile zikir yapanın ölünce namazı kılınmaz ve Müslüman kabristanlığına konulmaz. Başını belini sallayarak zikretmekte bir sakınca yoktur, diyenler sürgün cezasıyla cezalandırılmalıdır.

7- Derviş asaları (İBB, Şehir Müzesi)

Kemalpaşazade konuyla ilgili ayrıca bir de müstakil eser kaleme almıştır. *Risâle fi tahkîki’l-hak ve ibtâli re’yi’s-sûfiyye fi’r-raks ve’d-devrân* isimli bu eserde raks ve semanın haram olduğuna dair önceki âlimlerden nakiller yaptıktan sonra, semanın ancak belli şartlar çerçevesinde caiz olabileceğini belirtmektedir. Buna göre sema yapan dervişler ihlâslı olmalı, içten gelmedikçe coşkunculuk (vecd) izhar etme gayretinde bulunmamalı; zikri gösteriş, para kazanma ya da bir ikram sofrasından yararlanma maksadıyla yapmamalıdır. Ayrıca aralarına henüz bıyık ve sakalı çıkmamış gençleri (emred), günah işlemeyi âdet hâline getirmiş olanları (fasık) ve dünyevi menfaatleri gözetken çıkarıcıları almamalıdır. Kemalpaşazade bu şartları saydıktan sonra sonunda şöyle bir hükme varmaktadır: Zamanımızda semaya (musiki eşliğinde zikir) izin yoktur. Tasavvuf büyüklerinden Cüneyd-i Bağdadî (ö. 909) bile semadan vazgeçmiş ve tövbe etmiştir. Âlimlerin ortak görüşüyle raks (devran) etmek de haram olduğu için helal sayan kâfir olur.¹

Kemalpaşazade’nin henüz şeyhülislam olmadan önce, Anadolu kazaskerliği sırasında ortaya koyduğu anlaşılan bu görüşleri, aynı kanaati paylaşan İstanbul Kadısı Muslihuddin Sarıgürz’ü (ö. 1522) harekete geçirmiş, devran ile zikreden dervişlerin yakalanıp cezaya çarptırılmaları için bir şikâyetname hazırlayarak Kemalpaşazade’nin onayına sunmuştur. İstanbul kadısının

1 Süleymaniye Ktp., Düğümlü Baba, nr. 446, vr. 88a-b.

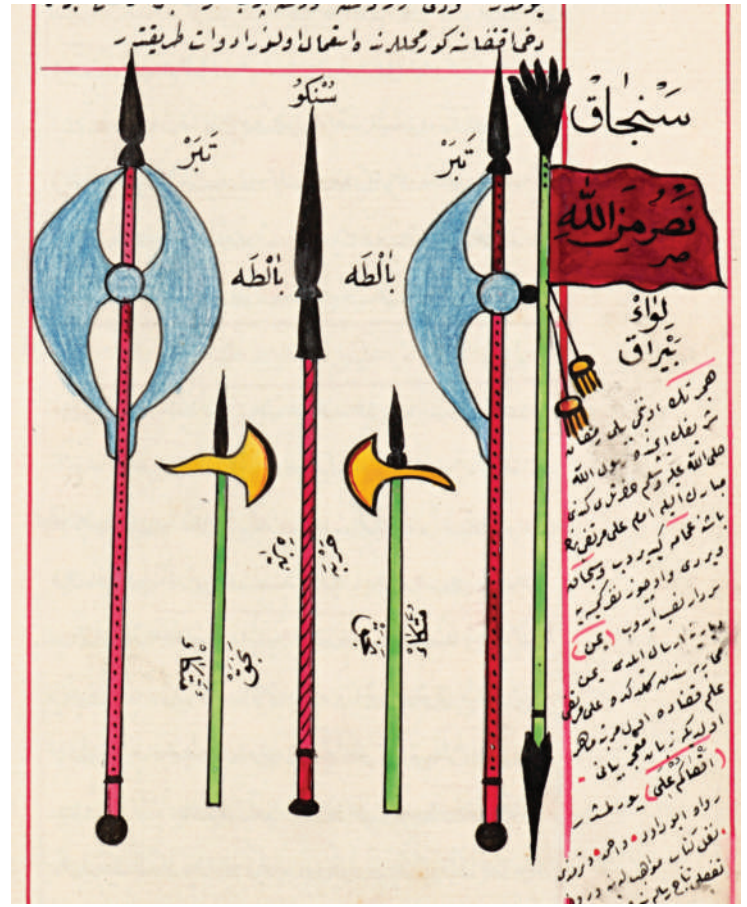

8- Derviş müttekası (İBB, Şehir Müzesi)

bu teşebbüsü, o dönemde başta başşehir İstanbul olmak üzere birçok Osmanlı şehrinde oldukça yaygın faaliyetleri bulunan Halvetiyye tarikatı mensuplarını telaşlandırmış ve zaman kaybetmeden karşı teşebbüse geçmelerine sebep olmuştur. Nakledildiğine göre Kemalpaşazâde, İstanbul Kadısı'nın şikâyetnamesini önce onaylamış, ancak Halvetiye'nin medrese kökenli dirayetli şeyhi Sünbül Sinan Efendi'nin (ö. 1529), Kemalpaşazade'nin güven duyduğu Şeyh Yavsî Efendi Zaviyesi Şeyhi Mahmud Efendi'yi devreye sokması üzerine uygulamaya koymaktan vazgeçmiştir.

Bazı kaynaklarda Muslihuddin Sarıgürz ile Sünbül Sinan arasında devran meselesi yüzünden halkın da bulunduğu bir mekânda tartışma yaşandığı ve şeyhin ilmî dirayeti ve manevi nüfuzu karşısında Sarıgürz'ün hezimete uğradığı kaydedilmektedir. Sarıgürz'ün şikâyetnameyi bu olaydan sonra kızgınlıkla Kemalpaşazade'ye gönderdiği anlaşılıyor.

Kocamustafapaşa Dergâhı Şeyhi Sünbül Sinan Efendi ilmî yetkinliği ve manevi dirayetiyle üstün çıktığı bu tartışmalara bir son vermek ve meseleyi kökünden halletmek için sema ve devran ile yapılan zikrin caiz olduğuna dair önce Arapça, daha sonra Türkçe olmak üzere iki eser kaleme almıştır. Risâle-i Tahkikiyye adını verdiği ve çoğaltarak devrin âlimlerine dağıttığı Arapça eserinde devran zikrinin "raks" diye nitelenemeyeceğini delilleriyle açıkladıktan sonra, raksın bile haramlığı ile ilgili âlimler arasında görüş birliği bulunmadığını, dolayısıyla onu helal saymanın da insanı küfre düşürmeyeceğini vurgulamıştır. Ayrıca Sünbül Sinan âlimlerin yanı sıra muhtemelen halkı da bilgilendirmek amacıyla yazdığı Türkçe eserini, sema ve devrana karşı

9- Dervişin çeyizinden: (soldan sağa) teber, balta-mütteka-nacak, sünkü-harbenize, balta-mütteka-nacak, teber, sancak-liva-i bayrak (Mecmûa)

çıkmayan bazı âlimlere onaylatmıştır. Süleymaniye Kütüphanesi ile İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan nüshaların sonunda Şeyhülislam Zenbilli Ali Efendi'nin Türkçe olarak, Atıf Efendi Kütüphanesi'nde bulunan nüshanın da kapağında Muhammed Fenarî'nin Arapça olarak fetvaları kayıtlıdır. Zenbilli Ali Efendi fetvasında özetle "Bu eserde kaydedilenlerin tamamı doğrudur. Bu esere karşı çıkmak ve yazılanların aksinin doğru olduğuna inanmak insanı küfre düşürür..." demektedir. Muhammed Fenarî de benzer ifadelerden sonra, eserdeki görüşlere karşı çıkanların sürgüne kadar varan ceza ile cezalandırılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Sünbül Sinan'ın bu çabası sonucu o dönemde çoğu âlimin sema ve devran konusunda ikna olduğu ya da en azından karşı çıkmadığı düşünülse bile yine de münakaşanın tamamen son bulmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Fatih Camii imamlarından İbrahim b. Muhammed Halebî'nin (ö. 1549) Sünbül Sinan'ın hayatının sonlarına doğru Ocak 1528'de kaleme aldığı *Risâletü'r-rahs ve'l-vaks li-müstehilli'r-raks* isimli eserinde suffilerin uyguladığı devranı bazı Hristiyanların eğlenirken yaptığı dansa (raksa) benzeterek haram olduğunu ispata çalışmış, bunu

bir ibadet olarak görmenin yanlış olduğunu vurgulamıştır. Sema ve devran aleyhine bu tür karşı görüşler her dönem ortaya konmuş olmakla birlikte, özellikle Sünbül Sinan'ın gayretleri sonucu üst düzey bir kısım âlimlerin ikna oldukları ve önceki tavırlarını yumuşattıkları görülmektedir. Bunlar arasında Şeyhülislam Kemalpaşazade de vardır. Kemalpaşazade bu eseri Sünbül Sinan ile aralarında oluşan dostluktan ve onun vefatından sonra tanıştığı bir başka Halvetiye Şeyhi İbrahim Gülşenî (ö. 1534) ile ruhani bağlantıdan sonra yazmış olmalıdır. Nitekim Kemalpaşazade'nin buradaki görüşleri sufilerin devranla ilgili görüşleriyle; özellikle de Sünbül Sinan'ın *Risâle-i Tahkikiyye*'de savunduklarıyla örtüşmektedir. Her şeyden önemlisi, burada konuyu tartışırken hakkında karar vereceği kimselerin niyetlerini ön plana çıkararak ona göre değerlendirmelerde bulunması, iç dünyasında meydana gelen önemli değişimi apaçık göstermektedir. Şöyle diyor:

Sufilerin raks diye nitelenen hareketleri, her ne kadar birtakım benzerlikler taşısa da, gerçekte raks değildir. Bütün zikir ve ibadetlerin esas maksadı kalbi Allah'ın dışındaki şeylerden (mâsivâ) temizlemek ve Allah'a yönelmektir. Samimi niyetle sema eden kimsenin kendini zorlayarak ya da içinden gelerek şevkle yaptığı hareketler kalp huzuruna ve dünyadan yüz çevirmeye vesile olması sebebiyle tamamen hayırdır. Musiki aletleri eşliğinde söylenen sözler, kötü ve günah sayılan kelimelerden olmadıkça bir sakıncası yoktur. Âlimlerin sufilere karşı çıkmaları, raksı haram olarak kabul ettikleri içindir. Ancak onun haram olduğu hususunda görüş birliği (icmâ) olmadığı için helal kabul etmekle küfre düşülmüş olmaz.

Kemalpaşazade yukarıdaki risalesinin yanı sıra sema ve devranla ilgili olumlu nitelikte fetvalar da kaleme almıştır. Şeyhülislam Kemalpaşazade eski görüşlerinden vazgeçmiş olmakla birlikte, zikir sırasında bir kısım sufilerin yaptığı bazı aşırılıklara karşı çıkmayı da ihmal etmemiştir. Zira ona göre bazı dervişler devranı ibadet ve zikir adabından çıkarıp eğlence hâline dönüştürmektedirler. Bunu bilinçli yapanlara; gösteriş ve insanlar arasında itibar kazanma niyetini güdenlere engel olmak gerekir. Kemalpaşazade sema ve devranla ilgili ulaştığı son kanaatini, vefatının hemen öncesinde ziyaret ettiği Sünbül Sinan Efendi'ye de söylemiştir. Şeyhe "geçmiş olsun" dileklerini ilettikten sonra aralarında geçen konuşma sırasında "Efendi bizim fetvamız sizlere değildir. Aslın[1] bilmez... sefihleredir." demiştir. Kemalpaşazade'nin geldiği bu nokta, öyle anlaşılıyor ki, onun başta Halvetîler olmak üzere açık zikir uygulayan tarikat mensuplarıyla bulunduğu ortak nokta

10- Kadiriyye'nin çarh gülü (üstte sağda), Rifâiyye gülü (üstte solda), Kadiriyye ve Nakşibendiyye havuzlu gülü (altta sağda), Sünbülî, Şabanî, Uşşakî, Gülşenî, Bayramî, İsmail Rûmî Hazretlerinin tiğli gülü (*Mecmûa*)

olmuştur. Nitekim Sünbül Sinan'ın yanında yetişen Merkez Efendi'nin halifesi Ahmed Beşir Efendi (ö. 978 (1570-1571)) sema ve devranla ilgili risalesinde Kemalpaşazade'nin devran hakkında olumsuz bir fetvasını değerlendirirken şöyle demektedir: "Onun burada karşı çıktığı devran değil, edepsiz harekettir... Bu ise haramdır..."

XVI. yüzyılın ilk yarısında Kemalpaşazade gibi önde gelen âlimlerin görüşlerindeki değişim sema ve devran

لحرف علیہ قاریہ نیک جریخ کوی تعبیر اول نور

هاوزلی کول
تعبیر اول نور

لحرف علیہ قاریہ
ولقبشندیدہ

بیدمانی اسماعیل الرومی قدس سرہ حضرت نیک اجترادیدہ

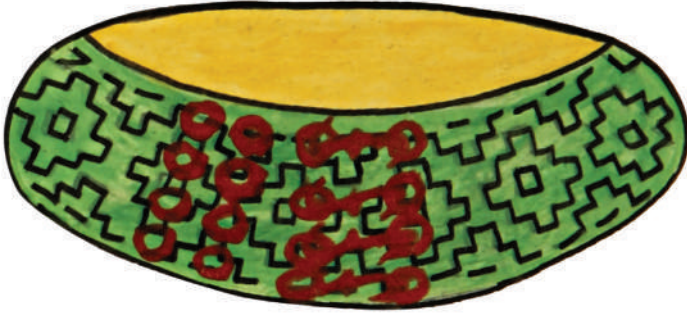
tartışmalarının hararetini büyük ölçüde yitirmesine sebep olmuştur. Bununla birlikte 1545-1574 yılları arasında otuz yıla yakın şeyhülislamlık yapmış olan Ebussuud Efendi'nin fetvalarında bu hususa yer vermiş olması, tartışmaların asrın ikinci yarısında da devam ettiğini göstermektedir. Ebussuud Efendi'nin devrana karşı tavrı Kemalpaşazade'nin ilk dönemlerindeki kadar katı olmasa bile yine de serttir. Onun yaklaşımı, bu zikre bazı

sınırlamalar getirilmesi gerektiği yönündedir. Mesela zikir sırasında dervişler ayakta ya da oturarak, sadece belleri ve başlarını hareket ettirip ayaklarını sabit tutmaları hâlinde yaptıkları zikirde bir sakınca olmaz. Bellerini de hareket ettirmezlerse zikrin edebine daha uygun davranmış olurlar. Eğer ayaklarını hareket ettirirlerse bu kesinlikle haramdır. Dolayısıyla o dönemde bu sınırlara uymayan sema ve devran şeklini kâfirlerin uyguladığı raksa (dans) benzeterek karşı çıkmaktadır. Ona göre sufiler yaptıkları bu hareketlerin insanı kötülüklerden alıkoyduğunu ve Allah'ı anmalarına sebep olduğunu söyleseler bile din buna müsaade etmemektedir. Zira hiçbir müctehid âlim raksa izin vermemiş, sadece sema hususunda ihtilaf edilmiştir. O sebeple raks ve devran edenlere kadıların engel olması gerekir.

Şeyhülislam Ebussuud Efendi raks ve devran edenlerin dinden çıkıp çıkmadıkları hususunda da, bu hareketin ibadet sayılıp sayılmamasına bakmaktadır. Ona göre eğer dervişler yaptıklarını bir ibadet olarak kabul etmiyorlarsa, sırf bu hareketlerden dolayı küfre girdikleri söylenemez. Eğer bunu ibadet sayarlarsa o zaman dinden çıkmış olurlar. Zira ibadet Allah'ın yapılmasını emrettiği şeylerdir. Sufiler yaptıklarını ibadet saymakla onun Allah'ın emri olduğunu ileri sürmüş olurlar ki bu, Allah'a yapılan bir iftiradır.

Kanunî Sultan Süleyman tarafından adına İstanbul'da tekke kurulan Halvetiye Şeyhi İbrahim Ümmî Sinan (ö. 1568) Ebussuud Efendi ile sema ve devran konusunu müzakere etmiş, sert geçen müzakerenin ardından yaşanan bazı olaylardan sonra, Sümbül Sinan Efendi'nin daha önce Kemalpaşazade'yi yumuşatmayı başardığı gibi o da Ebussuud'u katı tutumundan vazgeçirmeyi başarmıştır. Ebussuud Efendi öyle anlaşılıyor ki bu konuda daha sonra sufilere karşı çıkmaktan vazgeçmiş ve fetvalarında tartışmaya sebep olacak ifadelerden kaçınmıştır.

Tasavvuf ehlinin sema ve devran uygulaması İstanbul'da XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren XVI. yüzyıl sonlarına kadar bazı ileri gelen âlimlerin ciddi muhalefetiyle karşılaşmış olmakla birlikte, başta padişahlar olmak üzere yöneticilerin denge politikası sayesinde yine de kesintiye uğramadan sürmüştür. Bu uygulama sebebiyle belirtilen dönemde cezaya çarptırılan herhangi bir tarikat mensubuna rastlanmamaktadır. XVII. yüzyıla gelindiğinde ise "Kadızedeliler" hareketiyle birlikte işin şekli nispeten değişmiştir. Kadızade Mehmed Efendi (ö. 1635) ve onun takipçileri, Hz. Muhammed (a.s.) döneminden sonra ortaya çıkan birtakım âdet ve uygulamaları, bu arada sema ve devranı dinî temeli

11- Dervişlerin gayret kemeri (Mecmûa)

12- Elif-nemedler (İBB, Şehir Müzesi)

olmayan sonradan uydurulmuş şeyler (bidat) olarak nitelemiş ve şiddetle karşı çıkmıştır. Bu dönemde devrin padişahı IV. Murad'ın daha önceki sultanlar gibi siyasi düzeni bozmamaları kaydıyla sufîlerin faaliyetlerine karşı çıkmaması ve Kadızadeliler ile sufîler arasında bir denge politikası izlemesi, hareketin ilk safhasında can sıkıcı bir olayın yaşanmasını önledi. Ancak fikir tartışmalarında fazla başarılı olamayan Kadızadeliler, Kadızade Mehmed Efendi'nin vefatından sonra Sultan İbrahim'in hükümdarlığının son yılları ile henüz yedi yaşında tahta çıkan IV. Mehmed'in saltanatının ilk yıllarında başlayan hareketin ikinci safhasında, sarayda elde ettikleri nüfuzlarını kullanarak zorbalığa başladılar. Mevlevîler ile Halvetîlerin yaptığı sema ve devranı yasaklayan bir ferman çıkartmayı başardılar ve böylece sufîlere en büyük darbeyi vurdular. Bu yasak ancak on sekiz sene sonra, 1684'te kaldırılabilmiştir. Sonraki asırlarda fikir seviyesinde bazı tartışmalar olmuşsa da, sema ve devranın engellenmesini gerektirecek bir teşebbüs söz konusu olmamıştır.

Tekke-Devlet İlişkileri

Şeyhlerin kendilerini tıp, astronomi, musiki, bestekârlık, hattatlık, nakkaşlık, divitçilik, çiçekçilik gibi bir kısım bilgi, sanat ve meslek dallarında geliştirmeleri, zamanla bazı tekkelerin birer "güzel sanatlar mektebi", "şifahane" gibi çalışan kurumlar hâline gelmesini sağladı; aynı zamanda yöneticilerle olan ilişkilerinin kökleşmesine vesile oldu. Yöneticiler tarafından şeyhlerin şahıslarına yapılan külliyetli ihsanlar karşısındaki müstağni tavırları da kendilerine olan güveni pekiştirdi. Bu güven ortamı başta padişahlar olmak üzere pek çok devlet adamının tarikat şeyhlerini tekkelerinde ziyaret ederek onlarla birtakım meseleleri istişare etmelerine, hatta etkilenip onlardan zikir almalarına sebep oldu. Zamanla şeyhlerle yöneticiler arasında akrabalıklar da meydana geldi. Padişahlara tahta geçtikten sonra saltanatın tescili için ya da bir sefer öncesi kılıç kuşatma işini, şeyhülislamlar gibi şeyhlerden de icra edenler oldu. Bazıları saraya davet edilerek ağırlandı ve sohbetlerinden saray halkı da yararlandırıldı. İçlerinde tasavvufi faaliyetlerinden dolayı maaş bağlananlar ya da şeyhülislam vekilliği, müftülük, kazaskerlik, kadılık, hünkâr imamlığı, şehzade hocalığı, müderrislik, vaizlik, kâtiplik, esnaf şeyhliği, hekimbaşılık, müneccimbaşılık ve ordu şeyhliği gibi görevlere getirilenler oldu. Özellikle seferler sırasında ordunun moralini yükseltmek için sohbet ettirilen şeyhlerin askerle yakın teması sonucu birçok asker de tarikatlara girdi. Şeyhlerin padişahlar nezdinde kazandığı

itibardan dolayı, herhangi bir sebeple padişah tarafından cezalandırılacağını anlayan bazı şehzade, sadrazam vb. yöneticiler kendilerini affettirmek için araya şeyhleri koydular ya da onların tekkelerine sığındılar.

Sufiler kuruluş döneminde ordulara sağladıkları desteği sonraki dönemlerde de sürdürdüler. Fatih'in İstanbul'un fethi sırasında Akşemseddin'in manevi desteğinden ne denli yararlandığı bilinmektedir. 1453 yılı baharında İstanbul'u muhasara etmek üzere ordusuyla Edirne'den yola çıkan Fatih'e Akşemseddin, Akbiyyık Sultan ve devrin diğer tanınmış şeyhleri de yüzlerce müritleriyle birlikte katıldılar. Akşemseddin kuşatmanın en sıkıntılı anlarında gerek padişahın gerekse ordunun manevi gücünün yükseltilmesine yardımcı oldu. Ümitsizliğin yayılmaya başladığı sırada zaferin yakın olduğu müjdesini vererek sabredip gayret göstermesi gerektiğine dair Fatih'e yazdığı mektuplarla, fethin kısa zamanda gerçekleşmesine çok ciddi katkılarda bulunmuştu. İstanbul'un fethinden sonra Ayasofya'da kılınan ilk cuma namazının hutbesini de Akşemseddin okumuştur. Onun İslam ordularının daha önceki kuşatmalarından birinde şehit düşmüş olan sahabeden Ebu Eyyüb el-Ensarî'nin kabrini de Fatih'in isteği üzerine keşfettiği bilinmektedir. Şeyhin bu üstün vasıflarına hayran olan padişah, fetihten sonra bir derviş gibi bütünüyle ona bağlanarak "halvet"e girmek istediye de Akşemseddin büyük bir dirayet gösterip bunu reddetti ve halvette elde edeceğini, halkın idaresi elinde bulunan bir kimse olarak "adaletle" kazanacağını söyledi.

Kuruluş döneminden itibaren Osmanlı'da oluşan devlet-tekke-medrese arasındaki sağlıklı dengenin zaman zaman bozulduğu ve tasavvuf ehliyle devlet adamları ve medrese çevreleri arasında gerginliklerin yaşandığı da görülür. Bu tür gerginliklerde devletin hassasiyeti daha çok, siyasi düzenin bozulma tehlikesi ve inanç bakımından ehl-i sünnet çizgisi dışına çıkılması konularında olmuştur.

Farklı görüş ve inançların birlikte uyum içinde yaşadığı başşehir İstanbul'da tarikatların ve şeyhlerin çizgileri siyasi düzene tehdit olarak algılanmadığı sürece bir problem yaşanmamış, bu tür endişelerin varlığında ise otoriteler tarafından uyarılmışlardır. İstanbul'un fethinden sonra tasavvuf adına yaşanan ilk ciddi problem Halvetiye şeyhlerinden Ali Rumî ile ilgilidir. Şeyh Ali Rumî İstanbul'da birçok ileri gelen devlet adamı ve divan üyelerini müritleri arasına katmayı başarınca, Fatih Sultan Mehmed, şeyhin siyasi emelleri olduğuna dair aldığı bir habere dayanarak şeyhin başkenti terk etmesini istemiş, o da buradan ayrılıp gitmiştir.

Bunun dışında o dönemde Hurufîlerle ilgili meydana gelen bir olaya da burada işaret etmek gerekir.

Fazlullah-ı Hurufî'nin (ö. 1394) kurup geliştirdiği, harflerin esrarına dayanan bâtni bir akım olan Hurufîlik, Anadolu'da Çelebi Sultan Mehmed ve Sultan Murad zamanında tesirli olmaya başlamış, Fatih Sultan Mehmed devrinde, muhtemelen sultanın farklı düşünce ve inançlara karşı gösterdiği müsamahadan yararlanarak saraya kadar ulaşmıştı. Kaydedildiğine göre genç padişah bile bu görüşlerden etkilenmiş bulunuyordu. Hurufîler Herat, İsfahan ve Tebriz'de uyguladıkları taktikleri Osmanlı ülkesinde de uyguluyor, bir yandan yeniçeriler arasında taraftar bulmaya, bir yandan da Fatih'i etkileyerek Hurufîliği devletin resmî mezhebi hâline getirmeye ve iktidarı ele geçirmeye çalışıyorlardı. Durumun vahametini gören Sadrazam Mahmud Paşa'nın âlimleri uyarması üzerine Fahreddin-i Acemî Hurufîlerin cezalandırılması konusunda padişahı ikna etmiş, bunun üzerine yakalanan Hurufîlere çeşitli cezalar verilmiştir.

Sultan II. Bayezid döneminde Kalenderîler padişaha suikast teşebbüsünde buldukları için, Sultan I. Mahmud döneminde ise sapkın mezhep kurma çalışmaları sebebiyle idam edilmişlerdir. Kanunî Sultan Süleyman döneminde Bektaşî Şeyhi Kalender Şah'ın idam edilmesi çıkarttığı isyandan, Şeyh Gülşenî'nin Mısır'dan İstanbul'a getirilmesi ise isyan etme endişesinden kaynaklanmıştır. Öte yandan XVI. yüzyılda Melamiye-i Bayramiye'den Oğlan Şeyh İsmail Maşukî ile Hamza Bâlî'nin, Halvetiye'den Muhyiddin Karamanî'nin idamı, fitneye sebep olan bazı görüş ve sözleriyle zındık ve mühlid olduklarına hükmedildiği için, bir sonraki asırda Şemsiye-i Bayramiye'den Abaza Şeyhi Abdurrahim Efendi, Melamiye-i Bayramiye'den Sütçü Beşir Ağa, Nakşibendiye'den Urmiye Şeyhi Mahmud Efendi ve tarikatı belli olmayan Şeyh Ahmed'in (Sakarya Şeyhi) idamları ise siyasi gerekçelerle olmuştur. Ayrıca değişik sebeplerden dolayı XX. yüzyılın başlarına kadar yirminin üzerinde şeyhin sürgüne gönderildiği, XIX. yüzyılda Bektaşîlerin ve bir müddet için Nakşî-Halidîlerin toplu olarak İstanbul'dan sürüldüğü bilinmektedir.

Tekke-Halk İlişkileri

İstanbul'un fethinden sonraki dönemlerde kurulan tekkeler, İstanbul'un İslamlaşmasına hizmet etmişler, zaman içinde aşağıda daha ayrıntılı ele alınacak olan çok sayıda tarikat halk arasında yaygınlaşmış, halk kültürünün ve geleneklerin oluşmasında, yönetici ve ulemanın yüksek kültürü ile halk kültürünün ahenkli bir şekilde kaynaşmasında etkili olmuşlardır. Bu çerçevede menkıbeleri dilden dile dolaşan şeyhlerin tekkeleri, etkili birer eğitim merkezi hâlini almış, onların vefatlarından

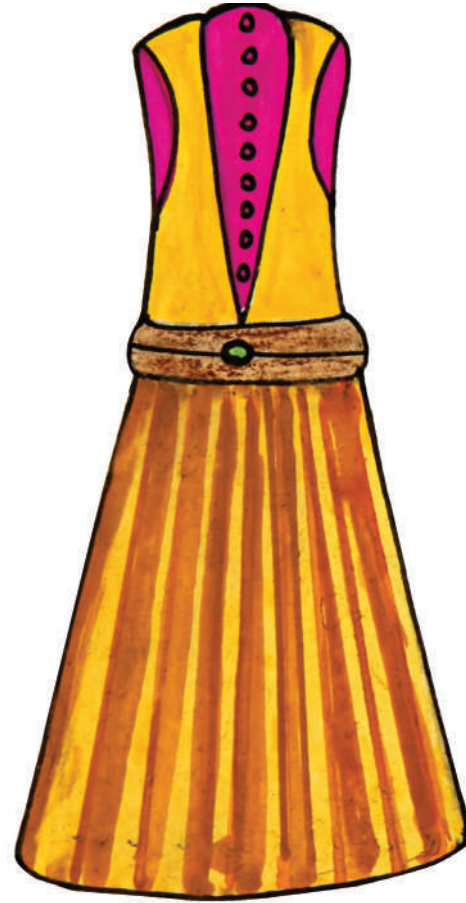

13- Derviş Abası (Mecmûa)

sonra da türbeleri ziyaretgâh hâline gelmiştir. Şeyh Vefa, Sümbül Efendi, Merkez Efendi, Şeyh Yahya Efendi, Aziz Mahmud Hüdayî gibi şeyhler eliyle Osmanlıların klasik dönemi İstanbul'unu oluşturan suriçi ile bilâd-ı selasenin (Eyüp, Galata ve Üsküdar) her birine damgasını vuran önemli tekkeler ortaya çıkmıştır. Tekkelerin belli günlerde halka açık olan zikir merasimleri, âlim şeyhlerin İstanbul'da büyük camiler başta olmak üzere birçok yerde yaptıkları vaaz ve sohbetleri halkla yakın temas kurmalarına ve kaynaşmalarına vesile olmuştur. Ayrıca birçok şeyhin devası bilinmeyen bazı hastalıkları okuyarak ya da çiçek ve otlardan ilaçlar yaparak tedavi etmeleri, zaviye ve tekkelere vakfedilen arazilerden elde ettikleri mahsulü yolculara, misafirlere ve ihtiyaç sahiplerine ikram etmeleri, halkın onlara rağbetini daha da arttırmıştır.

Modernleşme Döneminde Tasavvuf ve Tekkeler

Klasik dönemde tekkelerin çoğunlukla bir cami veya medrese yanında inşa edilmesi, sufilerin toplum içinde açıktan faaliyet göstermeleri bir nevi otokontrol sistemini beraberinde getirmiş, farkında olarak ya da olmayarak meydana gelen olumsuzlukların

14- Tennure (Mecmûa)

15- Mevlî cübbesi (İBB, Şehir Müzesi)

yaygınlaşması bu şekilde önlenmişti. Asırlarca devam eden bu sistemde bir kısım aksamalar gözlemlendiğinde zaman zaman yeni tedbirler alma ihtiyacı hissedilmişti. Devletin yeniden yapılandırıldığı XIX. yüzyıla gelindiğinde sayısı binlere yaklaşan tekkeleri denetim altına almak için ilk defa Sultan III. Selim zamanında çalışmalara başlanmış, sapkın inanışlara sahip olan tarikat mensuplarının durumlarının teftiş edilerek devlete bildirilmesi ve bu tür inanışlara sahip kimselere tekke açtırılmaması için bazı şeyhler görevlendirilmiştir. Tekke vakıflarını devlet denetimine veren 1812 tarihli bir fermanla Osmanlı eyaletlerinde aynı tarikata bağlı bütün tekkeler tarikatın İstanbul âsitanesi merkez kabul edilerek buraya bağlanmıştır. Yine bu fermanla meşîhati boşalan bir tekkeye şeyh tayininde tevcihin şeyhülislamlığa arz edilmesi ve taşradaki tekkelere şeyh tayinlerinde merkez tekkenin görüşünün alınması usulü getirilmiştir. Bu fermanla birlikte tekkeler idari yönden şeyhülislamlığın ve mali yönden bir süre sonra kurulan Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin denetimine girmiştir. Tekkelerin denetim altına alınmasında ikinci adım 1866'da Meclis-i Meşâyih'in kurulması olmuştur. Evladiyet ve hilafet usulüyle tevcih edilmekte olan

16- Derviş cübbe ve hırkası (İBB, Şehir Müzesi)

şeyhlik vazifesi Meclis-i Meşayih'in kurulmasından sonra doğrudan meclis tarafından kontrol edilmeye başlanmıştır. Tekke vakıflarına ait vakfiyelerin Meclis-i Meşayih defterine kaydedilmesi, bunların korunması, kontrol ve denetimi de meclisin görevleri arasında bulunuyordu. Meclis-i Meşayih şeyhülislamlık müessesesinin kaldırılmasına kadar faaliyetlerini Bâb-ı Meşihat'ta sürdürmüştür.

Meşrutiyet sonrasında tasavvuf ehli kendi içlerinde yaşanan birtakım problemleri karşılıklı dayanışma ile çözmek için İstanbul'da 1911 yılında Cemiyet-i Sufiye adıyla bir cemiyet kurmuştur. Başkanlığına Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi'nin, ikinci başkanlığına da Kelamî Dergâhı Şeyhi Esad (Erbilî) Efendi'nin getirildiği bu cemiyet, kardeşlik bağlarını kuvvetlendirmek, tarikat ehlinin ahlakını güzelleştirmek, tarikatların şerefine yakışmayan hâlleri önlemeye çalışmak ve dervişlerin ihtiyaçlarını karşılamak gibi mesleki problemlerin halledilmesini hedeflemekteydi. Cemiyetin özellikle üzerinde durduğu konular arasında başlangıçtan günümüze kadar tasavvufun bütün yönlerini ele alan bir tasavvuf tarihi hazırlamak ve tasavvufla ilgili olarak yazılmış bütün

eserleri içine alan geniş bir kütüphane kurmak da vardı. Ayrıca cemiyet, 23 Mart 1911 tarihinden itibaren haftalık olarak Tasavvuf mecmuasını yayımlamaya başladı.

Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra 1908'de Şeyh Nailî Efendi tarafından kurulmaya çalışılan Cemiyet-i Sufiye-i İttihadiye'nin amaçları arasında da boş gezen müritlere meslek kazandırmak ve onların iş hayatında yer almalarına katkıda bulunmak vardı. Bu cemiyeti destekleyen Muhibbân mecmuası ile Tasavvuf mecmuası arasında zaman zaman tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmalardan anlaşıldığına göre devrin şeyhülislamını kendilerine başkan seçen Cemiyet-i Sufiye daha çok devletin resmî görüşü çerçevesinde faaliyet gösterirken Cemiyet-i Sufiye-i İttihadiye grubu daha geniş ve daha serbest bir ortam aramaktaydı.

İstanbul'da 1909 yılında yayınlanmaya başlayan bir başka tasavvufi dergi *Cerîde-i Sûfiyye* tarikat ve tasavvuf hayatını olumsuz yönde etkileyen "beşik şeyhliği"nin mahzurları üzerinde durmuş, ayrıca bir proje başlatarak tekke şeyhlerinden postnişini olduğu tekkenin tarihini yazıp göndermelerini ve bunları değerlendirip yayımlayacağını duyurmuştu. Ancak bu proje yarım kalmıştır.

II. TASAVVUFİ HAYATIN TEŞKİLATLARI: TARİKATLAR VE TEKKELER

1. Halvetiye

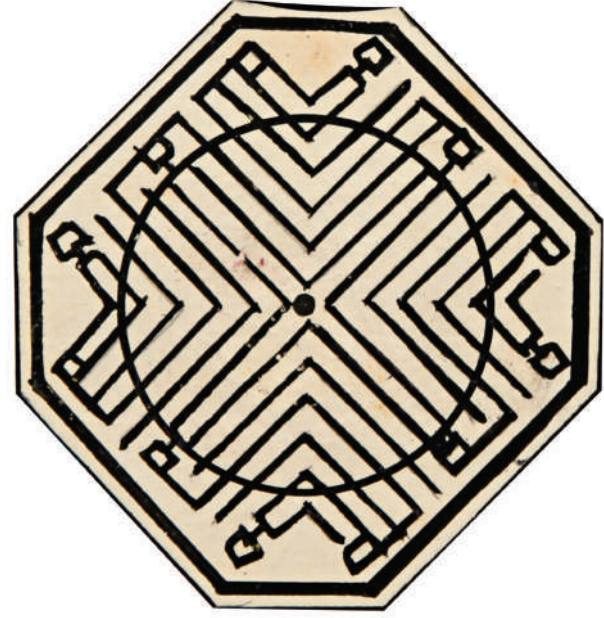
XIV. yüzyılın sonlarına doğru Azerbaycan'da kurulup gelişmiş, buradan Anadolu'ya, Anadolu'dan da Balkanlar, Suriye, Mısır, Kuzey Afrika, Sudan, Habeşistan ve Güney Asya'ya yayılmıştır. Anadolu topraklarına ilk olarak Amasya'da kurulan Gümüşlüoğlu Tekkesi Şeyhi Pir İlyas Amasî ile giren tarikatın Osmanlı'da geniş bir çevreye yayılışı, ikinci pir Seyyid Yahya-yı Şirvanî'nin (ö. 868 (1463-1464) Anadolu halifeleri vasıtasıyla XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerçekleşmiştir.

İstanbul'da Halvetiye adına ilk faaliyet gösteren Şeyh Yahya-yı Şirvanî'nin Karamanlı Halifesi Alaeddin Rumî (Ali Halvetî ö. 1462-1463) olmuştur. Bir müddet Bursa'da faaliyet gösterdikten sonra İstanbul'a giden Şeyh Alaeddin, burada kısa sürede pek çok mürit edindi. Ona intisap edenler arasında başta Şeyhülislam Alaeddin Arabî Efendi olmak üzere birçok devlet adamı ve divan üyeleri de bulunmaktaydı. Ancak Fatih Sultan Mehmed bazı dedikodular sebebiyle şeyhin siyasi bir kalkışmaya sebep olabileceğinden endişe ederek ondan İstanbul'u terk etmesini istedi. Başşehirden ayrılan Alaeddin Rumî memleketi Karaman'a ulaştığında vefat etti.

Osmanlı asırları boyunca Halvetiye'den birçok kol ve şube ortaya çıkmıştır. Bu nedenle ona "tarikatlar fabrikası" denilmiştir. Sünbül Sinan, Sinan-ı Ümmî, Nureddin Cerrahî, Hüsameddin Uşşakî, Mehmed Nasuhî, Mehmed Raufî gibi birer kol kurucusu olan ve İstanbul'dan tarikatlarını neşreden çok sayıda tarikat pîri bulunmaktadır. İstanbul'da kurulan Halvetî tekkeleri ile ilgili yapılan listelerde farklı rakamlar verilmekle birlikte 110 mekânın Halvetiye tekkesi olarak faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Bunların 27 adedi için herhangi bir kol ismi zikredilmeden doğrudan "Halvetî Tekkesi" olarak kaydedildiği görülürken, 25'i Sünbülüye, 24'ü Şabaniye, 15'i Cerrahiye, 5'i Uşşakiye, 5'i Gülşeniye, 4'ü Sinaniye tekkesi olarak kaydedilmiştir. Elbette dönemselsel olarak bazı tekkeler Halvetiye içerisinde el değiştirdiği için bu sayılar asırlara göre değişiklik gösterecektir.

Çelebi Halife ve Koca Mustafa Paşa Dergâhı

Şeyh Alaeddin'den sonra İstanbul'da Halvetiye adına faaliyet Çelebi Halife diye bilinen Cemal Halvetî (ö. 1494) ile başlamıştır. Yahya-yı Şirvanî'nin Erzincanlı halifesi Pir Muhammed'in yanında yetişen Çelebi Halife, İstanbul'dan önce Amasya'da faaliyet göstermiş, burada kendisine Amasya Valisi Şehzade Bayezid de (Sultan

17- Halvetiyye (Sünbülü, Şabanî, Uşşakî, Gülşenî, Bayramî, Cerrahî) gülü (Mecmûa)

II. Bayezid) intisap etmişti. Bayezid tahta geçtikten sonra Çelebi Halife padişahın daveti ile İstanbul'a geldi ve bir müddet Ayvansaray'da Gül Camii'nin yanında faaliyet gösterdi. Daha sonra müritlerinden Sadrazam Koca Mustafa Paşa'nın harap bir kiliseden tekkeye dönüştürdüğü binaya yerleşti. Koca Mustafa Paşa Dergâhı olarak anılan bu bina İstanbul'da ilk Halvetî tekkesi olması bakımından Halvetiye'nin İstanbul'daki diğer bütün kollarınca "âsitane", yani merkez tekke olarak kabul edilmiştir. Burada faaliyeti sırasında II. Bayezid tarafından iki kez ziyaret edilen Çelebi Halife, İstanbul'da meydana gelen veba salgınının ortadan kalkması için sultanın arzusu üzerine Kâbe'de dua etmek için kırk dervişi ile beraber yola çıkmış, ancak yolculuğu sırasında Mekke'ye ulaşmadan vefat etmiştir.

Çelebi Halife hayatta iken halifelerinden Kasım Çelebi'yi (ö. 1518) bâbüssaâde ağalarından Karabaş Mustafa Ağa'nın Tophane'de yaptırdığı tekkeye (Karabaş Tekkesi) şeyh olarak göndermiş, Kasım Çelebi burada bir müddet faaliyet gösterdikten sonra Sadrazam Atik Ali Paşa'nın Çemberlitaş'ta yaptırdığı zaviyeye (Ali Paşa Zaviyesi) geçmiştir. Aynı zamanda Fatih devrinin ileri gelen âlimlerinden olan Kasım Çelebi vefatına kadar irşat faaliyetini burada sürdürmüş, kendisinden sonra makamına halifelerinden Karabaş Ramazan Efendi (ö. 1545 veya 1556) oturmuştur. Rüya tabirinde mahir olduğu bildirilen Ramazan Efendi'den sonra ise yerine halifesi Sarhoş Bâlî Efendi (ö. 1572-1573) geçmiştir. Aşk ve tevhit şarabıyla mest olduğu için "Sarhoş" diye anılan Bâlî Efendi daha sonra Şehzadebaşı'nda bulunan

Altuncu/Altuncuzade Tekkesi'nde (Kurşunlu Türbe Zaviyesi) faaliyetine devam etmiştir. Bâlî Efendi de şeyhi Ramazan Efendi gibi rüya yorumunda uzmandı ve medrese tahsilini bitirmiş bir müderris olarak müderrislik de yapıyordu. Ramazan Efendi'nin bir diğer halifesi Mehmed Efendi (ö. 975 (1567-1568)), müritleri arasına katılan Yeniçeri Ağası Ferhad Ağa'nın Yedikule'de yaptırdığı zaviyede faaliyet göstermekteydi. Bu önemli müritinden dolayı Mehmed Efendi "Ferhad Paşa şeyhi" diye tanınmıştı.

Kasım Çelebi'nin bir diğer halifesi Sofyalı Bâlî Efendi (ö. 1553) de bir müddet Zeyrek Camii bitişiğindeki Semerci İbrahim Efendi Tekkesi'nde (Akşemseddin Tekkesi) faaliyet göstermiş, daha sonra memleketi Sofya'ya giderek faaliyetlerini orada sürdürmüştür. Halifelerinden Nureddinzade diye bilinen Filibeli Mustafa Muslihuddin (ö. Mart 1574), Kanunî Sultan Süleyman ve son sadrazamı Sokullu Mehmed Paşa'ya zikir telkin eden şeyhlerdendir. Küçük Ayasofya Tekkesi'nde faaliyet gösteren Nureddinzade için Sokullu Mehmed Paşa Kadırga'da yaptırdığı külliyyede bir tekke kurdurmuş, şeyhin tekke bitmeden vefat etmesi üzerine posta, Bâlî Efendi'nin bir başka halifesi Kurt Mehmed Efendi (Mehmed b. Ömer, ö. 1589) oturmuştur.

Çelebi Halife'nin yetiştirdiği halifelerden Sinaneddin Yusuf Erdebilî (ö. 1544) ise Ayasofya Camii yakınında kurduğu tekkesinde vefatına kadar faaliyet göstermiş, kendisinden sonra yerine "Erdebilîzade" diye tanınan oğlu Mehmed Efendi (ö. Temmuz 1566) geçmiştir.

Sünbül Sinan ve Sünbülüye

Çelebi Halife'den sonra Koca Mustafa Paşa Dergâhı'nda makamına halifesi Sünbül Sinan (Sinaneddin Yusuf, ö. 1529) geçti. Medrese tahsilini de tamamlamış olan Sünbül Efendi döneminde devlet ileri gelenlerinin tarikata alakaları devam etmiş, Koca Mustafa Paşa Dergâhı II. Bayezid ve birçok defa olmak üzere Yavuz Sultan Selim ile Kanunî Sultan Süleyman tarafından ziyaret edilmiştir. Sünbül Efendi dergâhtaki faaliyetlerinin yanı sıra cuma günleri Ayasofya ve Fatih camilerinde vaaz etmekte, vaazların ardından dervişleriyle Halvetî devranı icra etmekteydi. Yavuz Sultan Selim yaptırdığı caminin açılış merasimi sırasında vaaz etme görevini ona vermişti. Sünbül Efendi'nin cenaze namazı Fatih Camii'nde Şeyhülislam Kemalpaşazade tarafından kıldırıldı ve dergâhın haziresine defnedildi. Türbesi İstanbul'un en önemli ziyaretgâhlarından biridir.

Sünbül Sinan ile birlikte İstanbul'da Halvetiye'nin Sünbülüye kolu meydana gelmiş ve bu kol çoğunluğu

Fatih ilçe sınırları içinde olmak üzere zamanla yirmi beşi aşkın dergâhta temsil edilmiştir. Bu tekkelerden on tanesi XVI. yüzyılda, ikisi XVII. yüzyılda, ikisi XVIII. yüzyılda, üçü XIX. yüzyılda faaliyete başlamış, diğerleri ise başka tarikatlardan Sünbülüye'ye geçmiştir. Bunlardan üç tanesi XIX. yüzyılın sonlarına doğru tamamen yıkılarak ortadan kalkmıştır. İstanbul'da Sünbülî ayininin yapıldığı bilinen tekkelerden bir kısmı şunlardır: Aksaray'da Alaettin Tekkesi, Yedikule'de Hacı Evhat Tekkesi, Balat'ta Ferruh Kethüda Tekkesi, Davutpaşa'da Şah Sultan Tekkesi, Samatya'da Hacı Kadın Tekkesi, Çarşamba'da Mehmet Ağa Tekkesi, Aksaray'da Kara Mehmet Tekkesi, Silivrikapı'da Saffetî Tekkesi, Fındıkzade'de Koruk/Koruklu Tekkesi, Kocamustafapaşa'da İmrahor ve Ramazan Efendi tekkeleri, Tophane'de Karabaş Tekkesi, Yavuzselim'de Yavsî Baba Tekkesi, Fındıklı'da Keşfi Cafer Efendi Tekkesi, Sirkeci'de Yorganî Tekkesi, Sultanahmet'te Sinan Erdebilî Tekkesi, Draman'da Tercüman Yunus Tekkesi, Mevlanakapı'da Mimar Acem Tekkesi, Eyüp'te Balçık ve Şah Sultan tekkeleri.

Merkez Efendi ve Merkez Efendi Külliyesi

Sünbül Efendi'den sonra dergâhta yerine halifesi Merkez Efendi (Musa Muslihuddin, ö. 1552) geçti. Sünbül Efendi'ye intisap etmeden önce Merkez Efendi'nin İstanbul'da ileri gelen şeyhlerin sohbetlerine katıldığı, ancak devran ile zikir yaptırması ve vahdet-i vücud görüşünü benimsemesi sebebiyle Sünbül Efendi'den uzak durduğu belirtilir. Merkez Efendi bu sırada Fatih'te "Mirza Baba Tekkesi", "Etyemez Tekkesi" ya da "Karabıçak Veli Tekkesi" gibi adlarla anılan tekkenin şeyhi Mirza Baba'ya mürit olmuş ve onun kızıyla evlenmişti. Bir ara gördüğü ilginç bir rüyayı güvendiği şeyhlerden hiçbirisi tam olarak yorumlayamamış, ancak Sünbül Efendi bir başka rüyasında yanına gelerek rüyayı tabir etmiştir. Bunun üzerine şeyhe karşı olumsuz tutumunun yanlış olduğu kanaatine vardı ve ona mürit oldu. İntisaptan sonra Sünbül Efendi'nin kendisine "Sizler... Bu dairemizin merkezi olup..." şeklinde devam eden iltifatı sebebiyle "Merkez" lakabını aldığı anlaşılmaktadır.

Evli olduğu için tasavvuf eğitimini dergâhta kalmadan evinden gelip giderek tamamlayan Merkez Efendi, Sünbül Efendi'den hilafet aldıktan sonra ilk olarak Aksaray'da Koğacı Dede Tekkesi veya Sevindik Dede Tekkesi adıyla anılan Halvetî tekkesinde posta oturdu. Ardından Kanunî Sultan Süleyman'ın annesi Hafsa Sultan'ın, Manisa'da yaptırdığı külliyyedeki tekke için şeyh istemesi üzerine Sünbül Efendi tarafından buraya gönderildi. Merkez Efendi'nin burada yaptığı etkili

18- Sağdan sola, yukarıdan aşağıya: Sünbül kırk dilimli Halvetî tacı, Şemsî Sivasî kırk dilimli bedahe işlemlî Halvetî tacı, Şabanî kırk dilimli Halvetî tacı (*Mecmûa*)

sohbetlerine Şehzade (Kanunî) Süleyman'ın da katıldığı ve zaman zaman duyulanarak ağıladığı belirtilir.

Merkez Efendi, Sünbül Efendi'nin vefatından on gün sonra Manisa'dan İstanbul'a geldi. Dergâha vardığında önce kendisiyle kimsenin ilgilenmediği, ancak daha sonra posta oturmaya en uygun halife olduğu anlaşılacak ona biat edildiği belirtilir. Kaydedildiğine göre Sünbül Efendi'nin müritlerinden olan ve Merkez Efendi'den sonra onun yerine geçen Yakub Efendi, kimin şeyhliğe layık olduğunu anlamak için "istihare" yapar. Gece rüyasında yüksek bir yere kürsü konduğunu ve herkesin burada konuşacak kişiyi beklediğini görür. O sırada Merkez Efendi'nin yeşil bir sarıla kürsüye çıkmakta olduğunu fark eder; şeyh kürsüye oturduğunda başındaki sarık siyaha dönüşür. Bu esnada birisinin yüksek sesle "Yeşil şeriat, siyah tarikat suretidir. Bu zatın şeriatı da tarikatı da mamurdur." şeklinde bağırdığını işitir. Şeyh kürsüde Kur'an-ı Kerim'den Tâhâ suresini tefsir eder. "Tâhâ" Hz. Peygamber'in (a.s.) isimlerinden olması sebebiyle bu rüya

Merkez Efendi'nin Muhammedî yolda irşat için salâhiyetli olduğu şeklinde yorumlanır.

Merkez Efendi'nin Kanunî Sultan Süleyman ile Manisa'da başlayan yakın ilişkisi İstanbul'da devam etti. Padişah 1537'de Korfu seferine çıkarken bir hatt-ı hümayunla onu ordu şeyhi olarak tayin etti. Sultanın ondan söz ederken sevgisinden dolayı "Bizim Merkez" dediği nakledilir. Bazı kayıtlardan Merkez Efendi'nin Yavuz Sultan Selim'in kızı Şah Sultan ile çok uzun sürmeyen bir evlilik yaptığı ve bu evlilikten oğlu Ahmed Çelebi'nin doğduğu anlaşılmaktadır.

Merkez Efendi, Manisa'ya gitmeden önce, 1514 tarihinde Topkapı civarındaki surların dışında, Osmanlı döneminde adı Mevlevîhane Yenikapısı olan Mevlanakapı'nın karşısında bir tekke yaptırmıştır. Tekkenin yanında şifalı olduğuna inanılan suyun da Merkez Efendi tarafından bulunduğu ve ardından oraya bir hamam yapıldığı belirtilmektedir. Merkez Efendi, Koca Mustafa Paşa Dergâhı'nın şeyhliğini yürüttüğü sırada zaman zaman bu tekkenin çilehanesinde halvete girmiştir. Şah Sultan, Merkez Efendi'nin yaptırdığı bu tekkeyi vakıflarla donatmış, Mimar Sinan eliyle cami-tevhithaneyi yeniden inşa ettirmiştir. Vefatından sonra Merkez Efendi'nin buraya defnedilmesi ve kabri üzerine türbe yapılmasıyla Yenikapı'daki tekke, müştemilatı ile birlikte tam teşekküllü bir tarikat merkezi olarak İstanbul'un en itibarlı ziyaretgâhlarından biri hâline gelmiştir. Boş bir arazi iken kısa sürede çevresi dolan bu mahal, halk arasında bölgenin "merkez vilayeti" diye anılır olmuştur.

Bir Halvetiye mensubu olarak Şah Sultan'ın tarikatın yaygınlaşması için önemli maddi destek sağladığı, bu çerçevede Eyüp'ün Bahariye kıyısında ve Davutpaşa'da birer cami ve zaviye yaptırdığı kaydedilmektedir. Merkez Efendi Eyüp'teki zaviyeye önce halifelerinden Gömlüksiz Mehmed Efendi'yi, onun 1544'te vefatı üzerine Seyyid Abdülhâlık Efendi'yi, Davutpaşa'daki zaviyeye Şah Sultan'ın arzusu üzerine Yanya'daki Yakub Efendi'yi, kendi yaptırdığı Yenikapı haricindeki zaviyeye de damadı Seyyid Muslihuddin'i tayin etmiştir. Merkez Efendi'nin ayrıca tarikat faaliyetleri için değişik yerlere gönderdiği başka halifeleri de vardır. Bunlardan oğlu Ahmed Çelebi Üsküdar Nakkaştepe'de bulunan Baba Nakkaş Tekkesi'ne, Köse Muhyiddin Efendi İstinye'de Odabaşı Camii'nin yanında kendisinin yaptırdığı zaviyeye, Antalya Finikeli Abdi Efendi önce İstanbul İncekeze'de Sultan Beyazıt Camii'nin yanındaki zaviyeye, oradan Fatih'te bulunan Mimar Acem Tekkesi'ne, Karamanlı Ahmed Çelebi Fatih'te Tercüman Yunus Zaviyesi'ne (Dırağman Tekkesi) göndermiştir.

19- Sağdan sola, yukarıdan aşağıya: kırk dikişli/dilimli Cerrahî ve Sinaniye tacı (Mecmûa)

20- Uşşakî tacı (Mecmûa)

Merkez Efendi, Koca Mustafa Paşa Dergâhı'nda bulunmakla birlikte zaman zaman diğer tekkeleri de dolaşıyordu. Ayrıca Fatih ve Ayasofya camilerinde vaazlar vermekteydi. Çocukluğundan beri namazını geçirmedeği için "sahib-i tertib" olan Merkez Efendi, namazın cemaatle kılınması üzerinde çok dururdu. Gerek İstanbul'da gerekse Anadolu'da seyahatleri sırasında merkebiyle halkın ayağına giderek dinin emir ve yasaklarından söz eder, mektepte okuyan çocuklarla karşılaştığında onlara hediyeler vererek sevindirir, tarlada çiftçileri gördüğünde hayvanlara kötü muamele yapmamaları hususunda onları uyarırdı. Farelere acıdığı için evinde kedi beslemediği nakledilir. Cenazesi Fatih Camii'nden kaldırıldı. Namazını kıldırın Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin onun hakkında "Dünyada riyasız bir bu kimseyi görmüştük." dediği ve "Dairesin Merkez'in nur ide Allah" terkibini vefatna tarih düşürdüğü nakledilmektedir.

Cemaleddin İshak Karamanî ve Zeyrek-Fındıkzade-Sütlüce tekkeleri

İstanbul'da Halvetiye adına faaliyet gösteren bir başka Şeyh Cemaleddin İshak Karamanî (ö. 1527) olmuştur. Yahya-yı Şirvanî'nin halifelerinden Habib Karamanî'nin yanında yetişen Cemaleddin İshak Karamanî adına, daha sonra sadrazamlığa kadar yükselen akrabası Vezir Pîrî Mehmed Paşa tarafından Zeyrek, Fındıkzade ve Sütlüce'de olmak üzere üç tekke yaptırıldı. Zeyrek'teki tekkenin adı kaynaklarda Cemalî Halife Tekkesi ya da Pîrî Paşa Zaviyesi şeklinde geçtiği gibi Kara Pîrî Paşa Camii veya Soğukkuyu Camii şeklinde de geçmektedir. Bu tekkeye ait vakfiyenin 1517 tarihini taşıması, binanın 1517'de tamamlanmış durumda olduğunu göstermektedir. 1521 yılı civarında yaptırılan Fındıkzade'deki tekke kurucusuna nispetle Pîrî Paşa Tekkesi diye bilindiği hâlde, 1715'te postnişin olan Şeyh Mehmed Fahri ve halifesi Mehmed Şeyhî efendilerin oturdukları mahalleye nispetle "Koruklu" lakabıyla tanınmaları sebebiyle daha sonra Koruklu veya Koruk Tekkesi diye anılmıştır. İnşa tarihi tespit edilemeyen Sütlüce'deki tekke ise kayıtlarda Şeyh İshak Cemaleddin Karamanî Tekkesi şeklinde geçmektedir. Cemaleddin İshak Karamanî'nin pîrdaşı Nakkaş Baba ise tekkesini Üsküdar Kuzguncuk'ta bugün kendi adıyla anılan tepeye (Nakkaştepe) kurmuş ve ölünceye kadar irşat faaliyetini burada sürdürmüştür. Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran zaferi akabinde Tebriz'i aldıktan sonra İstanbul'a getirdiği sanatkârlardan olan Nakkaş Baba, muhtemelen geçimini ve zaviye giderlerini karşılamak üzere ziraatla da meşgul oluyordu. Kendisinden sonra yerine oğlu Derviş Çelebi (ö. 1560) geçmiştir.

İbrahim Gülşenî ve Gülşeniye

Halvetiye'nin ana kollarından Rûşeniye'nin Gülşeniye şubesini kuran İbrahim Gülşenî (ö. 1534) esasen tarikatını İstanbul dışında; Tebriz ve Kahire'de yaymıştır. Ancak Kahire'de faaliyet gösterdiği sırada Sadrazam İbrahim Paşa'nın şeyhin isyana kalkışabileceğine dair şüpheleri yüzünden Kanunî Sultan Süleyman zamanında İstanbul'a getirilmiştir. Şeyh altı ay başkentte ikamet ettikten sonra somut hiçbir delil bulunamayınca en son padişahla görüşürülmüş ve kendisinden özür dilenerek Kahire'ye dönmesine izin verilmiştir. Kanunî'nin bu görüşme sırasında çok etkilendiği şeyhe İstanbul'da kalmasını teklif ettiği, ancak onun yaşlılığını ileri sürerek bu teklifi kabul etmediği, bunun üzerine padişahın İstanbul'da bir halifesini bırakmasını rica ettiği, şeyhin de Hasan Zarifî'yi halife olarak bıraktığı belirtilmektedir. Mısır'a gitmek üzere İstanbul'dan ayrılacağı zaman Kanunî tarafından

Gülşenî şerefine ulema ve meşayih sarayda bir ziyafet verilmiştir. Gülşenî'nin Kanunî'ye bir "isim" telkin ettiği ve padişahın "O 'ismi' her ne niyetle okusam husule gelir." dediği kaydedilir. Sadrazam İbrahim Paşa'nın delil elde etmek için Gülşenî'nin sohbetlerini dinlettiği âlimlerden Şeyhülislam Kemalpaşazade, şeyhle ayrıca özel olarak da görüşmeler yapmış ve ondan etkilenerek müridi olmuştur. İbrahim Gülşenî'nin İstanbul'da bıraktığı halifesi Şeyh Hasan Zarifî'ye (ö. 1569-1570) Kumkapı'da kiliseden bozma bir mescit tahsis edildi ve devlet hazinesinden maaş bağlandı. Bir yeniçeri tarafından da mescidin mihrabı önündeki boş arsaya zaviye ve etrafına hücreler yaptırılıp vakıfları tanzim edildi. Bir müddet sonra burası depremde yıkılınca Sadrazam İbrahim Paşa'nın hanımlarından Muhsine Hatun tarafından aynı yere yeniden cami ve zaviye yaptırıldı ve vakıfları düzenlendi.

Şeyh Hasan Zarifî tarafından Gülşeniye adına Rumelihisarı'nda bir tekke daha kurulmuştur. Durmuş Dede Tekkesi olarak bilinen bu tekke, XVIII. yüzyılda Halvetiye'nin Cerrahiye koluna intikal etmiştir. İstanbul'da kaydedilenlerden başka Gülşeniye adına en az beş tekke daha kurulmuştur. Bunlar Şehremini'nde Hulvî Efendi Tekkesi, Silivrikapı'da Peyk Dede Tekkesi, Edirnekapı'da Sarmaşık Tekkesi, Balat-Eğrikapı'da Gürcü Ali Efendi Tekkesi ve Tatar Efendi Tekkesi. Bu tekkelerin bir kısmı zamanla başka tarikatların tasarrufu altına girmiş, bunlar dışındaki bazı tekkeler de başka tarikatlardan Gülşeniye'ye intikal etmiştir.

İbrahim Ümmî Sinan ve Sinaniye

İstanbul'da Halvetiye adına faaliyet gösteren şeyhlerden bir diğeri İbrahim Ümmî Sinan'dır (ö. 1568). Halvetiye tarikatında "orta kol" diye anılan Ahmediye'nin dört şubesinden biri olan Sinaniye'nin (diğerleri Ramazaniye, Uşşakiye, Mısriye) kurucusu Ümmî Sinan, bir süre Manisa ve Uşak çevresinde faaliyet gösterdikten sonra İstanbul'a geldi. 1551 yılında Şehremini'nde yaptırdığı tekkede (Ümmî Sinan Tekkesi) vefatına kadar irşat faaliyetini sürdürdü. Bazı kaynaklarda bu tekkenin Kanunî Sultan Süleyman tarafından yaptırılarak şeyhin buraya davet edildiği kaydedilmiştir.

İstanbul'da Sinaniye adına en az beş tekke kurulmuştur. Şehremini'ndeki tekkede Ümmî Sinan'ın ardından yerine damadı Mir Ali Alemdar geçmiş, XIX. asrın başlarında posta oturan şair Mustafa Zekâ Efendi'den (ö. 1812) sonra bu tekke Zekâ/Zekâîzade Tekkesi adıyla anılmıştır. Tekkenin haziresinde defnedilen Zekâî Efendi halk arasında Oruç Baba diye tanınmış, ramazanın ilk günü kabrinin çevresinde toplanılarak

iftar etmek bir gelenek hâlini almıştır. Sinaniye'nin ikinci tekkesi yine Şehremini'nde Ümmî Sinan Tekkesi'nin yakınında kurulmuştur. İlki gibi Ümmî Sinan'ın adıyla anılmakla birlikte zikir gününden dolayı Pazar Tekkesi diye de bilinen bu tekkeyi Ümmî Sinan'ın ilk halifesi Harîrî Mehmed Efendi yaptırmıştır. Eyüp Düğmeciler'de Ümmî Sinan'ın bir diğer halifesi Nasuh Efendi tarafından kurulan üçüncü tekkeye de Ümmî Sinan Tekkesi denilmekte ve Ümmî Sinan'ın kabrinin burada bulunması sebebiyle Sinaniye'nin âsitanesi olarak kabul edilmektedir. Tekkenin son şeyhi Kurtuluş Savaşı yıllarında Ankara'da valilik yapan Yahya Galib Efendi'dir. Sinaniye'ye bağlı dördüncü tekke Silivrikapı suriçinde XVI. yüzyılın ikinci yarısında Seyyid Nizamoğlu tarafından kurulan Emirler Tekkesi'dir. Nizamoğlu'nun halifelerinden Hakikîzade Osman Efendi'nin (ö. 1628) Eğrikapı'da Yatağan Mescidi yakınında yaptırdığı Hakikîzade Tekkesi ise Sinaniye'nin beşinci tekkesidir.

Ramazaneddin Mahfî ve Ramazaniye

Halvetiye-Ramazaniye'nin kurucusu Ramazaneddin Mahfî Efendi (ö. 1616), İstanbul'da adına tekke kurulan şeyhlerdendir. Bezirgân Hacı Hüsrev Çelebi tarafından 1586'da Kocamustafapaşa'da onun için Mimar Sinan'a bir cami-tekke yaptırılmış, şeyh de vefatına kadar burada faaliyet göstermiştir. Kurucusundan dolayı Bezirgân Tekkesi şeklinde de anılan Ramazan Efendi Tekkesi, Ramazaniye'nin asitanesi ve pîr makamı olarak en çok ziyaret edilen mahallerden olmuştur. Burası XVII. yüzyılda, önce Celvetiye'ye ardından da Halvetiye'nin Sünbülüye koluna intikal etmiştir.

Ramazaneddin Efendi'nin halifelerinden Şerbetçi Mehmed Efendi'nin (ö. 1642) İstanbul Çapa'da açtığı tekkesi daha sonra Rifaiye tarikatına, XVIII. yüzyılın ilk yarısında Ramazaniye adına faaliyet göstermeye başlayan Çağaloğlu'ndaki Çalak Tekkesi ile Eminönü'ndeki Yıldız Dede Tekkesi de bu asrın ikinci yarısında Cerrahiye'ye bağlanmıştır. Üsküdar'daki Saçlı Şeyh Hüseyin Efendi Tekkesi bir süre Ramazaniye'nin Buhuriye şubesi adına faaliyet göstermiş, daha sonra Sünbülüye'ye intikal etmiştir. Ramazaniye'nin bir başka kolu Cihangiriye adına İstanbul Cihangir'deki âsitanesinden başka Davutpaşa'da Abdal Yakub, Eminönü'nde Akbıyık, Şehremini'nde Kelamî tekkeleri kurulmuş, bunlar bir müddet sonra başka tarikatlara intikal etmiştir. Ramazaniye'nin Raufiye şubesinin kurucusu Ahmed Raufî (ö. 1757) Üsküdar Koca Sinan Paşa Camii yakınlarındaki tekkesinde irşat faaliyetini sürdürmüş ve yirmi kadar halife yetiştirmiştir. Raufiye adına İstanbul'da en az üç tekkenin daha açıldığı görülmektedir.

Ramazaniye'nin İstanbul'da en yaygın şubesi Nureddin Cerrahî (ö. 1721) tarafından kurulan Cerrahiye'dir. Nureddin Cerrahî İstanbul Karagümrük'te Sultan III. Ahmed'in 1703 yılında yaptırdığı dergâhta vefatına kadar irşat faaliyetini sürdürmüştür. Cerrahiye âsitanesi olan bu dergâhtan başka İstanbul'da XVIII. yüzyıldan itibaren yirmi dört tekkenin daha faaliyeti söz konusu olmuştur. Bunlardan ilk kurulanlar şunlardır: Fatih Kumrulu Mescit civarı ve Eyüp Nişancılar'da Sertarıkzade tekkeleri, Fatih Otlukçu yokuşunda Hâceğî Mescidi Tekkesi (İğci Mehmet Hüsamettin Tekkesi). Cerrahîliğe diğer tariklerden intikal eden tekkeler de vardır.

Hüsameddin Uşşakî ve Uşşakiye

Halvetiye-Ahmediye tarikatının ana şubelerinden Uşşakiye'nin kurucusu Hüsameddin Uşşakî de (ö. 1593) İstanbul'da faaliyet gösteren Halvetî şeyhlerindedir. Uşak'ta faaliyet göstermekteyken Sultan III. Murad'ın daveti üzerine İstanbul'a gelmiş, yine aynı sultan tarafından Kasımpaşa'da yaptırılan tekkede (Hüsamettin Uşşakî Tekkesi) vefatına kadar faaliyetini sürdürmüştür. Şimşirli Tekke ya da ayın gününden dolayı Perşembe Tekkesi olarak da bilinen Kasımpaşa'daki tekke, Hüsameddin Efendi'nin türbesinin burada bulunması sebebiyle Uşşakiye'nin âsitanesi durumundadır.

Uşşakiye, Hüsameddin Efendi'den sonra İstanbul'da Cemaleddin Uşşakî'ye nispetle Cemaliye ve ardından Salahî Uşşakî'ye nispetle Salahiye şubeleriyle de temsil edilmiştir. Son döneme kadar faaliyetini sürdüren âsitanenin dışında Uşşakiye adına İstanbul'da kurulan tekkeler şunlardır: Eğrikapı dışında Cemalettin Uşşakî Tekkesi, Fatih Haydar'da Tahir Ağa ve Hocazade tekkeleri, Fatih Nişanca'da Havuzlu Uşşakî Tekkesi, Fatih Keçeciler'de Mahmut Bedrettin Tekkesi, Karagümrük Uşşakî Zaviyesi, Şehremini'nde Deniz Abdal ve Kayserili Mustafa Efendi tekkeleri, Yedikule'de Halit Efendi Tekkesi, Aksaray'da Mehmet Emin Efendi Tekkesi, Eyüp Defterdar'da Balçık Tekkesi, Üsküdar'da Halim Gülüm Tekkesi.

Abdülmecid Sivasî ve Sivasiye

İstanbul'da faaliyet gösteren Halvetî şeyhlerinden Abdülmecid Sivasî (ö. 1639), Halvetiye'nin Sivasiye kolunun kurucusudur. Esasen bu kol, amcası Şemseddin Sivasî'ye nispet edilen Halvetiye'nin Şemsiye kolunun Abdülmecid Sivasî'den itibaren Sivasiye diye anılmasıyla meydana gelmiştir. Amasya, Tokat ve Sivas'taki faaliyetlerinin ardından Sultan III. Murad'ın daveti

üzerine 1599'da İstanbul'a gelen Abdülmecid Sivasî, Ayasofya yakınlarındaki bir eve yerleşerek Ayasofya Camii'nde vaaz vermeye, hadis ve tefsir okutmaya başladı. Daha sonra Reisülküttab La'lî Efendi'nin kendisine hediye ettiği Eyüp Nişanca'daki eve taşındı. 1601 yılında Fatih Çarşamba'da Mehmet Ağa Tekkesi'ne şeyh oldu; burada üç yıl süren faaliyetinin ardından Sultan Selim Camii yanındaki Şeyh Yavsî Tekkesi'ne geçti. Sultan II. Bayezid'in tahta çıktığı yıllarda Ebussuud Efendi'nin babası Bayramî Şeyhi Muhyiddin Muhammed Yavsî Efendi adına kurulan bu tekke bir asırdan fazla Bayramiye'nin tasarrufunda kalmış, ardından Halvetiye'ye intikal etmiştir. Abdülmecid Sivasî'den sonra adının Sivasî Tekkesi olarak değiştirildiği, XIX. yüzyılın başlarında Halvetiye'nin Sünbüliye koluna geçtiği görülmektedir.

Öte yandan Abdülmecid Sivasî'nin Eyüp Nişanca'daki konağına meşihat koyarak burayı asıl şeyhliğini yaptığı Sultanselim'deki Sivasî Tekkesi'ne bağlı bir zaviye hâline getirdiği tahmin edilmektedir. Kaynaklarda bu tekke de Sivasî Tekkesi ya da Abdülahad Nuri Tekkesi olarak kaydedilmiştir. Abdülmecid Sivasî ile yeğeni ve halifesi Şeyh Abdülahad Nuri'nin türbelerinin burada olması dolayısıyla Eyüp'teki tekke Sivasiye'nin âsitanesi durumuna gelmiştir.

Abdülmecid Sivasî'den zikir alan Sultan I. Ahmed, yaptırdığı Sultanahmet Camii'nin açılışında ilk cuma vaazını şeyhine havale etmiştir. Tekkedeki görevinin yanı sıra bu caminin cuma vaizliğini vefatına kadar devam ettiren Sivasî'nin, aynı zamanda Sultan IV. Murad'a Bağdat seferine çıkarken kılıç kuşattığı bilinmektedir. Eyüp Nişanca'daki türbesi Sultan IV. Murad ve Sultan İbrahim'in anneleri Kösem Mahpeyker Valide Sultan tarafından yaptırılmıştır. Sultan II. Mahmud'un kızlarından Saliha Sultan'ın 1833 yılında düğününe davet edilenler arasında Eyüp'teki âsitanenin şeyhi Seyyid İbrahim Efendi de bulunmaktaydı.

Karabaş Veli ve Karabaşiye

İstanbul'da Halvetiye adına faaliyet gösteren şeyhlerden Karabaş Veli (Alaeddin Ali, ö. 1686), Halvetiye-Şabaniye'nin Karabaşiye kolunun kurucusudur. Muhtelif yerlerde faaliyet gösterdikten sonra 1670'te Üsküdar'a gelerek Rum Mehmet Paşa Camii'nde inzivaya çekilmiş, dört yıl süren inziva hayatının ardından Üsküdar Valide-i Atik Camii Zaviyesi'nin şeyhliğini ve caminin vaizliğini üstlenmiştir. Dokuz yıl bu hizmeti devam ettiren Karabaş Veli, bazı görüşlerinden dolayı 1679'da Limni Adası'na sürülmüş, dört yıl sonra tekrar Üsküdar'a gelmiştir. Dergâhta yerine halifelerinden Bolulu Mustafa Efendi'yi

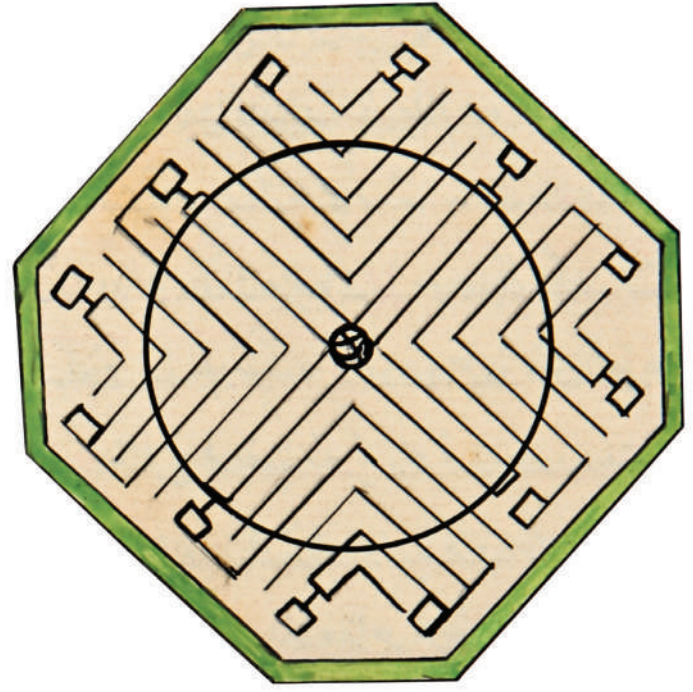

22- Gülşenî tacı (Mecmûa)

bırakarak buradan hacca giden şeyh, hac sonrası bir müddet Medine’de ikamet etti ve Mısır üzerinden dönüşü sırasında Kahire’de vefat etti.

Karabaş Veli’nin Sultan IV. Mehmed tarafından sevilip desteklendiği, bir ara devran zikri için saraya halifesini göndermesini istediği, şeyhin de Eminönü’nde Aydınoglu Tekkesi şeyhlerinden Ünsî Hasan Efendi’yi görevlendirdiği belirtilmektedir. Karabaş Veli’nin halifelerinden Üsküdarlı Mehmed Nasuhî (ö. 1718) ile Nasuhiye kolu meydana gelmiş ve Şeyh Nasuhî 1685’te vefatına kadar Üsküdar’da irşat faaliyetini sürdürmüştür. Onun önce Mudurnu’da görev yaptığı, 1096’da (1684-685) İstanbul’a geldikten sonra Üsküdar Doğancılar’daki Çakırcı Hasan Paşa ve Süleyman Paşa camilerinde irşat vazifesini yerine getirdiği, 1688’de Doğancılar’da kurduduğu tekkeye (Nasuhî Tekkesi) geçerek faaliyetine burada devam ettiği belirtilmektedir. Şeyhin türbesine sahip olduğu için Nasuhî Tekkesi, Nasuhiye kolunun âsitanesi durumundadır. Tekke’de Nasuhî Efendi’den sonra yerine oğlu Şeyh Ali Alaeddin Efendi geçmiş ve burasının faaliyeti son döneme kadar devam etmiştir. Nasuhiye silsilesinden doğan şubelerden Kuşadaviye (İbrahimiye) adına XIX. yüzyılda İstanbul’da faaliyet gösteren şeyh, kurucusu Kuşadalı İbrahim Efendi (ö. 1846) olmuştur.

Devlet ricalinin tam desteğini alan Halvetiye adına adı geçenlerden başka ayrıca Sadrazam Melek Ahmed Paşa, Sadrazam Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa, Sadrazam Damad Hasan Paşa, Vezir Hızırpaşazade

23- Dervişlerin 40 günlük halvetinin adı olan erbâni işaret eden 40 elifli Halvetî tacı (Mecmûa)

Mehmed Paşa, Beylerbeyi Hızır Paşa, İmrahor İlyas Bey, Mimar Sinan’ın selefi Başmimar Acem Ali, Saray Tercümanı Yunus Bey, Deryabeyi Bâlîzade Hasan Bey, Tersane Emîni Yusuf Efendi tarafından tekkeler tesis olunmuştur. Daha başka birçok üst düzey devlet adamının da bu tarikata intisap ettiği bilinmektedir. Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi ailece Halvetî tarikatına müntesipti. III. Ahmed’in Halvetîler için tekke yaptırdığı, ismi geçenlerin yanı sıra I. Mahmud, III. Osman ve III. Mustafa’nın da Halvetîlikten feyz aldığı belirtilmektedir.

2. Nakşibendiye

İstanbul’un tasavvufi hayatında etkili olan tarikatlardan Nakşibendiye, XIV. yüzyılın ikinci yarısında Bahaeddin Nakşibend (ö. 1389) tarafından Buhara’da kurulmuştur. Amasya’da 1404-1405’te inşa edilen ve ilk meşîhati Bahaeddin Nakşibend’in halifelerinden Buharalı Hâce Rukneddin Mahmud tarafından üstlenilen Mahmut Çelebi Tekkesi ile Osmanlı topraklarına girmiş, Hâce İshak Buharî-i Hindî’nin talebi üzerine Fatih Sultan Mehmed tarafından Akasay’da kurulan ve giderleri padişahın vakfından karşılanan Hindîler Tekkesi vasıtasıyla da İstanbul’da yer almıştır. Daha sonra tarikatın Ahrariye koluna mensup Abdullah-ı İlahî, Kütahya Simav’daki faaliyetlerinin ardından bir müddet İstanbul’da Zeyrek Medresesi’nin boş odalarında faaliyet göstermiştir.

Emir Ahmed Buharî ve Fatih-Ayvansaray-Edirnekapı Tekkeleri

Abdullah-ı İlahî'nin İstanbul'da yerine geçen halifesi Emir Ahmed Buharî (ö. 1516) adına Fatih, Ayvansaray ve Edirnekapı'da kurulan tekkeler (Emir Buharî Tekkesi) ile XV. yüzyılın sonlarından itibaren Nakşibendiye tarikatı İstanbul'da yayılmıştır. Faaliyetlerini ilk zamanlar Fatih Camii'nin batısında (bugün Fevzipaşa Caddesi'nin Malta kesiminde Emir Buhari Sokağı'nda) bulunan evinde sürdüren Emir Buharî, daha sonra burası yeterli olmayınca adına kurulan tekkeye taşınmıştır.

Fatih Emir Buharî Tekkesi, Emir Buharî'ye muhabbeti olan Sultan II. Bayezid tarafından Fatih Malta'da Hacıüveys Mahallesi'nin Emir Buhari Sokağı'nda kurulmuştur. Burada Emir Buharî'nin vefatından sonra yerine damadı ve halifesi Hâce Mahmud Efendi (ö. 1531) geçmiş, ondan sonra sırasıyla Mahmud Efendi'nin damadı Hâce Abdülatif Efendi ve Şeyh Cemaleddin İshak Karamanî'nin oğlu Hâce Seyyid Mehmed Efendi ve Hâce Ahmed Sadık Efendi postnişin olmuş, XVIII. yüzyılın sonuna kadar tekkenin meşihatini bu şeyhin neslinden gelenler üstlenmiştir. XIX. yüzyılda ise Emir Sultan neslinden Haşhaş Molla lakabı ile tanınan Şeyh Seyyid Mustafa Efendi, Trabzonlu Şeyh Ahmed Faiz Efendi, Küçükkadızade İbrahim Edhem Efendi'nin oğlu Şeyh Abdullah Ferdi Efendi ile (ö. 1857) damadı Halil Cemal Efendi'nin posta oturdukları görülmektedir.

Ayvansaray Emir Buharî Tekkesi'ni 918 (1512-1513) yılında Emir Buharî yaptırmıştır. Kuruluş tarihi bakımından ikinci sırada yer alan bu tekke, Atikmustafapaşa Mahallesi'nde Dervişzade Sokağı ile Ahmedrifai Sokağı'nın kavşağında bulunmaktadır. Tekkede irşat postuna oturanlar içinde Mehmed Emin Tokadî (ö. 1745) gibi döneminin önemli mutasavvıfları vardır.

Edirnekapı Emir Buharî Tekkesi (Mahmut Çelebi Zaviyesi) Eyüp ilçesinde eski Edirnekapı-Eyüp yolu üzerindeki Otakçılar semtinin Münzevi Caddesi'nde kurulmuştur. Bazı kaynaklarda kurucusunun Emir Buharî, bazılarında Kanunî Sultan Süleyman olduğu kaydedilmekteyse de İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'ndeki kayıtlardan, Emir Buharî'nin damadı ve halifesi Hâce Mahmud Efendi (Şeyh Mahmud Çelebi) tarafından kurulduğu, vakfiyesinin de 1530 yılında düzenlendiği anlaşılmaktadır. Bu tekkenin 1675-1676 yılından itibaren başka tarikatların kontrolüne geçtiği, 150 sene sonra Şeyh Seyyid Abdülhalim Efendi ile 1824-1825 yılında tekrar Nakşibendîliğe bağlandığı görülmektedir. Abdülhalim Efendi tekkeyi yeni baştan

24- Nakşî tacı (İstanbul Türbeler ve Müzeler Müdürlüğü)

yaptırdığı için "ikinci kurucu" olarak kabul edilmektedir. Tekkede posta oturan şeyhler arasında Nev'îzade Atâî'nin *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye zeyline zeyil (Vekâiyu'l-fuzalâ)* yazan Şeyhî Mehmed Efendi de vardır.

Emir Ahmed Buharî'nin sohbetlerinde sünnete bağlılık, bidatlerden kaçınma, ibadetlerde azimeti tercih etme, geceleri nafilerle ile gündüzleri oruçla geçirme gibi tavsiyelerde bulunduğu, halkın yanı sıra diğer tarikat şeyhleri tarafından da sevildiği belirtilmektedir. Nitekim o dönemin en yaygın tarikatı Halvetiye'nin ileri gelen âlim şeyhlerinden Kasım Çelebi (ö. 1518), Emir Buharî'nin vefatı öncesi rüyasında gördüğü "ay tutulmasını" şeyhin vefatına yormuş ve akabinde üzüntüsünü şu şekilde dışa vurmuştur: "Hay! Emir Buharî Hazretleri vefat etti." 922 senesinde kuşluk vaktinden önce vefat eden Emir

25- Nakşî tacının işleme alametleri (Mecmûa)

Buharî'nin cenaze namazını Fatih Camii'nde Şeyhülislam Zenbilli Ali Efendi kaldırmıştır.

Emir Ahmed Buharî'den sonra yerine geçen halifesi ve damadı Mahmud Çelebi (ö. 938 (1531-1532)), Fatih'teki tekkenin yanı sıra Edirnekapı'da yaptırdığı tekkenin de şeyhliğini üstlenerek yaklaşık on altı sene faaliyet göstermiştir. Onun yanında yetişen âlimlerden Gelibolulu Muslihuddin Mustafa Sürurî (ö. 1561/1562) Kanunî Sultan Süleyman tarafından Şehzade Mustafa'ya özel hoca olarak tayin edilmiştir. Mahmud Çelebi'nin cenaze namazını Fatih Camii'nde Şeyhülislam Kemalpaşazade kaldırmıştır.

Hâce Mahmud Çelebi'den sonra Fatih'teki tekkede yerine damadı Şeyh Abdülatif Efendi, Edirnekapı'daki tekkede de Menteşeli Halifesi Şeyh Hacı Halife geçmiştir. Abdülatif Efendi otuz seneyi aşkın sürdürdüğü faaliyetleri sırasında hemşiresinin kocası Rumeli Kazaskeri Abdurrahman Efendi'nin büyük desteğini görmüştür. Onun yanında yetişenler arasında *Lugat-ı Fârisî*'yi tertip eden Şeyh Nimetullah ve Abdurrahman Gubarî gibi önemli âlimler vardır. Nimetullah Efendi, Fatih'teki tekkede kütüphane memuru olarak bulunuyordu. Hat sanatında "gubarî" tarzını geliştiren Abdurrahman Efendi ise Kütahya'da sancak beyi olan Kanunî'nin küçük oğlu Şehzade Bayezid'in emrindeki kapıkullarına hocalık etmesi için tayin edilmiş, daha sonra ise şehzadenin büyük

oğlu Orhan Çelebi'nin özel hocası olmuştur. Eserlerinin en önemlisi olan Şehnâme'yi yazmaya Kanunî Sultan Süleyman'ın talebi ile başladığı bilinmektedir.

Emir Buharî Tekkesi adıyla XIX. yüzyılda İstanbul Unkapanı'nda Nakşibendiye adına kurulmuş bir tekke daha vardır. Bu tekkenin adı, Fatih-Ayvansaray-Edirnekapı tekkelerine adını veren Nakşî Şeyhi Emir Ahmed Buharî (ö. 1516) ile aynı adı taşıyan ancak ondan yetmiş iki sene sonra 1586'da vefat eden zattan gelmektedir. Buhara'dan İstanbul'a gelerek Unkapanı'nda Üsküplü Caddesi'yle Yeşil Tulumbalı Sokağı'nın kavşağında bulunan bir evde ikamet etmiş, vefatından sonra Sultan III. Murad tarafından kabrinin üzerine bir türbe yaptırılmıştır. Ancak zamanla ortadan kalkan tekkenin yerine evler yapılanca, tekkenin son şeyhi Ali Fakrî Efendi'nin belirttiğine göre, Ahmed Buharî, Sultan II. Mahmud'un rüyasına girerek kendisini bu durumdan kurtarmasını istemiş. Padişah da ulemadan olan Nakşibendiye Şeyhi Mustafa Mısırî Efendi'den (ö. 1822) şeyhin mezarını tespit etmesini irade etmiş, sonuçta bulunan kabrin üstündeki evler yıkılarak yerine bir türbe ve tekke inşa edilmiştir. Tekkenin ilk şeyhliğini de üstlenen Mustafa Mısırî Efendi'den sonra yerine Kıbrıslı Şeyh Hasan Hilmi Efendi geçmiştir. Tekkenin son şeyhi Ali Fakrî Efendi (ö. 1928), tekkelerin kapatıldığı 1925 yılına kadar bu vazifeyi sürdürmüştür.

Hekim/Hakim Çelebi ve Fildamı Zaviyesi

İstanbul'da Nakşibendiye adına faaliyet gösteren şeyhler arasında Emir Ahmed Buharî'nin (ö. 1516) halifelerinden Hekim/Hakîm Çelebi (Mehmed b. Seyyid Ahmed, ö. 17 Haziran 1567) bazı kaynaklarda tıp ilmindeki maharetinden dolayı "Hekim" şeklinde, bazılarında ise ilm-i hikmete sahip olması sebebiyle "Hakim" şeklinde anılmaktadır. Tasavvuf yoluna girmeden önce zahir ilimlerini de tahsil eden Hekim Çelebi'ye birçok ünlü intisap etmiştir. Müritleri arasına katılan Kanunî Sultan Süleyman'ın sadrazamı Rüstem Paşa tarafından Koska semtindeki fil damı yıkılarak yerine yapılan zaviyede (Fildamı Zaviyesi/Hekim Çelebi Tekkesi) vefatına kadar faaliyet göstermiştir. Ona ait Fatih Halıcular'da da bir tekkenin (Âsitan-i Hekim/Fazlullah Efendi Tekkesi) olduğu kaydedilmektedir.

Hekim Çelebi'nin yanında yetişen önemli şahsiyetlerden birisi, Rüstem Paşa'nın hususi hocalarından Mahmud Çelebi'dir (ö. Ağustos 1579). Medrese çevrelerinden Niğdeli Şeyh Mahmud Efendi ile Bursalı Kavaklızade Şeyh Mehmed Efendi de ona mürit olmuşlardır. Mahmud Efendi (ö. 975/1567-1568)

26- Nakşî elfî sikkesi (Mecmûa)

Süleymaniye Medresesi'nde müderris muavini iken şeyhe intisap etmiş, tasavvufî eğitimine paralel olarak Eyüp'te Defterdar Mahmut Çelebi Dârülhadisî'nde de muhaddislik yapmıştır. Mehmed Efendi (ö. 1592 civarı) ise Mısır beylerbeyiliğinden emekli Geylun Ali Paşa ve Vezir Ferhad Paşa'nın özel hocasını yaptığı sırada Hekim Çelebi'ye bağlanmıştır.

Öte yandan İstanbul'da tasavvufî hayatın şekillenmesine etkisi bakımından Yavuz Sultan Selim'in hususi hocası Halimî Çelebi'nin Nakşibendiye'den olduğu ve şehzadeligi sırasında Kanunî Sultan Süleyman'ın da eğitimini üstlendiği belirtilmelidir. Kanunî'nin zikir aldığı tarikatlardan birisi de Nakşibendiye'dir. İstanbul'un tasavvufî hayatına katkı sağlayan Nakşibendiye mensuplarından Ubeydullah Ahrar'ın halifesi Baba Haydar (ö. 1550) adına Kanunî'nin Eyüp'te bir mescit-tekke yaptırdığı ve buranın Maveraünnehir'den İstanbul'a gelen Nakşîler için bir misafirhane vazifesi gördüğü, 1543-1553 senesinde Buhara'dan İstanbul'a gelen Ahmed Buharî'nin Unkapamı'nda kurduğu tekkesinde vefatına kadar tarikat faaliyetini sürdürdüğü, mesleğinden dolayı halk arasında Yorgancı Emîr diye anılan Mehmed Nurullah Efendi'nin (ö. 1569) 972 senesinde Ayakapısı'nda adına kurulan tekke de faaliyet gösterdiği ve kendisinden sonra yerine oğlu Emîr İsmail Efendi'nin geçtiği bilinmektedir.

Ahmed Sadık Taşkendî ve Kasaniye

İstanbul'da III. Murad'la yakın ilişkileri olduğu anlaşılan Ahmed Sadık Taşkendî (ö. 1586) ile birlikte Nakşibendiye'nin Kasaniye kolu temsil edilmeye başlandı. Kasaniye'nin kurucusu Ahmed Kasanî (ö. 1542), Ubeydullah Ahrar'ın halifelerinden Muhammed Kadî'nin yanında yetişmiş, Ahmed Sadık Taşkendî de Kasanî'nin halifesi Muhammed İslam Cuybârî'den (ö. 1563) icazet

27- Nakşî seyfi sikkesi (Mecmûa)

almıştır. Ahmed Sadık Efendi İstanbul'a geldikten sonra Fatih Emir Buharî Tekkesi'nde Hâce Seyyid Mehmed Efendi'nin (ö. 1585) ardından posta oturmuş ve tekkenin şeyhliği XIX. yüzyılın başlarına kadar onun neslinden gelenler tarafından yürütülmüştür.

Üsküdar'daki Bülbülderesi yakınlarında kurulan Özbekler Tekkesi Kasaniye şeyhlerinden Haydar Taşkendî (ö. 1700) tarafından kurulmuş, Şeyh Haydar'dan sonra burada posta Şeyh Mehmed Niyazi Buharî (ö. 1704) oturmuştur. Mehmed Niyazi Efendi'nin halifelerinden Hacı Hüseyin Dede, Üsküdar Alaca Minare Tekkesi'nde, diğer halifesi Mehmed Ataullah Efendi ise Kanlıca Ataullah Efendi Tekkesi'nde irşat faaliyetini sürdürerek Kasaniye'nin İstanbul'da yaygınlaşmasını sağlamışlardır. Kasaniye adına İstanbul'da faaliyet gösteren bir diğer zat, Eyüp'teki Kaşgarî Tekkesi'nin ilk şeyhi Abdullah Nidaî Efendi'dir (ö. 1760). Kaşgarî Tekkesi XX. yüzyılın başlarına kadar Kasaniye'ye mensup şeyhlerce idare edilmiş, daha sonra Nakşibendiye'nin Halidiye koluna intikal etmiştir.

Murad Buharî ve Müceddidiye

XVII. yüzyılın sonlarında İstanbul'a gelen Murad Buharî (ö. 1720) ile Nakşibendiye'nin Müceddidiye kolu Osmanlı başkentine girdi. Hindistanlı mutasavvıf İmam-ı Rabbanî'ye (Ahmed Farukî Serhendî, ö. 1624) nispet edilen ve adını Rabbanî'nin müceddid-i elf-i sani unvanından alan kol, günümüzde de etkisini devam ettirmektedir.

Murad Buharî Şam'da bulunduğu sırada davet üzerine 1681'de geldiği İstanbul'da ulema ve devlet adamları tarafından sıcak bir ilgiyle karşılandı. Beş yıl kadar Eyüp Nişancıpaşa Sokağı'nda kendisine tahsis edilen konakta faaliyet gösterdi. Ardından Anadolu Kazaskeri Çankırlı Mustafa Rasih Efendi'nin medrese olarak yaptırdığı binayı Rasih Efendi'nin oğlu Şeyhülislam

28- Bağdadi gülü (Mecmûa)

Damadzade Ahmed Efendi tekke şeklinde hazırlatarak şeyhi buraya davet etti. Tekkede kısa bir süre kalan Murad Buharî, yerine Kilisli Ali Efendi'yi bırakıp 1686 yılında Şam'a döndü. 1708'de tekrar İstanbul'a geldiğinde Sultan Selim Camii civarında bir evde ikamet etti. Muhtemelen beş yıl sonra Sadrazam Çorlulu Ali Paşa halk ve bazı saray mensupları üzerindeki nüfuzundan rahatsız olarak onu hacca gönderme bahanesiyle İstanbul dışına çıkarttı. Şeyh 1718'de senesinde şartlar uygun hâle gelince yine İstanbul'a gelerek bir süre Eyüp'te Hüseyin Efendizade Bahçesi'nde ve Reisületibba Nuh Efendi'nin yalısında kaldı, ardından Eyüp Nişanca'daki tekkeye (Şeyh Murat Tekkesi) yerleşti. 22 Şubat 1720 yılında vefat eden Murad Buharî, tekkesinin dersane kısmında defnedildi.

Murad Buharî'nin halkla birlikte devlet adamları ve medrese çevreleri üzerindeki nüfuzu, Seyyid Feyzullah Efendi ve Veliyyüddin Efendi gibi şeyhülislamı müritleri arasına katması, XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Müceddidiye'yi etkili bir konuma getirdi. Müceddidiye'nin bu yüzyılda İstanbul'daki en önemli temsilcisi Mehmed Emin-i Tokadî (ö. 1745) oldu. Mekke'de Ahmed Yekdest-i Cüryanî'ye intisap ederek üç yıl yanında kalan, daha sonra Medine'de Cüryanî'nin halifelerinden Abdürrahim-i Buharî'den hilafet alan Tokadî, bir süre Eyüp Sultan Türbesi'nde türbedarlık yapmış, irşat faaliyetlerini de uzun süre herhangi bir tekkenin meşihatini üstlenmeden sürdürmüştür. Ancak pîrdaşı Ayyansaray Emir Buharî Tekkesi Şeyhi Kırımlı

29- Dört terkli Kâdirî-Nakşî (üste) ve Nakşibendiyye-i Kâdiriyye-i Zenburiyye-i Sadikiyye tacı (Mecmûa)

Ahmed Efendi'nin vefatı üzerine, Şeyhülislam Mustafa Efendi'nin 1743'te teklifini kabul ederek vefatına kadar iki yıl adı geçen tekkenin şeyhliğini üstlenmiştir. İmam-ı Rabbanî'nin Mektûbât'ını müritlerinden Müstakimzade Süleyman Sadeddin Efendi'ye Türkçeye tercüme ettiren Tokadî, 12 Eylül 1745 tarihinde vefat etti ve Zeyrek'te Pîrî Paşa (Soğukkuyu) Camii Kabristanı'na defnedildi.

XVIII. yüzyılın şeyhülislamlarından İshak Efendi, Damadzade Ahmed Efendi, Seyyid Mustafa Efendi, Mehmed Salih Efendi, Salihefendizade Mehmed Emin Efendi'nin Nakşibendiye'ye intisap ettiği ve bir kısmının ayrıca tarikat adına tekke yaptırdığı, Sultan I. Abdülhamid başta olmak üzere Sadrazam Mehmed Paşa, Sadrazam Köse Bahir Mustafa Paşa, Defterdar Meramî Ahmed Efendi, Dârüssaâde Ağası Hacı Beşir Ağa, Anadolu Muhasebecisi Murtaza Efendi, Maraş Valisi Abdullah Paşa, Kazasker Damadzade Mehmed Murad Efendi, Yeğen Mehmed Paşa ve Seyyid Abdullah Efendi gibi birçok devlet adamının da Nakşibendiye'den el aldığı veya tarikat için tekke tesis ederek vb. maddi imkânlar hazırladığı görülmektedir.

Cumhuriyet döneminde İstanbul'da Müceddidiye, Özbekistanlı Şeyh Salahuddin b. Siracüddin'den (ö. 1910) hilafet alan dersiam Silistreli Süleyman Hilmi Tunahan Efendi (ö. 1959) tarafından temsil edilmiştir.

30- Nakşî taçları (İstanbul Türebeler ve Müzeler Müdürlüğü)

Halid-i Bağdadî ve Halidiye

Nakşibendiye-Müceddidiye silsilesinden gelen Mevlana Halid-i Bağdadî (ö. 1826) ile XIX. yüzyılın ilk yarısında Halidiye kolu teşekkül etmiş ve bu kol Bağdadî'nin halifeleri vasıtasıyla İstanbul'da hızla yayılmıştır. Halid-i Bağdadî'nin mürit ve halifeleri İstanbul'a gelmeden önce, pîrdaşı Hintli Mahmud Can'ın İstanbul'a gelerek halktan ve saray çevresinden pek çok kimseyi etkilediği bilinmektedir. Fatih-Silivrikapı'daki Bâlâ Dergâhı Şeyhi Şumnulu Ali Efendi, Reisülkurra Abdullah Eyyübî ve Hattat Kazasker Mustafa İzzet ondan hilafet almışlardır. Ancak Mahmud Can'ın İstanbul'daki faaliyetleri çok sürmedi; onun yerini Halid-i Bağdadî'nin halifeleri aldı. Hatta Üsküdar Alaca Minare Tekkesi'nde bulunan Abdülfettah el-Akrî ile Murat Molla Tekkesi'nde faaliyet gösteren Ali Talib Efendi gibi Nakşibendiye şeyhleri inabelerini Halidiye vasıtasıyla yenilediler. Böylece Nakşibendiye İstanbul ve çevresinde Halidiler tarafından temsil edilmeye başlandı.

Halid-i Bağdadî'nin İstanbul'a gönderdiği ilk halife olan Muhammed Salih, görev yaptığı dergâha Halidilerden başkasını almadığı gerekçesiyle halifelikten alınınca yerine Abdülvehhab es-Sûsî, onun da uzaklaştırılması üzerine İzmirli Ahmed Eğribozî bu göreve getirilmiş ve Eğribozî ile Halidiye Osmanlı bürokrasisinde yayılmıştır. Mekkîzade Mustafa Asım ve Mehmed Refik Efendi gibi şeyhülislamlar, Kazasker Mustafa İzzet Efendi, Said Paşa, Davud Paşa, Gürcü Necib Paşa, Namık Paşa, Musa Saffetî gibi zatların Halidîliğe bağlandığı belirtilmektedir.

Halidiye'nin İstanbul'da hızla yayılması ve tarikat ileri gelenlerinin kısa sürede siyasi nüfuz ve güç kazanmaları yönetimde bazı sıkıntılara yol açtı. Bunun üzerine tarikat mensuplarının tamamına yakını 1828'de Sultan II. Mahmud tarafından İstanbul'dan Sivas'a sürüldü.

İstanbul'da Halidiye adına kurulan en eski tekke İsmet Efendi Tekkesi'dir. Halid-i Bağdadî'nin halifelerinden Abdullah Mekkî'nin halifesi Yanyalı

Mustafa İsmet Efendi (ö. 1872) tarafından 1853'te Fatih-Çarşamba'da kurulmuştur. Halidîliği İstanbul'da yaymayı başaran İsmet Efendi'nin müritleri arasında Memduh Paşa gibi devlet adamları da bulunmaktaydı. Kendisinden sonra yerine Halil Nurullah Efendi geçmiş, onun ardından silsile Ali Rıza Bezzaz, Ahıskavî Ali Haydar efendilerle devam etmiştir.

Halid-i Bağdadî'nin halifelerinden Üsküdar Alaca Minare Tekkesi Şeyhi Trablusşam Müftüsü diye anılan Ahmed Ervadî'nin halifesi Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevî (ö. 1893) Türkiye'nin siyasi, ictimai ve dinî hayatı üzerinde önemli rol oynamıştır. Cağaloğlu'ndaki Fatma Sultan Camii'ne 1859'da meşihat konularak teşekkül eden tekkede (Gümüşhanevî Tekkesi) faaliyet göstermiş ve 116 kişiye hilafet vererek Halidiye'nin yayılmasında önemli rol oynamıştır. Silsilesi Hasan Hilmi Efendi, İsmail Necati Efendi, Dağistanlı Ömer Ziyaeddin Efendi, Tekirdağlı Mustafa Feyzi Efendi şeklinde devam etmiştir. Ömer Ziyaeddin Efendi'nin (ö. 1920) yanında yetişen, Fatih'te İskender Paşa Camii imamı olarak tanınan Mehmed Zahid Kotku (ö. 1980) birçok din âlimi, öğretim üyesi, yazar ve sanatkârı etkilemiş, bağlılarından bir kısmı siyasete atılarak başbakan, bakan, milletvekili, üst düzey bürokrat olarak hizmet etmiştir.

Silsilesi Seyyid Tâhâ Hakkarî vasıtasıyla Halid-i Bağdadî'ye ulaşan Esad Erbilî de (ö. 1931) İstanbul'da faaliyet gösteren önemli Halidî şeyhlerindendir. Osmanlı'nın son döneminde tekkeleri denetlemek üzere kurulan Meclis-i Meşayih üyesi olan Erbilî, Şehremini'nin Odabaşı semtindeki Kelamî Dergâhı'nda faaliyet göstermiştir. Sultan II. Abdülhamid tarafından 1900 yılında memleketine sürgün edilmiş, II. Meşrutiyet'in ilanı ile 1908'de tekrar İstanbul'a dönmüştür. Bu sırada yeniden inşa ettirdiği Kelamî Dergâhı'nın yanı sıra Üsküdar Çiçekçi'deki Selimiye Dergâhı'nın şeyhliğini de üstlendi ve oğlu Mehmed Ali Efendi'yi vekâleten buranın şeyhliğine tayin ettirdi. Meşrutiyet'ten sonra teşebbüs edilen Cemiyet-i Sufiye'nin kuruluş çalışmaları Kelamî Dergâhı'nda yürütüldü ve Esad Efendi, cemiyetin ikinci başkanı oldu. Tekkeler kapatıldıktan sonra inzivaya çekildiği Erenköy Kazasker'deki evinde sürekli polis gözetimi altında tutuldu. Aralık 1930'da cereyan eden Menemen Olayı'yla ilgisi olduğu iddia edilerek oğlu Mehmed Ali Efendi ile birlikte Menemen'e götürülüp idam talebiyle yargılandı. Yaşlılığı sebebiyle kendisinin idam cezası müebbet hapse çevrildiyse de oğlu infaz edilmekten kurtulamadı. Erbilî'nin halifelerinden Şeyh Mahmud Sami Ramazanoğlu da (ö. 1984) İstanbul'da faaliyet gösteren Halidiye şeyhlerindendir.

Silsilesi Seyyid Tâhâ Hakkarî vasıtasıyla Halid-i Bağdadî'ye ulaşan bir diğer şeyh Abdülhakim Arvasî (ö. 1943) 1919 yılında tayin edildiği İstanbul Eyüp'teki Kaşgarî Dergâhı'nda faaliyet göstermiştir. Aynı zamanda Medresetü'l-mütehassısın'de tasavvuf dersleri okutan Arvasî, 1925'te tekkelerin kapatılmasından sonra tarikat faaliyetlerini bırakarak eve dönüştürdüğü dergâh binasında tasavvuf sohbetleri yaptı. Menemen Olayı'yla alakalı görülerek tutuklanıp Menemen'e götürüldü, ancak beraat etti.

Halid-i Bağdadî'nin halifesi Memiş Efendi'nin (Muhammed Kudsî, ö. 1852) yanında yetişen Silistrelî Hacı Feyzullah Efendi (ö. 1875) İstanbul'da Fatih Halıcılar'da kendi adına kurduğu dergâhta faaliyet göstermiş, şair Leskofçalı Galib ve Mehmed Emin Paşa gibi zatları müritleri arasına katmayı başarmıştır. Halid-i Bağdadî'nin halifelerinden Muhammed b. Abdullah Hânî (ö. 1862) Musa Safvetî Paşa'nın daveti üzerine İstanbul'a gelip Sultan Abdülmecid ile görüşmüş ve başkentteki faaliyetleri sonucu pek çok mürit edinmiştir. Bağdadî'nin bir başka halifesi Osman Siraceddin Efendi'nin (ö. 1866) torunlarından Osman Siraceddin es-Sani 1986'da İstanbul'a gelmiş, Büyükçekmece Hadımköy'e yerleşerek faaliyetlerini burada sürdürmüştür.

Kaydedilenlerin yanı sıra İstanbul'da Halidiye adına faaliyet gösterdiği bilinen daha başka tekkeler de vardır. Mesela Koca Hüsrev ve Mustafa Saffet paşaların tarikat adına tekke kurdurduğu bilinmektedir.

3. Bayramiye

Hacı Bayram-ı Veli ile XV. yüzyılın başlarında Anadolu'da vücut bulan Bayramiye, Fatih Sultan Mehmed'e saltanat kılıcını kuşatan Şeyh Akşemseddin'in İstanbul'un fethi sırasında gösterdiği yararlılıklar vesilesiyle devlet nezdinde itibarlı bir konuma geldi. Akşemseddin, kuşatmanın en sıkıntılı olduğu anlarında gerek padişahın gerekse ordunun manevi gücünün yükseltilmesine yardımcı olmuş, Fatih'e yazdığı mektuplarla zaferin yakın olduğu müjdesini vererek sabır ve gayretini artırmıştı. Fetih'ten sonra Ayasofya'da kılınan ilk cuma namazında hutbeyi okuyan Akşemseddin, aynı zamanda İslam ordularının daha önceki kuşatmalarından birinde şehit düşmüş olan sahabeden Ebu Eyyüb el-Ensari'nin kabrini de Fatih'in isteği üzerine keşfetmişti.

Fetih'ten sonra padişahın bir derviş gibi Akşemseddin'in rehberliğinde halvete girme arzusu şeyh tarafından kabul edilmedi. Halvete girince yöneticilik vazifesini yerine getiremeyeceğini düşünen şeyh, padişahı bu hususta uyardı ve halvetten kazanacağını

31- Bayramiye tacı (Mecmûa)

adaletli yöneticilikle elde edeceğini bildirdi. Ancak Fatih'in ısrarlı talebine engel olamayacağını anlayınca İstanbul'dan ayrıldı ve Göynük'e gidip yerleşti. Oysa Fatih, Akşemseddin adına İstanbul'da bir cami ve tekke kurdurmak istiyordu. Şeyhin Göynük'e gitmesi ile başkentte temsil edilmeyen Bayramiye'nin etkisi zamanla azaldı.

Hacı Bayram-ı Veli'den sonra Bayramiye'de Akşemseddin (ö. 1459) ile birlikte Şemsiye, Ömer Dede Sikkînî (ö. 1475) ile birlikte Melamiye, Aziz Mahmud Hüdayî (ö. 1628) ile birlikte Celvetiye kolları oluşmuştu. Şemsiye'nin İstanbul'da ilk temsili Fatih Sultan Mehmed döneminden sonra Şeyh Yavsî ile gerçekleşmiştir.

Şeyh Yavsî ve Yavsî Baba Tekkesi

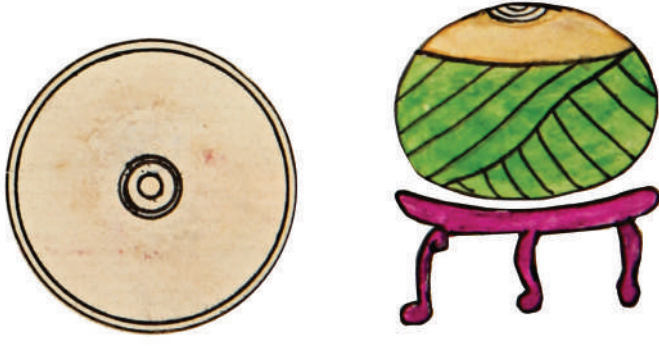
Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin babası Bayramiye Şeyhi Muhyiddin Muhammed Yavsî (ö. 1514) adına II. Bayezid'in yaptırdığı tekke (Yavsî Baba Tekkesi) ile Bayramiye İstanbul'da temsil edilmeye başlandı. Şeyh Yavsî İstanbul'a gelmeden önce Amasya'da faaliyet göstermekteydi ve kendisinden burada zikir alanlar arasında Amasya Valisi Şehzade Bayezid (II. Bayezid) de vardı. Bayezid'in zikir aldığı bir diğer Bayramî şeyhi, Akşemseddin'in halifelerinden Baba Yusuf Seferihisarî idi. Baba Yusuf ayrıca Bayezid'e saltanat kılıcını kuşatan şeyh olarak da bilinir.

Muhyiddin Yavsî, Sultan II. Bayezid'e zikir telkin eden şeyh olması dolayısıyla devlet erkânından itibar görüyor ve "hünkâr şeyhi" lakabıyla anılıyordu. II. Bayezid devrinin sonuna kadar İstanbul'daki tekkede faaliyet

gösteren Şeyh Yavsî, 1512'de memleketi İskilip'e dönerek faaliyetlerini orada sürdürdü. İstanbul'da makamına halifelerinden Muslihuddin Sirozî, onun ardından Müeyyedzade Abdürrahim geçti. Müeyyedzade tasavvuf yoluna girmeden önce Sinan Paşa ve Hocazade gibi önemli âlimlerden ilim tahsil etmiş, Kanunî Sultan Süleyman döneminin başından itibaren on sekiz yıl irşat faaliyetini sürdürmüştür. Müeyyedzade'nin 1537-1538 tarihinde vefatı üzerine tekkenin şeyhliğini Muslihuddin Mustafa üstlenmiş, ondan sonra da Bahaeddinzade diye bilinen Şeyh Muhyiddin Mehmed b. Bahaeddin şeyh olmuştur.

Bahaeddinzade Efendi medrese ilimlerini de tahsil eden âlim şeyhlerdendir. Ebu Hanife'nin *el-Fıkhü'l-ekber*'ine *el-Kavlü'l-fasl* adıyla şerh yazmış, ayrıca *Risâletü'l-vahdeti'l-vücûdiyye* (Kahire 1328), *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*, *Risâle-i Sırr-ı Kader* gibi eserler kaleme almıştır. Onun Şeyhülislam Ebussuud Efendi'ye de Bayramiye'den icazet verdiği belirtilmektedir. Şeyhliği sırasında bir kısım meşayih gibi o da Sadrazam İbrahim Paşa'dan baskı görmüştür. Paşa ile ilgili bildiği bazı konuları çekinmeden açıklayınca susturulmak istenmiş, ancak o, şu şekilde meydan okumuştur: "Bana nasıl bir ceza reva görülecek? Öldürülecek olsam benim için 'şehitlik', hapsedilecek olsam 'halvet ve uzlet', sürgüne gönderilsem bu da 'hicret' olur. Her üç durumda da Allah'tan sevap umarım."

Bahaeddinzade Efendi'den sonra tekkede posta Zahidîzade diye tanınan Edirneli Şeyh Abdurrahman Hâtîfî, onun ardından Şeyh Yavsî'nin oğlu ve halifesi Şeyh Nasrullah (ö. Haziran 1567) oturmuştur. Nasrullah Efendi,

32- Himmetî tacı (Mecmûa)

Yavsî Baba Tekkesi'nin Bayramiye adına faaliyet gösteren son şeyhidir. Onun vefatıyla birlikte tekkenin tasarrufu Halvetiye mensuplarının eline geçmiş ve burada postnişin olan Abdülmecid Sivasî'den dolayı adı Sivasî Tekkesi olarak değişmiştir.

Himmet Efendi ve Himmetiye

İstanbul'da Yavsî Baba Tekkesi'nden sonra Bayramiye-Şemsiye tarikatı tekrar canlılığını XVII. yüzyılın ikinci yarısında Himmet Efendi Tekkesi ile sağladı. Fatih Şehremini'nde IV. Mehmed devri defterdarlarından İbrahim Efendi'nin mescidinin içinde XVII. yüzyıl ortalarında faaliyete geçirilmiş olan bu tesis Himmetzade Tekkesi olarak da anılır. Tekkenin ilk postnişini olan ve kendisine Şemsiye'nin Himmetiye şubesi nispet edilen Himmet Efendi (ö. 1684) medrese tahsilini tamamlayıp müderris olduktan sonra tasavvuf yoluna girmiş, Bayramî-Şemsî Şeyhi Bolulu Hacı Ahmed Efendi'den icazet alarak kendisi için hazırlanan adı geçen tekkede irşat faaliyetine başlamıştır. Buradaki faaliyetlerinin yanı sıra Kasım Paşa Camii ve Üsküdar'daki Davud Paşa Camii'nde vaazlar vermiştir. Himmet Efendi yarım asra yaklaşan irşat faaliyetinden sonra 3 Şubat 1684'te vefat etti ve Üsküdar Divitçiler'de Bezcizade Muhyiddin Efendi'nin türbesine defnedildi. Daha sonra kabrinin yanında inşa edilen tekke Bezcizade Muhyiddin Efendi Tekkesi, Salı Tekkesi, Himmetzade Tekkesi, Himmet Efendi Tekkesi gibi adlarla anılmış ve Himmetiye şubesinin önemli merkezlerinden biri olmuştur. Şehremini'ndeki tekkede Himmet Efendi'den sonra yerine Himmetzade Derviş Abdi diye de bilinen oğlu Abdullah Efendi (ö. 1710) geçmiş ve tekkenin meşîhatı, tekke ve zaviyelerin kapatıldığı 1925 yılına kadar Himmetzadeler adıyla tanınan bu ailenin tasarrufunda kalmıştır. Abdullah Efendi'nin ardından tekkede posta oturanlar şunlardır:

Abdüssamed Efendi (ö. 1737), Mehmed Nureddin Efendi (ö. 1766-1767), Mehmed Meceddin Efendi

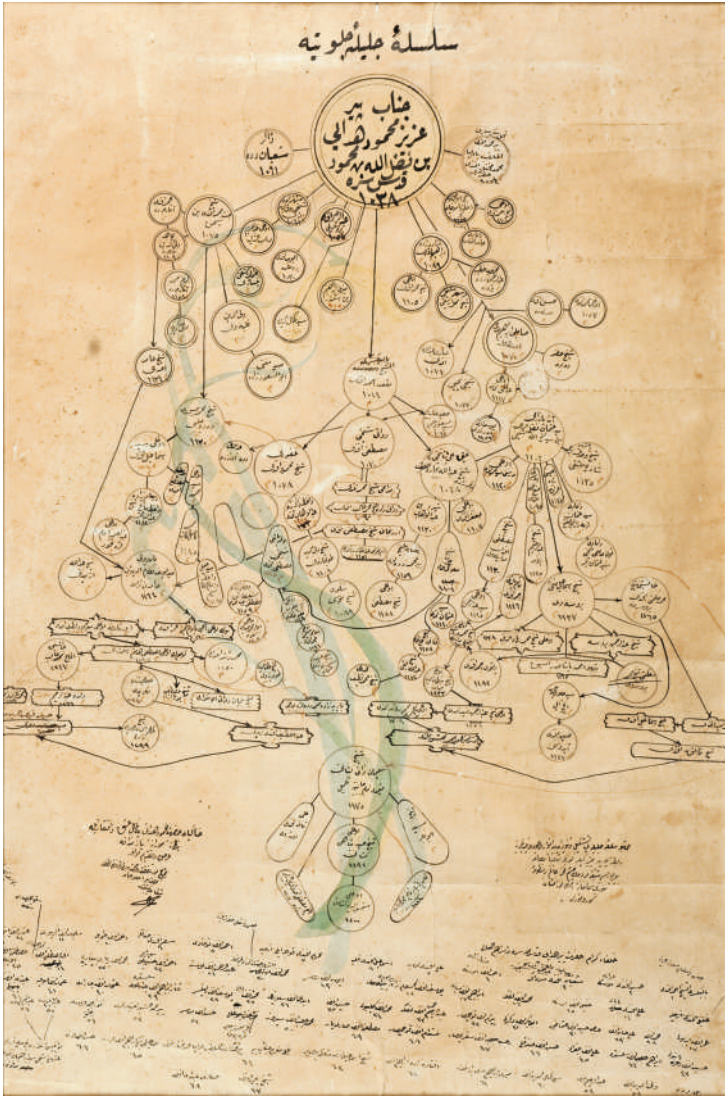
33- Celvetî tacı (Mecmûa)

(ö. 1800), Bahaeddin Efendi (ö. 1805), Mehmed Muhyiddin Efendi (ö. 1843), Kerameddin Efendi (ö. 1857), Abdülhay Efendi (ö. 1858), Meceddin Efendi (ö. 1872), Abdüşşekur Mahfî Efendi (ö. 1886) ve Mehmed Hüsameddin Efendi (ö. 1916).

Himmet Efendi'nin neslinden Himmetzadeler olarak tanınan kalabalık ve nüfuzlu bir şeyh ailesi gelmiş, Himmet Efendi Tekkesi'nin yanı sıra İstanbul'daki Bayramî tekkelerinden birçoğunun meşîhatı bu ailenin denetimine geçmiştir. Öte yandan Himmet Efendi Tekkesi'nin İstanbul'un sanat hayatında ve özellikle tasavvuf musikisinde önemli bir yeri vardır. Şair olan Şeyh Himmet Efendi'nin tasavvufi mahiyetteki şiirleri Hafız Post, Sütçüzade Hafız Abdüllatif Efendi, Ali Şîruganî, Hacı Arif Bey gibi bestekârlar tarafından bestelenmiş ve Bayramî tekkelerinin yanı sıra İstanbul'da diğer devranî tarikatlara bağlı tekkelerin ayinlerinde yüzyıllar boyunca okunmuştur. Himmet Efendi'nin oğlu Abdullah Efendi de şair, bestekâr ve hattattır. Yetiştirdiği musikişinasların en ünlüsü, kendi tekkesinin zakirbaşısı olan bestekâr Şîve Ahmed Çelebi'dir. Tekkenin son şeyhlerinden Hüsameddin Efendi de devrinin ileri gelen zakirbaşları arasında yer almıştır.

Aziz Mahmud Hüdayî ve Celvetiye

İstanbul'da Bayramiye tarikatının bir diğer önemli merkezi Üsküdar Hüdayî Âsitanesi'dir. Bayramiye'nin Celvetiye kolunu kuran ve âsitanenin ilk şeyhi olan Aziz Mahmud Hüdayî (ö. 1628), şeyhi Muhyiddin Mehmed Üftade'nin 1580 yılındaki vefatını müteakip Trakya ve Balkanlar'da bir süre kaldıktan sonra İstanbul'a geldi. Şeyhülislam Hoca Sadeddin Efendi'nin delaletiyle Küçük Ayasofya Camii Tekkesi'ne şeyh olarak tayin edildi. Buradaki faaliyetinin yanı sıra Fatih Camii'nde vaizlik yaptı, tefsir ve hadis okuttu. Sekiz yıl süren faaliyetinin ardından 1589'da Üsküdar'da Hüdayî Dergâhı'nın bulunduğu yeri satın aldı. Dergâhın inşaatıyla daha yakından ilgilenmek için ikametgâhını Rum Mehmed Paşa Camii civarına nakletti.

34- Celvetiyye silsilesi (İstanbul Türbeler ve Müzeler Müdürlüğü)

1595'te dergâhın inşaatı tamamlandı. 1599 yılında Fatih Camii vaizliğini bırakarak Üsküdar Mihrimah Sultan (İskele) Camii'nde perşembe günleri vaaz vermeye başladı. Bu yıllarda Bulgurlu'da da bir çilehane ile bir hamam yaptırdı. Çilehanenin bulunduğu yerdeki Bulgurlu köyü, İlsuluk tarlaları ve Gaziler tepesinin bir kısmı I. Ahmed tarafından ferman-ı hümayunla Aziz Mahmud Hüdayî adına tescil edildi.

Öte yandan Kanunî Sultan Süleyman'ın, kızı Mihrimah Sultan'dan torunu Ayşe Sultan (ö. 1598) ile evlendiği belirtilen Aziz Mahmud Hüdayî, 1616 yılında Sultanahmet Camii'nin açılışında ilk hutbeyi okudu ve her ayın ilk pazartesi günü burada vaaz etmeyi kabul etti.

Aziz Mahmud Hüdayî, halkla birlikte yöneticileri de etkilemeyi başarmış, devrin padişahlarıyla yakın ilgi kurmuştur. III. Murad, I. Ahmed ve II. Osman gibi padişahlara mektuplar yazdı, öğütler verdi. IV. Murad'a saltanat kılıcını kuşattı. Ferhad Paşa ile Tebriz seferine katıldı. Zaman zaman padişahların davetlisi olarak

saraya gitti ve onlarla sohbetlerde bulundu. Dergâhı her zümreden insanlarla dolup taşan Hüdayî'nin mürit adedinin 170.000'e ulaştığı rivayet edilmektedir. Devlet ricalinden Sadrazam Kayserili Halil Paşa, Dilaver Paşa, ilmiyeden Hoca Sadeddin Efendi, Sunullah Efendi, Şeyhülislam Hocazade Esad Efendi, Okçuzade Mehmed Şahî Efendi, Sarı Abdullah Efendi, Nev'îzade Atâyî, meşhur sufi Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi ve benzerleri onun dergâhının müntesip veya müdavimleri arasındaydı. Vefat ettiğinde altmışa yakın halifesinin olduğu, halifeleri ve yazdığı otuz kadar eseriyle, İstanbul merkezli olarak Anadolu ve Balkanlar'daki dinî-tasavvufi hayat üzerinde derin tesirler icra ettiği kaydedilmektedir. Üsküdar'daki dergâhı İstanbul'un en önemli tasavvuf ve kültür merkezi olarak hizmet görmüş, buradan pek çok ilim ve fikir adamı, şeyh ve musikişinas yetişmiştir. Ayrıca Hüdayî'nin ilahilerinden bir kısmı bizzat kendisi, bir kısmı da muhip ve müntesipleri tarafından bestelenerek yüzyıllar boyu tekkelerde okunmuş, zikir meclislerinin ve ayinlerin ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir.

Hüdayî Âsitanesi'nde yetişen şeyhlerin en meşhuru, şüphesiz, *Rûhu'l-beyân* adlı tasavvufi tefsirin sahibi İsmail Hakkı Bursevî'dir (ö. 1725). Kendisine Celvetiyye'nin Hakkiye şubesi nispet edilen Bursevî, 1720'de Şam dönüşü Üsküdar'a gelmiş ve Damad İbrahim Paşa'nın hediye ettiği eve yerleşmiştir. Burada çok fazla etkili olamadığı tasavvuf faaliyetlerinin yanı sıra Ahmediye Camii'nde Cuma vaizi olarak da görev yaptığı bilinmektedir. Vaazlarında Ehl-i sünnet inancına uymayan bir kısım görüşlerden bahsettiği iddiasıyla hakkında tahkikat açılmış, suçlamaların asılsız olduğu ortaya çıktığı hâlde Bursevî, bu olay üzerine 1723'te İstanbul'dan ayrılarak Bursa'ya gitmiştir.

Aziz Mahmud Hüdayî'nin vefatından sonra dilden dile aktarılan menkıbe ve kerametleri halkın gönlünde taht kurmasını sağlamış, ziyaretçileri her devirde artarak devam etmiştir. Ardından bıraktığı çok zengin vakıflar sayesinde Aziz Mahmud Hüdayî Külliyesi halkın sığınak ve barınağı olmuştur. Hüdayî'nin külliye içinde yer alan türbesi 1925'te tekkelerin kapatıldığı tarihe kadar Celvetiyye mensuplarınca bayram arefelerinde, âsitanе şeyhinin başkanlığında merasimle ziyaret edilmiştir. Özellikle mensupları, sevenleri ve türbesini ziyaret edenler hakkında, "Denizde boğulmasınlar, ahir ömürlerinde fakirlik görmesinler ve imanlarını kurtarmadıkça âhirete göçmesinler." şeklindeki duası, türbesini İstanbul'da Eyüp Sultan, Sümbül Efendi ve Yahya Efendi'den sonra ziyaretçisi en çok olan türbeler arasına sokmuştur. 1850 yangınında yanan Hüdayî Külliyesi'nin devrin padişahı

35- Aziz Mahmud Hüdayî'nin hırkası (İstanbul Türbeler ve Müzeler Müdürlüğü)

Sultan Abdülmecid tarafından 1855-1856'da yeniden inşa ettirildiği bilinmektedir.

İstanbul'da Celvetiye tarikatı Aziz Mahmud Hüdayî'den sonra Selamiye, Fenaiye ve Haşimiye kollarıyla temsil edilmiştir. Tekkelerin kapatılmasına yakın yıllarda, bu kollara bağlı başkentte otuz kadar tekke bulunduğu belirtilmektedir.

Selami Ali Efendi ve Selamiye

Celvetiye'nin Selamiye kolu kendisine nispet edilen Selami Ali Efendi (ö. 1691) İstanbul'da Celvetî şeyhlerinden Zakirzade Abdullah Efendi'nin yanında yetişti. Bir müddet Bursa'da faaliyet gösterdikten sonra 1679'da Aziz Mahmud Hüdayî Âsitanesi Şeyhi Divitçizade Mehmed Efendi'nin vefatı üzerine İstanbul'daki pîr makamında yedinci şeyh olarak göreve başladı. Bir sene sonra Kadızadelilerden hünkâr vaizi Vanî Mehmed Efendi ile aralarında bir tartışma geçti ve Vanî Efendi'nin talebiyle Sultan IV. Mehmed tarafından görevinden alındı. 1683 Viyana bozgununun ardından Vanî Efendi Bursa'ya sürülünce 1684 veya 1685 yılında bir hatt-ı hümayunla tekrar Celvetî Âsitanesi şeyhliğine getirildi. Yetiştirdiği halifeleri arasında Bosnalı Mehmed Fevzi Efendi, Fenaî Mustafa Efendi, Bilecikli Osman Efendi, Fenaî Ali Efendi ve Niksarlı Mehmed Efendi gibi zatlar vardır.

Aziz Mahmud Hüdayî Âsitanesi'nin yanı sıra Selami Ali Efendi'nin inşa ettirdiği ve her biri onun adıyla anılan Üsküdar'ın Fıstıkağacı, Selamsız, Kısıklı mahallelerindeki tekkelerinde de (Selami Ali Efendi Tekkesi) Celvetî adap ve erkânı sürdürülmüştür. Selamiye'de belirtilmeye değer önemli bir fark Selami Ali Efendi'nin on üç terkli Celvetî tacını on yedi terkli hâle getirmesidir.

Fıstıkağacı'ndaki tekkenin vakfiyesi 1685-1688'de tescil edilmiştir. Kaynaklarda Acıbadem Tekkesi, Bülbülderesi Tekkesi ve Şücabağı Tekkesi gibi adlarla da anılan tesis tamamen tarihe karışmış, arazisi üzerinde Cumhuriyet döneminde Selami Ali Efendi'nin adını taşıyan klasik üslupta bir cami inşa edilmiştir. Ayın günü cumartesi olan tekkenin ilk şeyhi, aynı yıllarda Celvetiye Âsitanesi'nin de postnişini bulunan Selami Ali Efendi'dir. Kendisini Ali Efendi izlemiş, daha sonra Bandırmalızade Küçük Hamid Efendi (ö. 1758), Hamid Efendi'nin oğlu Kemal Efendi, Göynüklü İbrahim Efendi, Mevleviye'den İbrahim Dede, aynı zamanda Aziz Mahmud Hüdayî Tekkesi'nin hatibi olan Hafız Mehmed Emin Efendi (ö. 1892) sırasıyla posta geçmiştir. II. Mahmud'un kızlarından Saliha Sultan'ın 1834 yılındaki düğününe davetli Celvetî şeyhleri arasında Üsküdar'da Acıbadem Tekkesi şeyhi vekili Mehmed Hilmi Efendi de yer almaktaydı.

Selamsız'da kurulan tekkenin vakfiyesi 1681'de tescil edilmiştir. Aynı mahallede Selami Ali Efendi'nin bir başka tekkesi daha yer almaktaydı. Mahalleye adını vermiş olan ve cami-tekke niteliğinde olduğu anlaşılan tesis tamamen ortadan kalkmıştır. Tekkenin ilk postnişini Selami Ali Efendi'nin halifelerinden, Celvetiye'nin Fenaiye kolunun kurucusu Kütahyalı Fenaî Ali Efendi'dir. Bir ara Halvetiye'nin Ramazaniye koluna geçen tekke, 1761'de Salih Efendi ile (ö. 1780) tekrar Celvetiye'ye bağlanmış, 1812'de ise Celvetiye'nin Haşimiye kolunu kuran Bandırmalızade Haşim Baba'nın halifesi Mehmed Raşid Efendi'nin (ö. 1834) posta oturmasıyla Haşimiye koluna intikal etmiştir.

Kısıklı Mahallesi'ndeki tekke Selami Ali Efendi'nin Üsküdar'da inşa ettirdiği üç tekkenin sonuncusudur. Tekkenin ilk şeyhliğini de üstlenen Selami Ali Efendi vefat ettiğinde buraya gömülmüştür. Damad Mehmed Paşazade İzzet Ali Paşa (ö. 1734) tekkenin mescit-tevhithanesine minber ekletmiş ve vakfına önemli katkılar sağlamıştır. 1912-1917 yılları arasında tekkenin önemli bir kısmı ortadan kalkmış, ahşap meşruta binaları da Cumhuriyet döneminde uzun müddet harap durumda kaldıktan sonra tarihe karışmıştır. Selami Ali Efendi'den sonra posta sırasıyla başhalifesi Kayserili Ahmed Efendi, diğer halifesi Niksarlı el-Hâc Mehmed Efendi (ö. 1740), Kayserili Ahmed

Efendi'nin oğlu Halil Efendi (ö. 1798-1799), aynı zamanda Selamsız'daki Selami Ali Efendi Tekkesi'nin meşihatında bulunan Mehmed Raşid Efendi geçmiştir. Raşid Efendi ile birlikte tekkenin Celvetiye'nin Haşimiye koluna intikal ettiği anlaşılmaktadır. Daha sonra meşihat görevi Mustafa Şerefeddin Efendi (ö. 1854), Ali Rıza Efendi (ö. 1914), Hafız Mehmed Nurullah Efendi (ö. 1917) ve Mustafa İzzeddin Efendi tarafından yürütülmüştür. Tekkenin haziresindeki Selami Ali Efendi'nin kabri bugün İstanbul'da en çok ziyaret edilen makamlardandır.

Selami Ali Efendi'nin halifelerinden Fenaî Ali Efendi'ye (ö. 1745) Celvetiye'nin Fenaiye şubesi nispet edilmiştir. Celvetiye tacının terklerinin sayısını on dokuza çıkartan Fenaî Ali Efendi, şeyhinin vefatı üzerine 1692'de Selamsız'daki tekkede irşat postuna oturdu. 1711'de dervişleriyle birlikte Baltacı Mehmed Paşa'nın Prut seferine "ordu şeyhi" olarak katıldı. 1714'te yerini başka bir şeyhe bırakarak Üsküdar Pazarbaşı semtinde yaptırdığı ve kendi adıyla bilinen tekkeye (Fenaî Ali Efendi Tekkesi) taşındı. Burada otuz iki yıl süren irşat faaliyetinden sonra vefat etti ve tekkesinin yanına defnedildi. Onun ardından tekkede sırasıyla şu şeyhler faaliyet göstermiştir: Abdullah Rıfki Efendi (ö. 1770), Mehmed Nazif Efendi (ö. 1792), Mehmed Şakir Efendi (ö. 1810), Mehmed Efendi (ö. 1845), Mehmed Şakir Efendi (ö. 1884), İhsan Efendi ve Mehmed Şakir Efendi (ö. 1951). Yıldızlı Tekke adıyla da bilinen Fenaî Ali Efendi Tekkesi'nin 1876'da Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın kızı, Zeynep Kâmil Hastanesi'ni yaptıran Zeynep Hanım tarafından son şekliyle ihya edildiği belirtilmektedir.

Celvetiye'nin Haşimiye şubesinin kurucusu olarak kabul edilen Mustafa Haşim Baba (ö. 1783), Üsküdar İnadiye'deki Badırmalızade Tekkesi'nin Şeyhi Yusuf Nizameddin Efendi'nin oğludur. Tasavvuf eğitimini Celvetî şeyhi olan babasından almış, ancak daha sonra Bektaşîliğe intisap ederek dedebabalık makamına kadar çıkmıştır. Aynı zamanda melamî meşrep bir sufî olduğu belirtilen Haşim Baba, bu çok yönlü kişiliği sebebiyle ne Bektaşîler ne de Celvetîler tarafından kabul edilmiştir. Şeyhlik yaptığı Bandırmalızade Tekkesi'ne defnedildikten sonra burası Haşimiye'nin âsitanesi olarak faaliyet göstermiştir.

Veziriazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın 1732 yılında Şeyh Yusuf Nizameddin Efendi için yaptırdığı Bandırmalızade Tekkesi, 1755'te Veziriazam Şehlagöz Ahmed Paşa eliyle yeni baştan inşa edilmiş, daha sonra Firarî Hasanpaşazade Abdullah Paşa tarafından tamir ettirilmiştir. Tekkeye adını vermiş olan ilk postnişin Yusuf Nizameddin Efendi, Celvetî şeyhlerinden Bandırmalı

Hamid Efendi'nin (ö. 1726) oğludur. Şeyh Hamid Efendi ise tasavvuf eğitimini Celvetî Şeyhi Tophaneli Veliyyüddin Efendi'nin yanında tamamlamıştır. Babasından ve Hüdayî Asitanesi Şeyhi Erzincanlı Mustafa Efendi'den Celvetî usulü üzere sülukünü tamamlayan Yusuf Nizameddin Efendi ilim ve irfanı sayesinde Üsküdar'ın sevilen ve sayılan bir şeyhi olmuştur. Oğulları Küçük Hamid Efendi ve Haşim Baba ile damadı Dolayobalı Şeyh Veliyyüddin Efendi'yi yetiştirmiştir. Küçük Hamid Efendi şeyhlik görevine Fıstıkağacı'ndaki Selami Ali Efendi Tekkesi'nde başladı, daha sonra memleketi Bandırma'ya gitti ve orada vefat etti. Bandırmalızade Tekkesi'nde Yusuf Nizameddin Efendi'nin ardından yerine diğer oğlu Mustafa Haşim Baba (ö. 1783) geçti. Haşim Baba'dan sonra posta Şeyh Mehmed Galib Efendi, daha sonra da bu zatın neslinden gelen şeyhler oturmuşlardır.

Ömer Dede Sikkînî ve Melamiye

Bayramiye'de Ömer Dede Sikkînî (ö. 1475) ile oluşan Melamiye kolu aşk, cezbe ve sohbet esasına dayanan, tac, hırka, zikir, vird, ayin, riyazet, halvet gibi uygulamalara itibar etmeyen, fikir yapılarının esasını vahdet-i vücud, ona bağlı olarak hakikat-ı Muhammediye ve kutup inancı oluşturan, ehl-i beyte aşırı muhabbet duyan bağımsız bir tarikat hâline gelmiştir. Bu hâliyle IX. yüzyılda Horasan'da ortaya çıkan Melamiye akımından (Melametiye; ilk devre Melamîleri) ayırt edilmek için "ikinci devre Melamîleri" diye anılmışlardır. Kanunî Sultan Süleyman tarafından İstanbul Süleymaniye'de Bozdoğan kemeri bitişiğinde yaptırılan ve meşihatı Yakub Helvaî'ye verilen tekke, İstanbul'daki ilk Melamî tekkesidir. Saçlı Emir Tekkesi (Haşimî Osman Efendi Tekkesi), Paşmakçı Tekkesi ve Lagarî Mehmed Efendi Tekkesi (Taşlıburun Tekkesi) Melamiye adına İstanbul'da kurulan diğer merkezlerdir.

Melamiye'nin kutuplarından sayılan XVI. yüzyılda Pîr Ali Aksarayî ve halifesi Sarban Ahmed'in, XVII. yüzyılda Sütçü Beşir Ağa'nın bazı ifadelerinden tarikatta ehl-i sünnet görüşünün kabul edildiği anlaşılabilir. Melamî çevrelerinde Hz. Peygamber ve Hz. Ali ittihadından bahsedilmesi, itikadi ve fıkhi hiçbir mezhebe bağlı olmamaları, tevella ve teberra sahibi olmaları vb. hususlar ehl-i sünnet dışı görüşlerin de tarikatta kabul gördüğünü göstermektedir. XVI. yüzyılda İstanbul'da faaliyet gösteren Oğlan Şeyh İsmail Mşukî on iki, XVII. yüzyılda Sütçü Beşir Ağa kırk civarında müridiyle birlikte zındıklık suçlarıyla idam edilmişlerdir.

XVII. yüzyılda Melamiye'den İdris-i Muhtefî'ye Sadrazam Halil Paşa ile Şeyhülislam Ebülmeyamin

36- Yenikapı Mevlevihânesi

Mustafa Efendi'nin, Lamekânî Hüseyin Efendi'ye Sadrazam Ferhad Paşa'nın, Bursalı Seyyid Haşim Efendi'ye de Şeyhülislam Paşmakçızade Ali Efendi'nin intisap ettiği, kutbiyet makamına kadar yükselen Paşmakçızade'nin de Sadrazam Şehid Ali Paşa'yı eğittiği ve 1712'de vefatından sonra Ali Paşa'nın kutup olduğu belirtilmektedir. Bu dönemde dikkat çeken bir husus Melamîler ile Nakşibendî-Müceddidîler arasında kurulan ittifaktır. Bazı müelliflere göre Nakşibendî-Müceddidî Şeyhi Murad Buharî Paşmakçızade'ye, bazılarına göre ise Paşmakçızade Murad Buharî'ye intisap etmiş ve iki tarikat arasında bir dayanışma meydana gelmiştir. XIX. yüzyılda Seyyid Muhammed Nuru'l-Arabî (ö. 1888) ile birlikte adına Melamiye-i Nuriye de denilen "üçüncü devre Melamîliği" başlamıştır. Birçok eserinde dile getirdiği görüşlerinden önceleri ehl-i sünnet çizgisinde olduğu anlaşılan Nuru'l-Arabî'nin daha sonra bu anlayıştan uzaklaştığı belirtilmektedir.

4. Mevleviye

Mevlana Celaleddin-i Rumî ile birlikte Konya'da teşekkül eden Mevleviye, fetih sonrası Vezneciler'deki Kalenderhane Camii'nin bir süre Mevlevî zaviyesi olarak kullanılması suretiyle ilk olarak İstanbul'da temsil edilmiştir. Ardından Sultan II. Bayezid'in izniyle dönemin vezirlerinden İskender Paşa'nın av arazisi üzerine 1491'de kurulan Galata (Kulekapı) Mevlevîhanesi ise başşehir İstanbul'un ilk âsitanesi veya Mevlevîhanesi olmuştur.

İstanbul Mevlevîhaneleri başşehir merkezli Osmanlı tarikat kültüründe çok önemli bir yere sahip olmakla birlikte, Mevleviye adına burada diğer birçok tarikattan daha az tekke açılmıştır. Bunun başlıca sebebi Mevlevîliğin düşünce, edebiyat, musiki, irfan ve erkânî ile seçkin bir düzeye hitap etmesi ve Mevlevîhanelerin büyük bir külliye planında kurulmuş olmasıdır. XVIII ve XIX. yüzyıllarda İstanbul Mevlevîhaneleri âdetâ birer musiki mektebine dönüşmüş ve klasik Türk musikisinin en parlak simalarını yetiştirmiştir. Bunlar arasında Ali Nutkî, Osman Selahaddin, Kutbünnâyî Osman, Selim, Abdülbaki Nâsır, Hamamîzade İsmail, Ahmed Celaleddin, Zekâî, Fahreddin dedelerle, Itrî, III. Selim ve Rauf Yekta Bey sayılabilir. Öte yandan İsmail Rusuhî Ankaravî, Şeyh Galib, Ali Nutkî, Ahmed Celaleddin, Nazif ve Abdülbaki dedeler gibi âlim ve sanatkârlar şeyhlik yaptıkları mevlevîhanelerin türbe ve hazirelerine defnedildikleri için, İstanbul âsitaneleri diğer şehirlerdeki âsitanelerden daha fazla önem kazanmıştır.

Kanunî Sultan Süleyman ve oğlu Sultan II. Selim'in el aldığı tarikatlardan birinin Mevlevîlik olduğu,

Kanunî'nin Mevlânâ'nın kâfir olduğuna dair fetva veren Çivizade Muhyiddin Mehmed Efendi'yi bu yüzden şeyhülislamlıktan azlettiği belirtilmektedir. Mevlevîlik birçok devlet adamının intisabıyla daha çok şehir eşrafı arasında yayılmıştır. Nitekim XVI ve XVII. yüzyıllarda Sadrazam Pîrî Mehmed Paşa, Sadrazam Ohrili Hüseyin Paşa, Sadrazam Bayram Paşa, Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa, Vezir Çoban Mustafa Paşa, Emir Abdülhamid el-Murtaza, Ulvân ve Fûlâd mirzalar, Yakovalı Hasan Paşa, Ankara Beylerbeyi Cenabî Ahmed Paşa, Şam Valisi Hasan Paşa, Emir Gazi Ebu Seb, Malkoç Mehmed Efendi, Muslu Ağa, Türkmen Mustafa Ağa gibi devlet adamları tarafından Mevlevîhaneler tesis edildiği bilinmektedir. Sultan III. Mustafa Tophane yangını sırasında yanan Galata Mevlevîhanesi'ni yeniden yaptırmıştır. III. Selim, II. Mahmud ve V. Mehmed (Sultan Reşad) da Mevleviye'ye intisap etmişlerdir. II. Mahmud döneminde Mevlevî devlet adamlarından Halet Efendi sayesinde birçok Mevlevîhanenin bakım ve onarımı yapılarak şeyhlerine maaş bağlanmış, II. Abdülhamid ve V. Mehmed dönemlerinde de birçok Mevlevîhanenin tamir ve onarımı gerçekleştirilmiştir. Padişahlardan Abdülmecid, Abdülaziz, II. Abdülhamid ve V. Mehmed'in kılıç kuşanma merasimleri Mevlevîler tarafından gerçekleştirilmiştir. Balkan ve I. Dünya-Çanakkale savaşları sırasında mevlevîhanelerin sosyal dayanışma ve yardımlaşma görevi üstlendikleri görülmektedir. I. Dünya Savaşına girilmesiyle cihad-ı mukaddes ilan edildiğinde ise Veled Çelebi'nin (İzbudak) kumandası altında Mücahidîn-i Mevleviye Alayı adını taşıyan bir gönüllü alayı kurulmuş ve Filistin cephesinde çarpışmıştır.

Yenikapı Mevlevîhanesi

İstanbul'da Galata Mevlevîhanesi'nden sonra Mevleviye adına faaliyete geçen ikinci tekke Yenikapı Mevlevîhanesi'dir. Burası XVI. yüzyılın sonunda (1597) Yeniçeri Başhalifesi Malkoç Mehmed Efendi tarafından bugün Mevlanakapı olarak bilinen sur kapısı dışında ve Halvetiye'ye ait Merkez Efendi Tekkesi civarındaki geniş arazi üzerine inşa ettirilmiştir. Açılışına Sadrazam Mehmed Paşa ile Yeniçeri Ağası Tırnakçı Hasan Ağa'nın ve diğer birçok tarikat şeyhinin de katıldığı bu tekke Mevleviye'nin başşehirdeki en büyük merkezi olup tam teşekküllü bir külliye niteliğine sahiptir.

Yenikapı Mevlevîhanesi'nin ilk postnişini, Konya'daki Mevlana Âsitanesi Şeyhi Hüsrev Çelebi'nin halifelerinden Kemal Ahmed Dede'dir (ö. 1601). Dört yıl süren şeyhlik döneminin ardından vefat eden Kemal Ahmed Dede'den sonra posta Doğanî Ahmed Dede

oturmuştur. Doğanî Ahmed Dede'nin meşihat dönemi hem Yenikapı Mevlevîhanesi hem de Mevlevîye tarikatının İstanbul'daki tarihî bakımından oldukça önemlidir. Şeyhliğinin ilk yıllarında tekkenin 1608 tarihli vakfiyesi, Rumeli Kazaskeri Esad Efendi tarafından Malkoç Mehmed Efendi adına düzenlenmiş ve Mevlevîhanenin başlıca gelir kaynakları arasındaki vakıf mülkleri kayıt altına alınmıştır. Öte yandan Ahmed Dede'nin faaliyetleri Sultan IV. Murad üzerinde büyük bir tesir bırakmış ve İstanbul tarihinde Kadızadeliler olarak bilinen tasavvuf karşıtı medrese mensuplarının baskılarına rağmen saray çevresini Mevlevîhaneye bağlamayı başarmıştır.

Doğanî Ahmed Dede'den sonra şeyhlik vazifesini Sabuhî Ahmed Dede (ö. 1644) üstlenmiştir. Aynı zamanda divan sahibi Mevlevî şeyhlerinden olan Sabuhî Ahmed Dede'nin vefatından sonra yerine halifelerinden Câmî Ahmed Dede geçmiştir. Kadızadelilerin etkisiyle musiki yasağının şiddetle sürdürüldüğü bu dönemde Câmî Ahmed Dede, büyük musiki üstatlarından Buhurîzade İtrî'yi (ö. 1711) yetiştirmiştir. Türk musiki tarihinin en önde gelen birkaç simasından biri olan İtrî Efendi hanendeliği, şairliği ve hattatlığının yanı sıra özellikle bestekârlığı ile tanınmıştır.

Câmî Ahmed Dede'den sonra posta sırasıyla Kârî Ahmed Dede ve Naci Ahmed Dede (ö. 1711) oturmuştur. Pendârî lakabıyla tanınan Naci Ahmed Dede, İstanbul'da önce Beşiktaş, ardından Galata Mevlevîhanelerinde şeyhlik yapmış, 1679'da Yenikapı Mevlevîhanesi'ne tayin edilmiştir. Onun şeyhliği döneminde 1684'te Mevlevîlere konan sema yasağının kalkması üzerine Fatih Camii'nde Mevlana Celaleddin-i Rumî'nin Mesnevî'sini okutmaya başlamıştır.

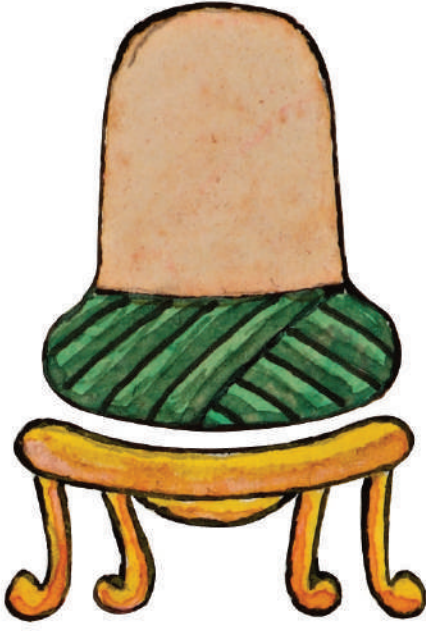
Naci Ahmed Dede'nin ardından posta sırasıyla Yusuf Nesib Dede, Peçevîzade Arifî Ahmed Dede, Kerestecizade Mehmed Dede oturmuş, XVIII. yüzyılın ortalarına doğru İstanbul Mevlevîhanelerinin ortak yönetimi güçlü bir şeyh ailesine; Mustafa Safi Dede ailesine mensup Mevlevî şeyhlerinin eline geçmiştir. Yenikapı Mevlevîhanesi'nin meşihati 1746 senesinden tekkelerin kapatıldığı 1925 senesine kadar Mevlevîlik tarihinin en önemli şeyh ailelerinden Ebu Bekir Dede ailesine mensup şeyhler tarafından sürdürülmüştür. Bu aileye mensup Ali Nutkî Dede (ö. 1804) döneminde Yenikapı Mevlevîhanesi, kültür tarihimizin büyük simalarından Şeyh Galib (ö. 1799) ve Hamamîzade İsmail Dede'yi (ö. 1846) yetiştirmiştir. Klasik Türk şiirinin son dönem büyük şairleri arasında yer alan Şeyh Galib tasavvuf eğitimini burada tamamlayarak Galata Mevlevîhanesi şeyhliğine tayin edilmiştir. Türk

musikisi tarihinin önde gelen birkaç siması arasında yer alan, hanendeliği, hocalığı ve özellikle bestekârlığı ile tanınan İsmail Dede Efendi de 1799'da Nutkî Dede'nin yanında yetişerek "dede" olmuştur. Yenikapı Mevlevîhanesi, Balkan ve Çanakkale savaşlarında hastane olarak kullanılmış, tekke mensupları I. Dünya Savaşı'nda Abdülbaki Dede kumandasında İngilizlere karşı girişilen meşhur Kanal Harekâtı esnasında Mevlevîlerden oluşan Mücahid-i Mevlevîye Alayı'na katılmışlardı. Yenikapı Mevlevîhanesi'nin son postnişini Abdülbaki (Baykara) Dede'dir (ö. 1935). Tekkelerin kapatılmasını izleyen yıllarda Mevlevîhane, uzun bir müddet çocuk yurdu olarak kullanılmış, ahşap semahanesi 9 Eylül 1961'de yanmış, dedegân hücreleri ve matbahı 7 Mayıs 1997'de kundaklanmış ve bundan sonra kaderine terk edilmiştir. Zeytinburnu Belediyesi'nin yürüttüğü "Kültür Vadisi Projesi" kapsamında 2005 yılında restore edilmeye başlanmış ve ardından Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün desteğiyle 2009 yılında tamamlanmıştır. 2010 yılında Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Medeniyetler İttifakı Enstitüsü'ne tahsis edilmiş olup hâlen eğitim amaçlı olarak kullanılmaktadır.

Beşiktaş-Maçka-Bahariye Mevlevîhaneleri

İstanbul'daki Mevlevî âsitanelerinden olan Beşiktaş Mevlevîhanesi, 1622'de Veziriazam Damad Ohrili Hüseyin Paşa tarafından bugün Çırağan Sarayı'nın bulunduğu yerde kurulmuştur. Gelibolu Mevlevîhanesi'nin ilk postnişini Ağazade (Yeniçeriağasızade) Şeyh Mehmed Hakikî Dede Efendi, Beşiktaş Mevlevîhanesi'nin meşihatını da üstlenmiş, küçük bir yelkenliyle Gelibolu-İstanbul arasında gidip gelerek irşat faaliyetlerini sürdürmüştür. Onun 1653'te vefatından sonra Mevlevîhaneye sırasıyla Süleyman (ö. 1654), Hüseyin (ö. 1660), Naci Ahmed (1663'te şeyhlikten azledildi), Çengî Yusuf (ö. 1669), Eyyübî Mehmed Memiş (ö. 1723), Ahmed (ö. 1764), Mehmed Sadık (ö. 1764), Tokadî Abdülahad (ö. 1766), Trablus Şeyhi Ahmed (ö. 1771), Hattat Yusuf Zühdi (ö. 1817), Trablusşamlı Mahmud (ö. 1819), Ermenekşeyhizade Mehmed Kadri (ö. 1851), Mehmed Said (ö. 1853), Hasan Nazif (ö. 1862) ve Hüseyin Fahreddin (ö. 1911) dede efendiler postnişin olmuşlardır.

Sultan III. Selim, Çırağan Sahilsarayını tamir ettirip genişlettiği sırada 1804 yılında Beşiktaş Mevlevîhanesi'ni yeniden inşa ettirmiş, II. Mahmud aynı sarayı 1836-1838 arasında büyütme isteğinde diğer bazı hayır eserleriyle beraber Mevlevîhaneyi de yıktırarak arsasını saray arazisine katmıştır. Bu arada Mevlevîhanenin bitişikteki Musahib Abdi Bey Yalısı'na nakledildiği belirtilmektedir.

37- Mevlevî sikkesi (Mecmûa)

Sultan Abdülaziz, ağabeyi Sultan Abdülmecid'in 1859-1860'ta yıktırdığı Çırağan Sahilsarayı'nın yerine eskisinden daha büyük ve iddialı olan bugünkü sarayını yaptırırken 1867-1868'de Mevlevîhane olarak kullanılan yalıyı da yıktırınca Beşiktaş Mevlevîhanesi önce geçici olarak Fındıklı'daki Karacehennem İbrahim Paşa Konağı'na, 1870'te de Maçka sırtlarında inşa ettirilen yeni binaya taşınmıştır. Beşiktaş Mevlevîhanesi'nin devamı niteliğindeki Maçka Mevlevîhanesi de dört yıl sonra, 1874'te yapılan kışlaya yer açmak için ortadan kaldırılmıştır. O tarihteki postnişin Hüseyin Fahreddin Dede Efendi, aynı yıl Eyüp Bahariye'de yapımına başlanan Mevlevîhaneye taşınmıştır.

Kuruluşundan itibaren zengin bir tasavvuf ve kültür ortamına sahip bulunan Beşiktaş Mevlevîhanesi IV. Mehmed, III. Selim ve II. Mahmud başta olmak üzere sultanların ilgi ve yardımlarını görmüş, devlet adamlarının, sanat erbabının uğrak yeri olmuş, bu ocaktan birçok musikişinas ve şair yetişmiştir.

Beşiktaş Mevlevîhanesi'nin ortadan kalkması üzerine, son postnişini Şeyh Hüseyin Fahreddin Dede, Eyüp'te 1874-1877 yılları arasında Bahariye Mevlevîhanesi'ni yaptırdı. Kuruluş safhasında mürit ve muhiplerinden birçok kimsenin, ayrıca inşaat devam ederken tahta çıkan Sultan II. Abdülhamid'in katkıları olduğu bilinmektedir. II. Abdülhamid Mevlevîhanenin kuruluşundan bir müddet sonra ayrıca ilk iki katı harem, üçüncü katı da selamlık olarak kullanılmak üzere yirmi sekiz odalı bir meşrutahane de yaptırmıştır. Dedegân hücreleri, somathane, matbah-ı şerif, hamam,

helalar ve harem mutfağının da bu sırada inşa edildiği anlaşılmaktadır. Kısa bir süre sonra Haliç kıyısının yoğun rutubeti yüzünden harap olan Mevlevîhane, Sultan Mehmed Reşad'ın delaletiyle Evkaf Nezareti'nce 1910'da esaslı bir tamir ve tadilata tâbi tutulmuştur. Bahariye Mevlevîhanesi, dergâhların kapatılmasından sonra bakımsız kalmış, semahanesi 1935'te yıktırılmış, 1938-1939'da harem dairesi yanmıştır. Mescit uzun yıllar depo olarak kullanılmış, Mevlevîhanenin son şeyhinin varisleri ile Şeyh Hasan Nazif Efendi, Şeyh Küçük Hasan Nazif Efendi, Yenişehirli Avni Bey ve Sikkezanbaşı ailesinin gömülü olduğu türbe çökmüştür. İki fabrika duvarı arasında kalan avlu kapısı ise 1970 yılının başlarında arkasındaki ahşap selamlıkla birlikte yıktırılmıştır. Haziyesindeki yirmiye yakın mezardan bazıları eski iplikhanenin karşısında düzenlenen mezarlığa, bazıları da Edirnekapı Şehitliği'ne nakledilmiştir. Günümüzde tekrar restore edilen Mevlevîhane, özel bir vakfın merkezi olarak kullanılmaktadır.

Kasımpaşa Mevlevîhanesi

İstanbul'da Mevlevîye adına faaliyet gösteren merkezlerden birisi de Kasımpaşa Mevlevîhanesi olmuştur. 1623-1631 tarihleri arasında Fırıncızade Şeyh Sırrî Abdi Dede Efendi (ö. 1631) tarafından Kasımpaşa'nın Sururi Mehmet Efendi Mahallesi'nde kurulan bu Mevlevîhanenin diğerlerine göre mütevazı bir zaviye niteliğinde olduğu anlaşılmaktadır. Zaman içinde harap olan Mevlevîhane birçok kez tamir görmüş, Sultan III. Selim tarafından 1795'te yeniden inşa, Sultan II. Mahmud tarafından da 1834'te son şekliyle ihya edilmiştir. İlk postnişini Sırrî Abdi Dede'den sonra tekkelerin kapatıldığı 1925'e kadar on dokuz şeyhin vazife yaptığı zaviyede son olarak Seyfeddin Dede Efendi faaliyet göstermiştir. Kasımpaşa Mevlevîhanesi yakın tarihlere kadar çevredeki fakir fukaranın işgaline uğramış, ahşap parçaları çevrede yaşayanlarca odun niyetine sökülmüş, sonunda da yangın geçirmiştir. Günümüzde burası Sururi İlköğretim Okulu'nun bahçesinin bir bölümü olup ayakta kalan iki taş merdiven ile bir Mevlevî mezarı dışında burada Mevlevîhaneyi anımsatacak başkaca iz bulunmamaktadır.

Üsküdar Mevlevîhanesi

İstanbul'un Mevlevî merkezlerinden Üsküdar Mevlevîhanesi, Galata Mevlevîhanesi şeyhlerinden Sultanzade Halil Numan Dede tarafından 1792-1793'te İmrahor semtinin Ayazma Mahallesi'nde kurulmuştur. Burası İstanbul'daki diğer Mevlevîhanelerden farklı olarak, özellikle taşradan İstanbul'a gelen ve İstanbul'dan

Anadolu'ya geçen dervişlerin konaklaması için tasarlanmıştır. XIX. yüzyıl içinde birçok defa yenilenen ve onarım geçiren Mevlevîhaneyi, Sultan II. Mahmud 1834-1835'te yeniden inşa ettirmiş, Sultan Abdülmecid döneminde 1844, 1845 ve 1851 yıllarında birtakım eksiklikleri tamamlanmıştır. Son olarak Kaptanıderya Ahmed Vesim Paşa tarafından bugünkü şekliyle ihya edilmiştir.

Üsküdar Mevlevîhanesi'nde ilk posta oturan Numan Dede'den sonra yerine Mehmed Hüsameddin Dede geçmiş, onun ardından 1925 senesine kadar on bir şeyh meşihat görevinde bulunmuştur. Buranın son postnişini Ahmed Remzi (Akyürek) Dede'dir (ö. 1944). Semahane, selamlık, harem, matbah-ı şerif, derviş hücreleri ve türbeden oluşan Mevlevîhane iki katlı bir yapıdır. Günümüzde Mevlevîhanenin bir bölümü cami olarak hizmet görmekte, diğer kısımları ise klasik Türk sanatlarının öğretimiyle uğraşan bir vakıf tarafından kullanılmaktadır.

5. Zeyniye

İstanbul'un tasavvufi hayatında etkili olan bir başka tarikat Zeyniye'dir. Bu tarikatın şeyhlerinden Konyalı Muslihuddin Mustafa (Şeyh Vefa, ö. 1491) muhtemelen 1465 yılında İstanbul'a gelmiş ve vefatına kadar burada çok etkili bir faaliyet göstermiştir.

Şeyh Vefa ve Vefa Tekkesi

Konya'dan İstanbul'a geldikten sonra Fatih Sultan Mehmed tarafından Şeyh Vefa için, daha sonra adına nispetle Vefa diye anılacak olan semtte bir cami-tevhithane ve çifte hamam yaptırılmıştır. Padişah şeyhe ayrıca içindeki binalarla birlikte caminin yakınında bulunan araziyi ve Çorlu kazasına bağlı Kepelim köyünü temlik etmiş, Şeyh Vefa da caminin yanındaki arazi üzerinde derviş hücreleri, kütüphane, dervişler için evler ve imaret niteliğinde bir mutfak yaptırmıştır. Daha sonra Fatih'in temlik ettiği araziler ile bu araziler üzerinde yaptırdığı bazı binaları ve kendi kitaplarını Temmuz 1485'te vakfetmiştir. Şeyh Vefa'ya padişahla birlikte Sadrazam Karamanî Mehmed Paşa ve diğer devlet adamlarının da itibar ettiği belirtilmektedir. Sadrazamın kaza ve belalardan korunmak için ona bir çeşit muska olan "vefk" hazırlatıp başı üstünde taşıdığı, ayrıca sultanlar ve diğer idarecilerin de ona vefk hazırlattığı nakledilmektedir.

O dönemde Şeyh Vefa'ya mürit olanlar arasında Sinan Paşa (ö. 891/1486), Molla Lütfi (ö. Ocak 1495), Veliyyüddinoğlu Ahmed Paşa (ö. 1496-1497), Şeyhülislam Zenbilli Ali Efendi (ö. 1526) gibi ileri gelen mütefekkir-âlimler, Safayî, Balıkesirli Zâtî, Edirneli Sabâyî, Rumelili

Şem'î, Hattat Kasım, Hattat Abdülmuttalip b. Seyyid Murtaza gibi önemli şair ve sanatkarlar dikkat çekmektedir.

Şeyh Vefa'nın zikredilen müritlerinden Sinan Paşa (Sinanüddin Yusuf b. Hızır) İstanbul'un ilk kadısı Hızır Bey'in oğlu olup Sahn müderrisliği yapmış önemli âlimlerdendir. Fatih Sultan Mehmed onu kendisine hususi hoca yaptıktan sonra vezirliğe ve sadrazamlığa kadar yükselttiği için "Hoca Paşa" diye meşhur olmuştur. Tokatlı Molla Lütfi ise Sinan Paşa'nın talebelerinden ve Şeyhülislam Kemalpaşazade'nin de hocalarındandır. Sinan Paşa vezirliği sırasında onu Fatih Sultan Mehmed'e tavsiye ederek saray kütüphanesine hafız-ı kütüp olarak tayin ettirdi. Daha sonra Sultan II. Bayezid zamanında Sahn müderrisliğine kadar yükselmiştir. Kaydedildiğine göre, sabahdan medreseye gidip ikindiye kadar ders verir, oradan Şeyh Vefa Tekkesi'ne giderek akşam namazına kadar Buhârî okutur, oradan da evine giderdi. Adı geçenlerden Ahmed Paşa da Sultan II. Murad'ın kazaskerlerinden Veliyyüddin Efendi'nin oğludur. Değişik medreselerde müderrislik yaptıktan sonra Fatih Sultan Mehmed döneminde önce kazasker, daha sonra da padişaha musahip ve hoca oldu. Devlet hizmetindeki başarılarından dolayı ayrıca kendisine vezirlik rütbesi de verilen Ahmed Paşa, İstanbul'un fethi sırasında ordunun maneviyatının yükseltilmesinde görev almıştı. Vefa'nın bir diğer önemli müridi Zenbilli Ali Efendi (Ali Cemalî) ise Sultan II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman gibi üç dirayetli padişah döneminde şeyhülislamlık yapmış önemli şahsiyetlerdendi. Öte yandan Şeyh Vefa ile Şeyhülislam Molla Hüsrev (ö. 1480) arasında ileri derecede sevgi ve dostluk vardı. Fatih Sultan Mehmed'in "Zamanın Ebu Hanife'si" diye övdüğü bu şeyhülislamı Vefa'nın zaman zaman ziyaret ettiği belirtilmektedir.

Şeyh Vefa'ya halkla birlikte üst düzey yöneticiler, mütefekkir âlimler, şair ve sanatkarlar gibi toplumun değişik kesimleri tarafından gösterilen teveccühte onun manevi nüfuzunun, alçak gönüllülüğünün, nükteli ve hikmetli konuşan hoşsohbet biri oluşunun yanı sıra, muhtelif fenlere vâkıf iyi bir âlim olmasının ve sanatçı kişiliğinin de etkisi vardır. Kaynaklar onun hem zahir hem de bâtın ilimlerine vâkıf olduğunu, hatta bazılarının göre müçtehit seviyesine çıktığını, Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç dilde şiirler yazdığını, musiki ve astronomi alanlarında mahareti bulunduğunu, kaza ve belalara karşı "vefk" hazırlamakta uzman olduğunu özellikle vurgularlar. Kaleme aldığı eserleri onun değişik alanlara vukufunu gösterir niteliktedir. Örneğin Rûznâme astronomiye dairdir. Melhame uzaydaki

38- Seyyah dervişlerin çeyizi: (soldan sağa) İmam-ı Ali sofrası, cilbend, keşkül (Mecmûa)

yıldız ve gezegenlerin durumlarına göre insanların yeryüzündeki davranışları hakkında bilgi vermektedir. Bu alanda daha başka eserleri de bulunan Şeyh Vefa'ya, bir ara Paskalya gününü belirlemede ihtilaf eden Hristiyanların başvurarak tarih belirlemiş olmaları da onun ilm-i nücumdaki ihtisasının herkes tarafından kabul edildiğini göstermektedir. Ayrıca Şeyh Vefa kendisine nispet edilen iki evrâddan on bir varak hacmindeki birini (bk. Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 222) bizzat bestelemiş, bunun yanı sıra ladinî mahiyette de birtakım musiki eserleri meydana getirmiştir.

Öte yandan Fatih'in cenaze namazını onun kıldırıldığı ve bu cenazeye Sultan II. Bayezid'in de katıldığı bilinmektedir.

Vefa Tekkesi ve Şeyh Vefa ile Zeyniye'de meydana gelen Vefaiye şubesi, şeyhin vefatından sonra pek etkili olamamıştır. Toplumun değişik kesimleri için bir cazibe merkezi olan bu tarikat merkezinde Vefa'dan sonra uzun süre faaliyet gösteren Ali Dede ile ilgili kaynakların çok az bilgi vermiş olması bunun açık bir göstergesidir. Ali Dede'den sonra Vefaiye, Davud Vefaî Rumî ve Abdüllatif Vefaî Rumî gibi şeyhlerle temsil edilmiştir. Tarikatın İstanbul'da etkisini yitirmesinde bazı siyasi gelişmelerin tesiri olmuş olmalıdır. Şeyh Vefa henüz hayatta iken ortaya çıkan bu siyasi gelişmeleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

Sultan II. Bayezid Amasya'da valilik yaptığı sırada, Şeyh Vefa'nın çok iyi münasebetler kurduğu sadrazam Karamanî Mehmed Paşa'nın Şehzade Cem tarafını tutarak kendisini babası Fatih'in yanında katline sebebiyet verecek ölçüde sürekli çekiştirdiği haberini almış ve Amasya'da ruhani gücüne güvendiği Halvetiye Şeyhi Çelebi Halife'den sadrazamın bertaraf edilmesi hususunda manevi yardım istemişti. Bunun üzerine dervişleriyle

39- Meşin Cilbend (İBB, Şehir Müzesi)

birlikte bu iş için seferber olan Çelebi Halife, sadrazamın Şeyh Vefa tarafından hazırlanan vefk sayesinde manevi koruma çemberi içerisinde bulunduğunu, ancak kendisi ve dervişlerinin gayretleriyle bu dairenin içerisine girmeyi başardıklarını söyleyerek yakında helak olacağını Şehzade Bayezid'e haber vermiş, bir müddet sonra da Fatih Sultan Mehmed'in aniden ölümünün ardından sadrazam yeniçeriler tarafından şehit edilmiştir.

Öyle anlaşılıyor ki, Sultan II. Bayezid böyle bir olaydan sonra tahta geçince Şeyh Vefa kendisine karşı mesafeli durmayı yeğlemiş, babası Fatih ile kurduğu yakın ilişkiyi ondan esirgemiştir. Bunun farkında olan Bayezid, muhtemelen onun gönlünü almak için bazı teşebbüslerde bulunmuş, mesela kızının nikâhı için hususiyle onu davet etmiştir. Ne var ki Şeyh Vefa bu davete olumsuz cevap vererek sultana bir başka Zeyniye Şeyhi Muhyiddin Kocevî'yi önermiştir. Koyduğu bu tavırdan dolayı Şeyh Vefa ile pek fazla görüşemediği anlaşılan Sultan II. Bayezid'in, vefat ettiğinde (ö. 1491) şeyhin cenazesine katıldığı ve onu görmeyi çok arzu ettiği için, "Meşru değildir." şeklindeki itirazlara aldırmadan yüzünü açıp baktığı nakledilmektedir. Şeyh Vefa'nın sultana karşı bu tutumu, Fatih döneminde elde ettiği nüfuz ve çevre sayesinde tekkesini olumsuz etkilememiş gibi gözükse de, onun vefatından sonra burası muhtemelen kendi kabuğuna çekilerek İstanbul'un etkili merkezlerinden biri olma hüviyetini kaybetmiştir.

Âşıkpaşazade ve Âşık Paşa Tekkesi

İstanbul'da Zeyniye adına faaliyet gösteren bir başka tekke Fatih Sultan Mehmed döneminde Saray-ı Atik ağalarından Hüseyin b. Abdullah'ın tarihçi Âşıkpaşazade (Derviş Ahmed Âşikî, ö. 1484'ten sonra) adına Fatih Haydar'da kurduğunu Âşık Paşa Tekkesi'dir. İkinci postnişininden

40- Şedd-i şerif (Mecmûa)

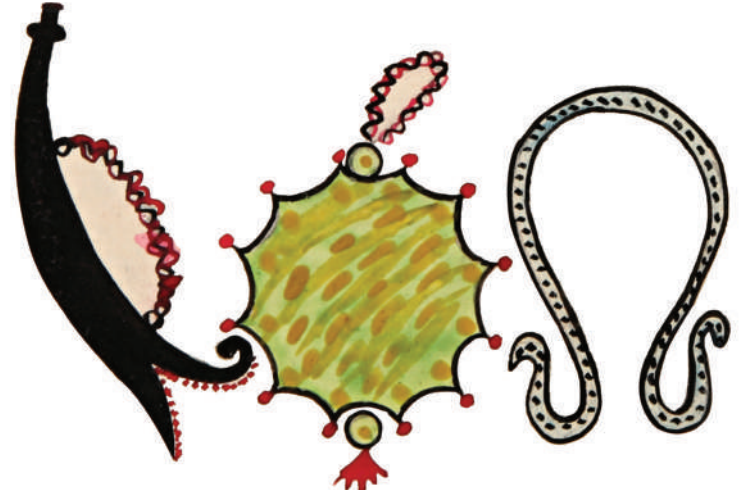
dolayı Seyyid Velayet Tekkesi olarak da bilinen bu tesis için, daha sonra II. Bayezid'in kızı Sufî Sultan Hanım diye anılan Fatma Sultan tarafından XVI. yüzyılın başında vakıflar tayin edilmiştir.

Zeyniye şeyhlerinden Abdüllatif Kudsî'nin yanında yetişen Âşıkpaşazade adı geçen tekkede vefatına kadar irşat faaliyetini sürdürmüş, kendisinden sonra yerine halifesi ve damadı Seyyid Velayet (ö. 1522) geçmiştir. Seyyid Velayet'ten sonra ise meşihati önce oğlu Derviş Mehmed üstlenmiş, onun Ağustos 1535'teki ölümünden sonra diğer oğlu Mustafa Çelebi posta oturmuştur. Hangi tarihte vefat ettiği tespit edilemeyen Mustafa Çelebi'den sonra ise Seyyid Velayet'in damadı Gazzâlîzade Abdullah Efendi (ö. 1570) şeyh olmuştur. Bir müddet daha Zeyniye adına faaliyet gösterdiği anlaşılan tekkenin daha sonra başka tarikatların tasarrufuna geçtiği görülmektedir. 1785 tarihinde tekkenin adı Emirler Tekkesi şeklinde kaydedilmiştir.

Muhyiddin Kocevî ve Karanlık Mescit Zaviyesi

İstanbul'da XV. yüzyılın ikinci yarısında Zeyniye adına faaliyet gösterilen bir başka merkez Karanlık Mescit Zaviyesi'dir. Zeyniye şeyhlerinden Muhyiddin Kocevî (ö. 1480) Eğirdir'de hizmetinde bulunduğu Pîrî Halife'den icazet aldıktan sonra İstanbul'a gelerek Fatih'in Âşıkpaşa Mahallesi'nde Karanlık Mescit diye bilinen mescidi ve yanına da zaviyesini kurmuş ve 1480'de meydana gelen vefatına kadar irşatla meşgul olmuştur. İlm-i zahirle ilm-i bâtın arasını cemettiği kaydedilen şeyhin, bütün gününü müritlerinin terbiyesi ile geçirdiği, dünyevi menfaatlere asla tenezzül etmediği ve halk arasında keramet sahibi olarak tanındığı belirtilmektedir.

Muhyiddin Kocevî'den sonra adı geçen tekkede makamına "Gündüz/Gündüzlü Muslihuddin" diye bilinen

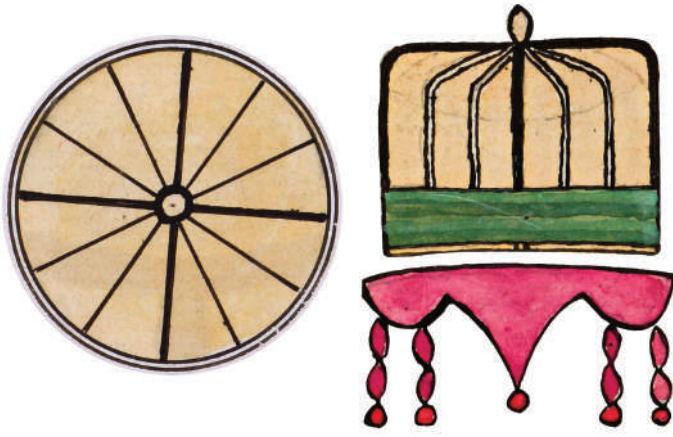

41- Mengüş (Mecmûa)

halifesi Şeyh Muslihuddin Mustafa (ö. ?) geçmiştir. Şeyh Muslihuddin Mustafa'nın Kanunî Sultan Süleyman devri meşayihinden olduğu belirtilmekle birlikte hayatı, faaliyetleri ve vefat tarihi hakkında kaynaklarda bilgi verilmemiştir. Zahir ilimlerini tahsil ettikten sonra tasavvuf yoluna Abdüllatif Kudsî'nin (ö. 1452) ileri gelen halifelerinden Tacüddin İbrahim Karamanî'ye (ö. 1467-1468) intisap etmek suretiyle girmiş, onun vefatından sonra ise Muhyiddin Kocevî'nin irşat halkasına katılmıştır. Muslihuddin Efendi'den sonra mezkur zaviyede irşat faaliyetinin devam edip etmediği bilinmemektedir.

Öte yandan Zeyniye şeyhlerinden Burhaneddin Efendi de (ö. 1562-1563) bir müddet İstanbul'da faaliyet göstermiştir. Eğirdir'de faaliyet gösterdiği sırada müritleri arasına katılan Kanunî Sultan Süleyman'ın sadrazamı Rüstem Paşa'yı ziyaret maksadıyla bir ara İstanbul'a geldiğinde, paşa şeyhin başkentte faaliyet göstermesi için ricada bulunmuş ve kendisine Küçük Ayasofya Zaviyesi'ni tahsis etmiştir. Burhaneddin Efendi sadrazamı kıramayarak bir yıla yakın burada faaliyet gösterdi ve ilmiye mensuplarından pek çok kimse kendisine mürit oldu. Ancak daha sonra devlet erkânına yakın olmaktan hoşlanmamış ve Eğirdir'deki tekkeyi de boş bırakmamak için geri dönmek istediğini bildirmiştir. Rüstem Paşa, öyle anlaşılıyor ki şeyhinin memleketine dönmek istediğini Kanunî Sultan Süleyman'a arz edince, padişah şeyhe Eğirdir Gölü içinde bulunan Nis Adası'ndaki gayrimüslimlerin haracından 30 akçe maaş bağlanmasına karar vermiştir.

XV. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'un en etkili tarikati konumuna gelen Zeyniye'ye adı geçenlerden başka Sadrazam Mahmud Paşa, İbrahim Paşa, âlimlerden Mullimzade Ahmed, Alaeddin Ali Fenarî, Fatih'in hocası Mevla Ayas, Molla Hayalî, Mevla Musannifek, Molla

42- Bektaşî tacı (Mecmûa)

Hüsrev, Kutbüddinzade İznikî, Şüca Çelebi, Hasan Çelebi Fenarî gibi dönemin etkili şahsiyetleri ile birçok şair ve sanatkâr intisap etmiştir.

6. Bektaşîye

XIII. yüzyılda Anadolu'ya gelip Sulucakaracahöyük'te (bugünkü Hacibektaş) dergâhını kuran Yesevî dervişlerinden Hacı Bektaş-ı Veli ile birlikte Bektaşîye tarikatı vücuda gelmiştir. Kuruluşuyla birlikte Anadolu ve Rumeli şehirlerinde birçok kimsenin Müslüman olmasına vesile olan Bektaşîye, XVI. yüzyılın başından itibaren İstanbul'da yayılmaya başlamıştır. Öte yandan Kanunî Sultan Süleyman devrinde İstanbul'a gelen ve padişah tarafından kendisine 120 akçe maaş tahsis edilen Yeseviye Şeyhi Muhammed Hindî'nin başkentte dört sene ikamet ettiği, sağlığı bozulunca buradan Rumeli'ye geçtiği belirtilmektedir. Hazinî diye tanınan bir başka Yeseviye şeyhi de Sultan II. Selim devrinde İstanbul'a gelmiş, III. Murad'ın mutasavvıflara verdiği değeri görünce padişaha takdim etmek üzere Ahmed Yesevi ve Yeseviye tarikatı hakkındaki temel eseri *Cevâhirü'l-ibrâr*'ı kaleme almıştır.

Yeseviye geleneğinden gelen ve eserlerinde sünnî inanca bağlılığı açıkça görülen Hacı Bektaş'ın tarikatı, başlangıçta derli toplu bir teşkilat yapısına sahip olamamış ve Kalenderîlikle kısmen içli dışlı olmuştur. İkinci pir olarak kabul edilen Balım Sultan'la (Hızır Bâlî) birlikte tarikat XVI. yüzyılın başlarından itibaren farklı bir tarikat hüviyetini kazanmış ve kuruluştaki çizgisinden büyük ölçüde uzaklaşmıştır. Tarihçi Gelibolulu Mustafa Âli Efendi XVI. yüzyılın ikinci yarısında gördüğü Bektaşîlerin namazsız ve abdestsiz olarak yaşadıkları hâlde kendilerini Hacı Bektaş'a nispet ettiklerini, oysa inanç ve amel bakımından ondan ayrıldıkları için bağlılıklarının sözden öteye geçmediğini belirtmektedir. Bunun yanı sıra XVII. yüzyıl ortalarında Evliya Çelebi, Bektaşîye'nin

43- Bektaşî sofrası (İBB, Şehir Müzesi)

dört dergâhından biri sayılan Elmalı'daki Abdal Musa Tekkesi'nde ehl-i sünnet esaslarına bağlı üç yüzden fazla derviş bulunduğunu ifade etmektedir. Bu kayıtlar, tarikat içinde kuruluş dönemindeki gibi ehl-i sünnet çizgisini devam ettiren tekkeler olmakla birlikte, bu çizgiden sapanların da bulunduğunu göstermektedir ki, daha sonra bunlar tarikatta hâkim bir konuma gelmişlerdir.

Balım Sultan'dan sonra İstanbul'da Bektaşîye'nin büyük ölçüde Yeniçeri Ocağı'nda örgütlendiği belirtilmekte, Hacı Bektaş-ı Veli postunda oturan "dedebaba"nın İstanbul'daki vekili sayılan 94. cemaat ortasına mensup bir Bektaşî babası ile ocakta temsil edildiği kaydedilmektedir. Ayrıca bu temsilcinin tayin ettiği Bektaşî babalarınca şeyhliği yürütülen birisi Eski Odalar'da, dördü de Yeni Odalar'da olmak üzere beş tekke yeniçeri kışlalarında faaliyet göstermekteydi. Öte yandan Hacı Bektaş-ı Veli postunda oturacak "dedebaba" belirlendikten sonra İstanbul'a gelmekte, yeniçeriler tarafından Üsküdar'da karşılanıp Beyazıt'taki Ağa Kapısı'na kadar muhteşem bir alayla götürülmekte ve yeniçeri ağası tarafından kendisine tarikat tacı, sadrazam tarafından da ferace giydirilmekteydi.

Bektaşî tekkeleri

İstanbul'da Bektaşîye adına kurulan tekkelerle tarikat Yeniçeri Ocağı'nın dışında da örgütlenmiştir. Bunlardan en kıdemlisi XVI. yüzyılın başlarında kurulduğu tahmin edilen Karaağaç Bektaşî Tekkesi'dir. Yeniçeri Kışlası'ndaki 94. Cemaat ortasında tarikatı temsil eden Bektaşî babası vefat edince yerine, bu tekkenin postnişini geçmekteydi. Diğer tekkeler şunlardır: Eyüp İdrisköşkü'nde Karyağdı Bektaşî Tekkesi, Sütlüce'de Bademli Tekkesi (Caferabad Tekkesi/Münir Baba Tekkesi), Üsküdar İnadiye'de Bandırmalı Tekkesi, Rumelihisarı'nda Şehitlik Tekkesi

44- Kamberiye (Bektaşî) (İBB, Şehir Müzesi)

45- Üzerinde Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hüseyin ile Hz. Ali'nin kılıcı Zülfikâr'ın isimlerinin yazılı olduğu tarikat taşları (İBB, Şehir Müzesi)

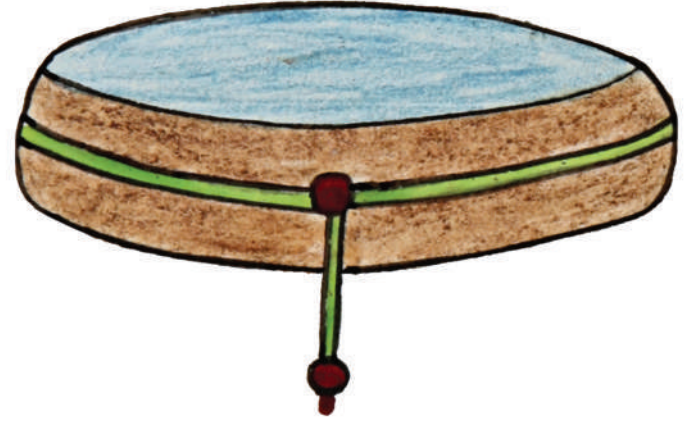
(Nafi Baba Tekkesi), Kazlıçeşme'de Eryek Baba Tekkesi (Perişan Baba Tekkesi), surdışında Takkeci Tekkesi (Büyük Abdullah Baba Tekkesi), Belgrat Ormanı'nda Kilyos ile Uskumru köyü sapağında Ağlamış Baba Tekkesi, Beykoz'da Akbaba Tekkesi, Çamlıca'da Tahir Baba Tekkesi, Üsküdar Paşalimanı'nda Yarımca Baba Tekkesi, Göztepe Merdivenköy'de Şahkulu Sultan Tekkesi. Çoğunun kuruluş tarihi ve faaliyet gösteren şeyhleri tespit edilemeyen bu tekkelerden bir kısmı Bektaşîye adına kurulmamış, diğer tarikatlardan Bektaşîlere intikal etmiştir.

Sultan II. Mahmud'un 1826'da yeniçeri ordusunu kaldırmasının ardından Bektaşî tekkelerinin faaliyetleri de yasaklanmış, ancak Sultan Abdülaziz döneminde (1861-1876) yeniden açılmaya başlamıştır. Bektaşîlerin 1867'den itibaren Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşa tarafından Masonluğa sokulduğu ve bu teşkilat içinde Yeni Osmanlılar ile ittifak kurdukları belirtilmektedir.

İstanbul tekke defterlerine göre İstanbul Bektaşî tekkelerinin sayısı konusunda 9, 10, 12, 13, 14, 20 gibi farklı rakamlar verilmektedir. Listelerdeki en az rakam o devirde canlı olan tekke sayısını ifade ederken, en fazla verilen rakam sonradan fonksiyonunu yitirse de bir şekilde tarihte işlev görmüş olan tekkelerin toplam rakamını ifade etmektedir. Tekkeler kapatıldıktan sonra

46- Gayret kemeri (İBB, Şehir Müzesi)

47- Elifi-nemed (Mecmûa)

diğer tarikatlara ait tekkelerde olduğu gibi Bektaşî tekkelerinin çoğunluğu da metruk kalarak yıkılmış, bazılarının arsasına bina yapılmıştır. Şahkulu Sultan Tekkesi, Karacaahmet Sultan Tekkesi örneğinde olduğu gibi bazıları da cemevi olarak faaliyetlerine devam etmektedir.

7. Kadiriye

İstanbul'un tasavvuf hayatına etki eden tarikatlardan Kadiriye, Abdülkadir-i Geylanî (ö. 561/1165-1166) ile Bağdat'ta teşekkül etmiş, XVII. yüzyıldan itibaren Rumiye kolunun pîri İsmail Rumî (ö. 1631) ile İstanbul'da temsil edilmeye başlanmıştır.

İsmail Rumî ve Rumiye

İstanbul'a 1611'de gelen Rumiye (İsmailiye) pîri İsmail Rumî irşat faaliyetine Sofular Camii'nden başlamış, hayatının sonlarına doğru Tophane'de adına yaptırılan Kadiriye Tekkesi'ne geçmiştir. Saray çevresiyle iyi ilişkiler geliştirdiği anlaşılan İsmail Rumî, Sultan I. Ahmed'in daveti üzerine katıldığı Sultanahmet Camii'nin açılış töreninde cuma namazından sonra camide Kadiri ayini icra etmiş ve bu gelenek sonraki asırlarda da Kadiri şeyhleri tarafından sürdürülmüştür. Hüseyin Ayvansarayî, Sultanahmet Camii'nin yerinde daha önce bir Kadiri

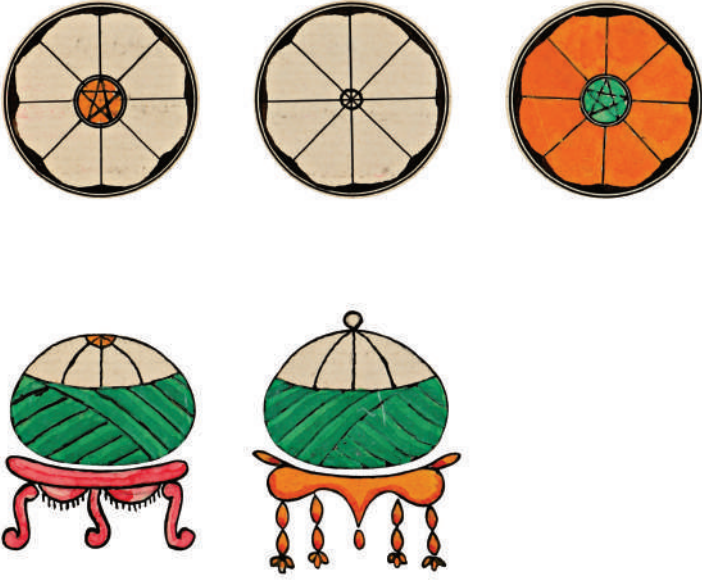
48- Kadirî gülü (Mecmûa)

tekkesinin bulunduğunu, o sebeple burada Kadirî ayininin icra edildiğini belirtmektedir. Mehmed Rifat el-Kadirî muhtemelen aynı sebeple bu camiyi İsmail Rumî'nin tekkelerinden biri olarak kaydetmiştir.

Kadirîhane Tekkesi

Beyoğlu ilçesinin Tophane semtinde Hacı Pîrî adlı bir kişi tarafından 1630 yılında Şeyh İsmail Rumî için kurulan Kadirîhane Tekkesi, yalnızca pîr makamı olduğu Rumiye

kolunun değil genelde Kadiriye tarikatının Osmanlı başşehirindeki âsitanesi sıfatını taşımış, bu sebeple diğer Kadirî kollarına ait icazetnameler de burada görev yapan şeyhler tarafından onaylanmıştır. Kuruluşundan tekkelerin kapatıldığı 1925 yılına kadar Rumiye koluna bağlı kalan bu tekkede posta oturan şeyhler bir dönemden sonra Kadiriye'nin Eşrefiye kolundan da icazet aldıkları için salı günleri öğleden sonra yapılan tarikat ayinini hem Rumiye hem Eşrefiye usulü üzere icra etmişler, müritleri

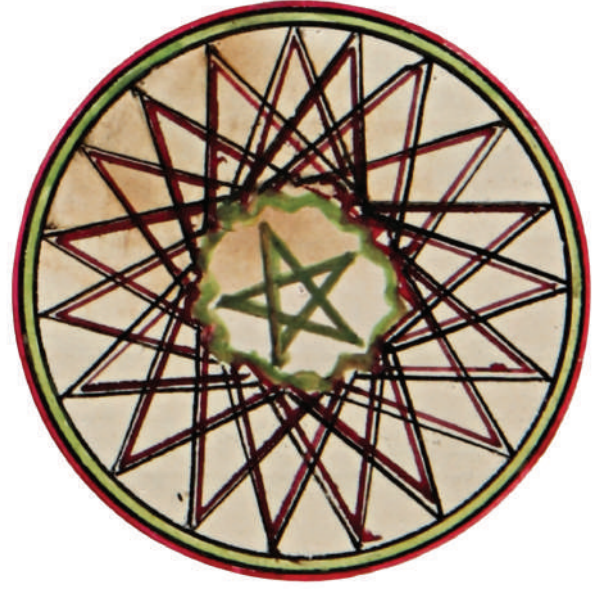

49- İsmail er-Rumî (sağda) ve Mustafa Ahî tacı (sağ üst köşedeki halife tacı) (Mecmûa)

Rumiye veya Eşrefiye prensiplerine göre yetiştirmişlerdir. İstanbul'da tasavvuf kültürünün en önemli merkezlerinden biri olan tekkenin postnişinlerinden Mehmed Şerefeddin Efendi Meclis-i Meşayih üyeliğinde, Ahmed Muhyiddin Efendi de aynı meclisin başkanlığında bulunmuş, mensupları arasından Kazasker Mustafa İzzet Efendi gibi sanatkârlar yetişmiştir.

Kadirîhanenin XVIII. yüzyıldaki zakirbaşuları Molla Mustafa Efendi ile Mahmud Efendi İstanbul'un tanınmış ilk Kadirî musikişinaslarıdır. Yine bu dönemde yaşamış Bağdatlı Mehdî, Kadirîhaneye mensup bir şair ve musikişinastı. Tophane yakınlarındaki Karabaş Tekkesi'nin Şeyhi Hopçuzâde Mehmed Şakir Efendi de kadirîhanenin zakirbaşısıydı. Şakir Efendi aynı zamanda usta bir tamburi ve çok başarılı bir bestekârdır. Kadirîhane şeyhlerinden Mehmed Şerefeddin Efendi güzel kıraati ve musikişinaslığıyla Sultan Abdülaziz'in takdirlerine mazhar olmuştur. Yerine geçen oğlu Ahmed Muhyiddin Efendi'nin devran ayininde okunmak üzere otuz altı beste yaptığı belirtilmektedir. Kadirîhanenin 1925 öncesi son şeyhi İsmail Gavsî Efendi de musikiye vâkıftı.

Kadirîhane Tekkesi'nin İstanbul'un tarikat folkloruna da katkıları olmuştur. İstanbul halkı arasında yaygın bir şöhrete sahip olan "erbain helvası" (irmik helvası) Kadirîhanede etvar-ı seb'ayı temsilen yedi derviş tarafından belirli kurallar çerçevesinde ve Kur'an hatmi eşliğinde yılda bir defa yapılırdı. Bu helvanın yanı sıra diğer pek çok tarikat âsitanesinde yapılan aşure de muharrem aşuresi ve safer aşuresi olmak üzere yılda iki defa pişirilirdi. Tekkedeki dervişler ve misafirlerin yanı sıra civardaki komşulara dağıtılan bu helva ve aşureler

50- İsmail er-Rumî gülü (Mecmûa)

ayrıca özel bir törenle saraya da gönderilirdi.

İsmail er-Rumî, henüz hayatta iken halifesi ve damadı Şerif Halil Efendi'yi Kadirîhaneye şeyh tayin etmiştir. Bağdat'taki Kadirî Âsitanesi'nin Şeyhi Feyzullah Efendi'nin oğlu olan Halil Efendi, Kadirîhane meşihatını 1925 yılına kadar üstlenen ve "Şerifler hanedanı" olarak bilinen şeyh ailesinin tekke yönetimindeki ilk temsilcisidir. Şerif-i evvel diye tanınan Halil Efendi'nin ardından posta sırasıyla Fazıl Mehmed Efendi, Abdurrahman Efendi (şerif-i sani), Hüseyin Efendi, Halil Efendi, Mehmed Efendi, Ahmed Efendi, Mehmed Sırrı Efendi, Abdurrahman Efendi, Mehmed Fahreddin Efendi, Mehmed Emin Efendi, Ali Rıza Efendi, Abdüşşekur Efendi (Büyük Şekur), Mehmed Şerefeddin Efendi, Ahmed Muhyiddin Efendi, Abdüşşekur Efendi (Pamuk Efendi), İsmail Gavsî Efendi oturmuştur.

Tekkenin şeyhlerinden "şerif-i sani" diye anılan Abdurrahman Efendi (ö. 1711), Halvetiye-Sinaniye Şeyhi Halepli Şerif Mehmed'in oğlu Şeyh Hasan Efendi'ye damat olmuş ve kendisinden Halvetiye icazeti alarak Kadirîye-Rumiye ile Halvetiye'yi şahsında birleştirmiş, bu birlikteliğin sembolü olarak Halvetî-Sinanî tacının üstüne Kadirî gülü koydurmuştur. Sonraki Kadirîhane şeyhleri de bu tacı özel günlerde kullanarak onun hatırasını yaşatmıştır. Yine Kadirîhane şeyhlerinden Mehmed (Ahmed) Efendi'nin Halvetiye-Cerrahiye Âsitanesi'nin Şeyhi Yahya Efendi'ye damat olması sebebiyle iki tarikat arasında yakınlık meydana gelmiş, Mehmed Efendi kayınpederini Cerrahî Âsitanesi'nde ziyareti sırasında Yahya Efendi, zikrin bir aşamasından sonra Abdülkadir-i Geylanî'ye hürmeten Kadirî evradı okuyarak devranı

51- Kâdirî seyfi sikkesi (Mecmûa)

Kadirî usulüne göre icra etmesi için damadına bırakmıştır. Bu usul Kadirî ve Cerrahî şeyhleri arasında bayram kutlamaları sırasında devam ettirilmiştir.

Kadiriye-Rumiye ile Halvetiye tarikatları arasında şeyhlerin akrabalık bağları dolayısıyla oluşan bu yakınlığın bir benzeri Nakşibendiye ile meydana gelmiştir. Kadirîhane postnişinlerinden Ahmed Efendi (ö. 1801), kızı Fatma Hanım'ı Dolmabahçe'deki Nakşibendiye'ye ait Çakır Dede Tekkesi'nin (Karaabalı Tekkesi) Şeyhi Tahir Efendi ile evlendirdiği ve damadına Rumiye'den icazet verdiği gibi Çakır Dede Tekkesi şeyhlerinden Attar Mehmed Efendi de kızını Kadirîhane postnişinlerinden Mehmed Emin Efendi ile (ö. 1845) evlendirip Nakşibendiye'den hilafet vermiştir.

Kadiriye-Rumiye İstanbul'da Hüseyin Efendi ile onun yerine geçen Halil Efendi'nin meşihat dönemlerinde saray çevresiyle geliştirdikleri ilişkiler sayesinde XVIII. yüzyılda daha da yaygınlaşmıştır. 1860 yılında posta oturan Mehmed Şerefeddin Efendi'nin Meclis-i Meşayih'in kurulmasında katkıları olmuş ve 1868-1880 yılları arasında bu mecliste görev yapmıştır. Oğlu Ahmed Muhyiddin Efendi, Aralık 1896'da getirildiği Meclis-i Meşayih başkanlığını Rodos'a sürgün edildiği 1906 yılına kadar sürdürmüştür.

Kadirîhane Tekkesi yüzyıllar içinde çeşitli onarımlar geçirmiş ve yenilenmiştir. Topçubaşı İsmail Ağa'nın 1144'te (1731-1732) cümle kapısının yanında, suyu I. Mahmud'un annesi Saliha Valide Sultan tarafından getirtilen çeşmeyi yaptırması, 1177'de (1763-1764) tekkenin içinde diğer bir çeşmenin tesisi, 1765'teki Tophane yangınında ortadan kalkan tekkenin III. Mustafa tarafından yeniden inşa ettirilmesi, 1823'teki bir başka Tophane yangınında tekrar

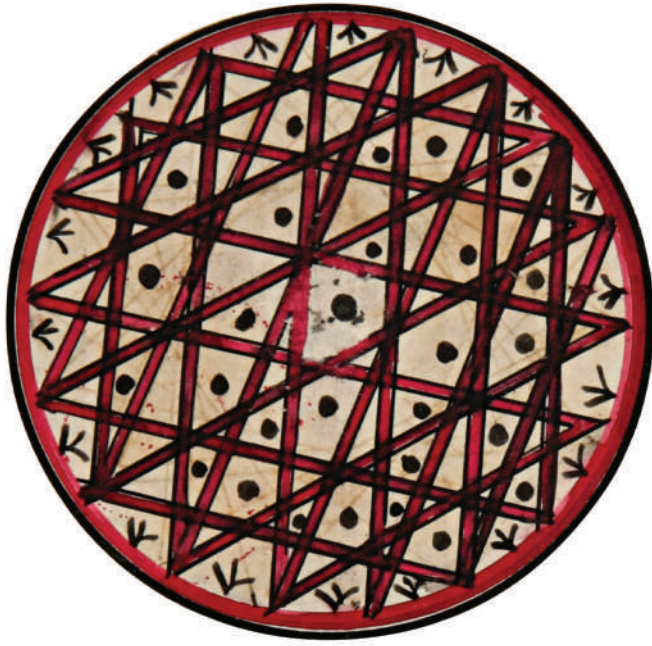
52- Kâdirî elfi sikke (Mecmûa)

harap olan yapı topluluğunun II. Mahmud tarafından ihyası, II. Abdülhamid'in 1894'te yeni bir mutfakla geniş bir yemekhane birimini ekletmesi ve tekkenin diğer bölümlerini onartması, harem ve selamlık kesimlerinin yenilenmesi bunların en önemlileridir.

1925 yılına kadar, Pir-i Sani Hz. İsmail Rumî soyundan gelen 19 postnişin Kadirîhanede tarikatı neşretmiştir. 1927-1951 yılları arasında tevhitane kısmında Tophane 31. İlkokulu faaliyet göstermiştir. Daha sonra Hacı Pîrî Camii olarak Vakıflar Müdürlüğü'ne bağlanmıştır. Şeyh dairesi (haremlik), Sultan II. Abdülhamid Han tarafından dergâhın on altıncı şeyhi ve devrin meşayih meclisi başkanı olan Ahmed Muhyiddin Efendi için yaptırılmıştır. Bu mekânda hâlen son şeyhin neslinden gelenler ikamet etmekte ve Kadirî geleneklerini yaşatmaya devam etmektedir.

Rumiye'nin diğer tekkeleri

İstanbul'da Kadirîhane Tekkesi'nin yanı sıra Rumiye adına daha başka tekkeler de kurulmuştur. Bunlardan Silivrikapı'daki Körükçü Tekkesi, İsmail Rumî'nin emriyle halifelerinden Körükçü Mehmed Efendi tarafından inşa ettirilmiş, 1758 yılından sonra Sadiye, Halvetiye-Sünbülüye ve Kadiriye-Eşrefiye'nin tasarrufuna girmiştir. Rumiye adına XVII. yüzyılın sonlarında Fatih'te kurulan Kubbe Tekkesi, 1766'da Rifaiye tarikatına intikal etmiştir. XVIII. yüzyılda Fatih Şehremini'nde kurulan Remlî Tekkesi 1775-1839 yılları arasında Sadiye tarikatının kontrolüne geçmişse de tekrar Rumiye'ye bağlanmış ve son dönemlere kadar faaliyetini sürdürmüştür. Yine bu yüzyılda Fatih'te kurulan Sinek Şeyh Halil Efendi Tekkesi 1797'den sonra

53- Havuzlu Kâdirî gülü (üstte) ve Kâdirî kız gülü (Mecmûa)

Mevlevî şeyhlerinin tasarrufuna geçmiştir. Fatih'teki Çenezâde Tekkesi XVIII. yüzyılda Ziyaeddin Mehmed Efendi tarafından kurulmuş, Ziyaeddin Efendi'den sonra tekkenin şeyhliğini oğlu Ahmed Efendi üstlenmiştir.

Rumiye adına XVIII. yüzyılda Eyüp'te iki merkez; Mahmud Efendi Tekkesi ile Hatuniye Tekkesi (Çakmak Hasan Efendi Tekkesi/Hoca Hüsam Tekkesi) kurulmuştur. Hatuniye Tekkesi XIX. yüzyılda Selim Sırrı Efendi ile birlikte Nakşibendiye'ye intikal etmiştir. Haseki'de Şeyh Taha Tekkesi, Sultanahmet'te Kaygusuz Tekkesi, Hasköy'de Abdüsselam Camii'ne meşihat konulmak suretiyle kurulan Abdüsselam Camii Tekkesi, Fındıklı'daki Ali Baba Tekkesi, Rumelihisarı'nda Ahmet Sıdkı Efendi Tekkesi, Emirgân'da Haffaf Hüseyin Efendi Tekkesi, Çengelköy'de Şeyh Nevruz Tekkesi, Kasımpaşa'da Aynî Ali Baba Tekkesi XIX. yüzyılda İstanbul'da açılan diğer Rumiye tekkeleridir.

İstanbul'da Rumiye adına kurulan tekkelerden bazıları zamanla diğer tarikatlara intikal ettiği gibi başka tarikatlardan Rumiye'ye bağlanan tekkeler de olmuştur. Halvetiye'ye ait Eminönü'ndeki Aydınoğlu Tekkesi'nin şeyhliğini 1664-1683 yılları arasında Kadirîhane şeyhlerinden Fazıl Mehmed Efendi yürütmüştür. Kasımpaşa'da Halvetiye-Sivasiye'ye mensup Muabbir Tekkesi, 1733'te Ali Vahidî Efendi tarafından Rumiye'ye bağlanmıştır. Muabbir Tekkesi'nin şeyhliği daha sonra Nakşibendiye'nin kontrolüne geçmiştir. Hulvî, Karabaş, Ağaçayırı, Peyk Dede ve Kasım Çavuş tekkeleri Halvetiye'den Rumiye'ye intikal eden diğer tekkelerdir. Tophane'de Kadirîhaneye çok yakın bir mevkide bulunan

Karabaş Tekkesi 1784'te Debbağzade Mustafa Muhsin Efendi, Kocamustafapaşa'da bulunan Ağaçayırı Tekkesi 1792'de Ebubekir Efendi, Silivrikapı'da Halvetiye-Gülşeniye'ye ait Peyk Dede Tekkesi Hilalci İbrahim Efendi, Kasımpaşa'da Kasım Çavuş Tekkesi 1838'de İsmail Aşkî Efendi tarafından Rumiye'ye intikal ettirilmiştir. Bayramiye'ye ait Şehremini'ndeki Yavaşca Mehmet Ağa Tekkesi 1770'te Kadirî şeyhlerinden Mehmed Emin Sırrı ile Rumiye'ye geçmiş ve XIX. yüzyılın sonuna kadar faaliyetini sürdürmüştür. Bayramiye-Melamiye'ye ait Kasımpaşa'daki Saçlı Emir Tekkesi XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Ali Efendi tarafından Rumiye'ye bağlanmış, tekke son dönemlerde Bektaşîlere intikal etmiştir. Bayramiye'den Rumiye'ye geçen bir başka tekke Paşmakçı Tekkesi'dir. Tekkeyi sonraki dönemlerde Rifaî-Bayramî şeyhleri yönetmiştir. Bayramiye-Himmetiye'ye ait Çarşamba'daki Mehmet Ağa Tekkesi, 1855-1868 yılları arasında Rumiye'nin tasarrufuna geçmiştir. Edirnekapı Otakçılar'daki Emir Buharî Nakşibendî Tekkesi 1675'te Halvetiye-Sivasiye'ye, 1731'de Abdurrahman Edirnevî ile Kadiriye'ye bağlanmış, 1824'te yılına kadar bir asra yakın bir süre Rumiye'nin tasarrufunda kalmıştır. Ayrıca Silivrikapı'daki Vanî Tekkesi'nin şeyhliği 1830-1904 yılları arasında Kadiriye'den Abdullah Bağdadî ve Mehmed Emin Efendi tarafından üstlenilmiştir. Kadiriye şeyhlerinden Mehmed Raşid Efendi'nin Rifaiye'ye ait Kelamî Tekkesi'nde 1853-1878 yılları arasında şeyhlik yapması buranın da belirtilen tarihte Rumiye'nin tasarrufuna geçtiğini göstermektedir.

XIX. yüzyıl ve sonrasında Eyüp'te Hâkî Baba, Cafer

54- Eşrefiye gülü (Mecmûa)

Paşa, Âşık Efendi, Ümmî Şeyh Süleyman, Molla Çelebi ve Yâvedud tekkelerinde, Üsküdar'da Bektaşilikten geçen Yarımca Baba Tekkesi ile Halim Gülüm Dede, Bâlî Çavuş, Kartal Dede, Abdülhay Efendi, Avnizade ve Serbölük Ahmed Efendi tekkelerinde belli aralıklarla faaliyetleri görülen Kadirî şeyhleri de muhtemelen Rumiye'ye bağlı bulunmaktaydı.

Eşrefiye-Resmiye-Müştakiye ve Enveriye kolları Kadiriye'de Eşrefoğlu Rumî (ö. 1469) ile oluşan Eşrefiye kolu Rumiye'den önce kurulmasına rağmen İstanbul'a gelişi XVIII. yüzyılın başlarında gerçekleşmiştir. Fatih'teki Abdal Yakub Tekkesi'nde Halvetî Cihangirî Şeyhi Enfi İbrahim Vehbi Efendi'den (ö. 1710) sonra posta oturan oğlu Şeyh Mehmed Rıza Efendi (ö. 1749) ile tekke Kadiriye-Eşrefiye'ye intikal etmiş ve XIX. yüzyılın ortalarına kadar Kadiriye şeyhlerinin tasarrufunda kalmıştır.

İstanbul'da XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Kadiriye adına Resmiye kolu da devreye girmiştir. Mustafa Resmî Efendi (ö. 1793) tarafından kurulan bu kol Karagümrük'te Kabakulak Tekkesi, Edirnekapı'da Resmî Efendi Tekkesi, Fatih'te Akşemseddin Tekkesi (Şeyh Muhyi Efendi Tekkesi) ile temsil edilmiştir. Âlime Hatun Tekkesi olarak da bilinen Kabakulak Tekkesi, Resmiye'nin İstanbul'daki merkezidir.

XIX. yüzyılda İstanbul'da Kadiriye'yi temsil eden kollar arasına Mehmed Mustafa Müştak Efendi'nin (ö. 1831) kurduğu Müştakiye ile Osman Nureddin Şems Efendi (ö. 1893) tarafından kurulan Enveriye kolları da katılmıştır. Diğer tarikatlarla ait birçok tekkeyi

55- Resmiye tacı (Mecmûa)

56- Eşrefiye tacı (Mecmûa)

56- Eşrefiye tacı (Mecmûa)

kendilerine bağlayarak Kadiriye'yi yaygınlaştıran bu kollardan Müştakiye'nin faaliyet merkezleri Eyüp'te Selamî Tekkesi, Davutpaşa'da Gümüş Baba Tekkesi ve Bayram Paşa Tekkesi, Vezneciler'de Keşfî Osman Efendi Tekkesi, Şehremini'nde Geylani Tekkesi olmuştur. XIX. yüzyılın sonlarında teşekkül eden Enveriye ise Sirkeci'deki Aydınoğlu Tekkesi'nde faaliyet göstermiştir.

İstanbul'da kendi adına kurulan ve ayrıca muhtelif tarikatlardan intikal eden tekkelerle birlikte XIX. yüzyılın sonlarında Kadiriye adına elli yedi tekkenin bulunduğu, Halvetiye ve Nakşibendiye'den sonra başşehirin en yaygın tarikatı hâline geldiği görülmektedir.

8. Sadiye

İstanbul'da tasavvufî hayatın şekillenmesinde etkili olan tarikatlardan Sadiye, Sadeddin Muhammed el-Cebavî eş-Şeybanî tarafından XIII. yüzyılın ikinci yarısında Şam'da kurulmuştur. Tarikatın ilk olarak İstanbul'da faaliyetine XVI. yüzyılda rastlanmakta, Sadiye'ye mensup olduğu belirtilen Kanunî Sultan Süleyman'ın müneccimbaşısı Sa'dî b. İshak Çelebi'nin başşehirde bir mescit ve tekke (Müneccim Sa'dî Tekkesi) yaptırdığı kaydedilmektedir. Ancak bu tekkenin faaliyetleri hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır.

Vefaiye ve Abdüsselamiye kolları

Sadiye'nin İstanbul'da esas etkili oluşu XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Vefaiye ve Abdüsselamiye kolları ile gerçekleşmiştir. Vefaiye'nin kurucusu Ebü'l-Vefa İbrahim

b. Yusuf eş-Şamî 1715'te Eyüp'te en son Nakşibendiye'nin tasarrufunda bulunan Taşlıburun (Lağarî) Dergâhı'nda başlattığı Sadiye faaliyetleri, son döneme kadar devam etmiştir. Sultan II. Mahmud döneminde yeniden inşa edilen ve padişahın zikir merasimini izlemesi için kafesli bir bölüm de yaptırılan bu dergâhta Ebü'l-Vefa İbrahim'den sonra meşîhati sırasıyla Eyüp Kadısı Gözoğlu Şeyh Hüseyin Efendi, Çelebi Abdurrahman Efendi, Süleyman Sıdkı Efendi, İsmail Necati Efendi, Ahmed Hulusi Efendi, Salih Efendi, Süleyman Sıdkı Efendi ve Sadeddin Efendi üstlenmiştir. Sadiye İstanbul'da etkili konuma geldikten sonra özellikle Kadir gecelerinde Ayasofya Camii'nde Sadî ayini düzenlenmeye başlamıştır.

Abdüselamiye kolunun kurucusu Abdüselam eş-Şeybanî'nin (ö. 1752) 1718 tarihinde şeyhliğini üstlendiği Koska'daki Abdüselam Tekkesi, İstanbul'da Sadiye'nin ikinci tekkesi ve âsitanesi olmuştur. Tekkenin Kovacı Şeyh Mehmed Emin Efendi'den (ö. 1836) sonra Kovacı Dede, Kovacı Şeyh veya Kovacılar Tekkesi adıyla anıldığı belirtilmektedir. Abdüselam Efendi'nin Koska'daki tekkede meşîhati üstlenmesi, kendisini takdir eden Sultan III. Ahmed'in desteği ile gerçekleşmiştir. Vefatından sonra yerine geçen oğlu Mehmed Galib Efendi'nin (ö. 1783) şeyhliği döneminde Abdüselamiye İstanbul'un tasavvufi hayatına nüfuz ederek yaygınlık kazanmıştır. Galib Efendi'nin ardından posta oturan Mustafa Haydar Efendi (ö. 1791) zamanında tekkenin etkinliği devam etmiş, Haydar Efendi'nin halifelerinden Ahmed Hulusi Efendi'nin gayretleriyle Vefaiye'ye bağlı bulunan Taşlıburun Tekkesi 1789'dan itibaren idari olarak Abdüselamiye'ye bağlanmıştır.

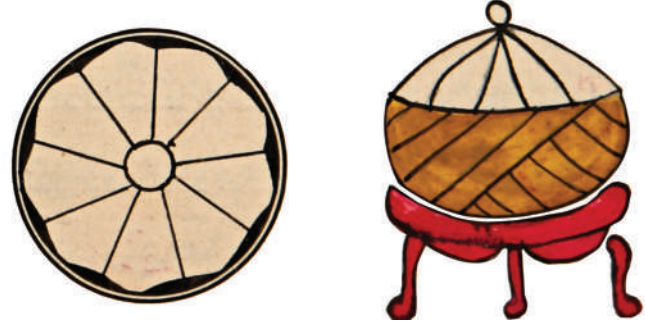
Öte yandan Vefaiye Şeyhi Muhammed Ziyad Efendi Şam'da faaliyet gösterdiği sırada, Sultan I. Abdülhamid'in daveti üzerine, Hz. Peygamber'in (a.s.) ayak izini (kadem-i şerif) başı üzerinde İstanbul'a getirmiş ve müritleri arasına katılan Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın Davutpaşa'da yaptırdığı tekkeye (Kadem-i Şerif Tekkesi) yerleşerek ömrünün sonuna kadar faaliyetini sürdürmüştür. Sadiye'nin İstanbul'daki en önemli tekkelerinden biri olan Mirza Baba Tekkesi'ni de 1784'te Halil Hamid Paşa'nın yaptırdığı bilinmektedir.

Sütlüce Hasirîzadezâde Tekkesi

İstanbul'da Sadiye adına etkili faaliyetleriyle tanınan bir başka merkez, Sütlüce'deki Hasirîzade Tekkesi olmuştur. Mustafa İzzî Efendi tarafından 1784'te kurulan bu tekkenin, Sultan III. Selim tarafından genişletilmek suretiyle yeniden inşa edildiği belirtilmektedir. Mustafa İzzî Efendi'den sonra posta oğlu Süleyman Sıdkı

57- Sadiye Etyemez Dergâhı gülü (Mecmûa)

58- Sadiye tacı (Mecmûa)

Efendi (ö. 1837) oturmuştur. Fatih'te Nakşibendiye'ye bağlı Murat Molla Tekkesi Şeyhi Mehmed Murad Efendi'den Mevlana'nın Mesnevî'sini okuyan ve ayrıca Nakşibendiye'ye de intisap eden Süleyman Sıdkı Efendi ile Sadiye'nin Mevleviye ve Nakşibendiye ile yakın ilişki kurduğu görülmektedir. Sultan II. Mahmud'un sevdiği ve ara sıra ziyaret ettiği Süleyman Sıdkı Efendi'yi (ö. 1837) Bedevî ve Sa'dî meşayihî üzerine şeyhülmeşayih olarak tayin ettiği ve bu hususta bir ferman çıkarttığı belirtilmektedir. Süleyman Sıdkı Efendi sonra yerine oğulları geçmiş ve tekkede irşat faaliyetleri son döneme kadar sürdürülmüştür. Bu tekkenin son şeyhi Meclis-i Meşayih reisliği yapan Hasirîzade Elif Efendi'dir (ö. 1927).

İstanbul'da yaygınlığını büyük ölçüde XVIII. yüzyılda gerçekleştiren ve XIX. yüzyılda kurduğu yeni merkezlerle tasavvuf hayatını ciddi şekilde etkileyen

59- Rifaî beyat gülü (Mecmûa)

60- Rifa'iyye'nin "âlât-ı harbi" (Mecmûa)

Sadiye adına başşehirde otuz iki tekke açılmıştır. Fatih Kadıçeşmesi'ndeki Abid Çelebi Tekkesi, Defterdar'daki Balçık Tekkesi, Kasımpaşa'daki Ciğerimdede Tekkesi, Edirnekapı'daki Çakırağa Tekkesi, Karagümrük'teki Ejder Tekkesi, Fındıkzade'deki Ahmet İshak Tekkesi, Mevlanakapı'daki Hasan Kudsi Efendi Tekkesi, Halıcalar'daki İsa Efendi Tekkesi, Eyüp Gümüşsuyu'ndaki Kantarcı Baba Tekkesi, Şehremini'ndeki Raşit Efendi Tekkesi, Otakçılar'daki Sır Tekkesi, Okmeydanı'ndaki Şeyh Cevher Tekkesi, İstanbul'daki önemli Sa'dî dergâhları arasında zikredilebilir. Üsküdar'da Malatyalı İsmail Ağa, Balaban Baba ve Hallaç Baba (Gani Baba) Sa'dî tekkeleri de dergâhlar kapatılıncaya kadar canlılığını

sürdürmüştür. Hallaç Baba Dergâhı'nın son şeyhi Türk edebiyatı ve musiki tarihi araştırmacısı Sadettin Nüzhet Ergun'dur.

9. Rifa'iye

İstanbul'un tasavvuf hayatında etkili olan Rifa'iye tarikatı XII. yüzyılda Irak'ta kurulmuş, tarikat adına XVI. yüzyılın sonlarından itibaren bazı Rifaî şeyhleri belli aralıklarla başşehir gelip faaliyet göstermişlerdir. Mesela Şeyh Muhammed b. Ukayl'in (ö. 1627) 1000 (1591-1592) civarında Yemen'den İstanbul'a gelerek Tavaşî Hasan Ağa (İnadiye) Camii'nde Rifaî ayini icra etmeye başladığı bilinmektedir. Ancak o dönemde bu tür faaliyetler kalıcı olmamıştır. Tarikatın İstanbul'da esas tutunması ve yayılışı 1732'de Üsküdar'da Rifaî Âsitanesi'nin kuruluşu ile gerçekleşmiştir.

Üsküdar Rifaî Âsitanesi

Üsküdar İnadiye'de 1732 tarihinde kurulan tekke, Defter-i Hakanî Emîni Hafız Yusuf Rıza Efendi tarafından 1812'den önce eskisinden daha geniş biçimde ihya edilmiştir. Rifa'iye'nin asıl âsitanesi, Bağdat'ın güneyinde Basra ile Vasit arasındaki Ümmü Abide köyü yakınlarında Seyyid Ahmed er-Rifaî'nin türbesinin yanında pîr makamı niteliğinde olan tesistir. Ancak İstanbul'un İslam âlemindeki imtiyazlı mevkisinden dolayı Üsküdar'daki bu âsitane Anadolu ve Rumeli'deki Rifaî tekkelerinin merkezi haline gelmiştir. Burası kaynaklarda ayin gününden dolayı Perşembe Tekkesi diye de anılmakta, ayrıca farklı tarihlerde postta oturan şeyhlerden dolayı Feyzîzade, Hafız İbrahim Efendi, Şeyh Hafız Efendi, Şeyh Mehmet, Şeyh Sadık Efendi, Şeyh Ziya Efendi Tekkesi gibi adlarla da zikredilmektedir.

Rifa'iye'nin Ulvaniye koluna bağlı olan âsitane perşembe günleri öğle namazını müteakip yapılan mukabele sırasında gösterilen "burhan"larla tanınmaktaydı. Bu sebeple Avrupa'da oryantalizm ve egzotizm eğilimlerinin ağırlık kazandığı XIX. yüzyılda basılmış seyyah rehberlerinin çoğunda İstanbul'da "kaçırılmaması gereken ilginç hususlar" arasında Üsküdar'da "haykıran dervişler tekkesi" adıyla yer almış ve çok sayıda yabancı yazarın ve ressamın uğrağı olmuştur. Fransız Albert Aublet ile "ressam-ı Hazret-i Şehriyarî" İtalyan Fausto Zonaro'nun tevhitane ayin sırasında şeyh efendi tarafından hastaların çiğnenmesini (devsiye yapılmasını) tasvir eden tabloları bunlardandır.

Asitanede posta oturan şeyhler ve hizmet yılları şu şekildedir: Şeyh Muhammed el-Hadidî (1732-1756), Şamlı Şeyh Yasin Efendi (1756 [?]), Hocasade Şeyh Mehmed

61- Rifaiyye tacı (Mecmûa)

62- Rifaiyye gülü (Mecmûa)

Tahir Efendi (1812), Şeyh Ali Rıza Efendi (1812-1813), Şeyh Mehmed Sadık Hilmi Efendi (1813-1826), Şeyh Seyyid Feyzullah Efendi (1826-1843), Larendeli Tatar Şeyh Hafız İbrahim Hilmi Efendi (1843-1865), Şeyh Hafız Abdurrahman Tefvik (Büyük) Efendi (1865-1898), Şeyh Abdülkadir Ahmed Ziyaeddin Salahî Efendi (Ziya Molla) (1898-1917), Şeyh Hasan Hüsnü Sarıer (Ceyhun) Efendi (1917-1925).

XVIII. yüzyıl İstanbul'unda Rifaiyye tarikatı altı büyük tarikattan biri hâline gelmiştir. XIX. yüzyılın sonunda İstanbul'da Rifaiyye adına kırktan fazla tekkenin faaliyet gösterdiği belirtilmektedir.

Seyyid Mehmed Marifî ve Marifiyye Kolu

Rifaiyye tarikatında Seyyid Mehmed Marifî (ö. 1842) ile birlikte Marifiyye kolu meydana gelmiş ve bu kol ilk olarak şeyhin İstanbul Kartal'da 1818 yılında kurduğu Marifiyye Tekkesi ile yayılmıştır. Mehmed Marifî'nin 1785 dolaylarında Mısır'dan İstanbul'a geldiği ve muhtemelen tekkesini kuruncaya kadar tarikat faaliyetlerini evinde yürüttüğü tahmin edilmektedir. Mehmed Marifî'nin

halifelerinden Şeyh Ali Kuzu da 1805'ten önce Kasımpaşa'da bir zaviye tesis etmiştir. Marifiyye adına Toygartepe'de de bir tekkenin inşa edildiği görülmektedir.

Sayyadiyye Kolu ve Ebu'l-Hüda es-Sayyadî

Rifaiyye'nin kurucusu Ahmed er-Rifaî'nin kızından torunu İzzeddin Ahmed es-Sayyad (ö. 1271) tarafından Sayyadiyye ismiyle bir kol kurulmuş, bu kol İstanbul'da XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Ebu'l-Hüda Muhammed es-Sayyadî (ö. 1909) ile temsil edilmiştir. Sayyadî 1878'de İstanbul'a gelmiş ve ilk olarak Beşiktaş Abbas Ağa Mahallesi'nde bir eve yerleşmişti. 1889'da Sultan II. Abdülhamid tarafından Serencebey Yokuşu'nda onun adına bir konak tefriş edilerek tekke ve ikametgâh hâline getirildi. II. Abdülhamid'e yakınlığı sebebiyle II. Meşrutiyet'in ilanından sonra bir ara sorgulandı.

1878'den Sultan II. Abdülhamid döneminin sonuna kadar İstanbul'da kalması, dergâhının saraya yakın bir yerde bulunması ve saraydan sürekli iltifat görmesi Sayyadî'nin dönemin politikalarında etkili olduğu izlenimine yol açmıştır. Özellikle padişahın hilafet politikasında ve bazı Arap vilayetlerinde Osmanlı Devleti'nin güç ve otoritesinin artırılmasına yönelik faaliyetlerde buralarda yaygın olan Rifaî tarikatının bir şeyhi olarak nüfuzundan yararlanılmaya çalışıldığı belirtilmektedir.

10. Bedeviyye

Seyyid Ahmed Bedevi tarafından XIII. yüzyılda Mısır'da Kurulan Bedeviyye tarikatı, XVIII. yüzyılın başlarında kurulan Eburrıza Tekkesi ile İstanbul'da temsil edilmeye başlanmıştır.

Bedevi Asitanesi: Eburrıza Tekkesi

Eburrıza Şeyh Seyyid Mehmed Şemseddin Efendi (ö. 1740) tarafından Beyoğlu'nda Kasımpaşa ile Kurtuluş semtlerinin sınırında kurulan tekke (Eburrıza Tekkesi) Bedeviyye tarikatının âsitanesi olarak kabul edilmektedir. İlk dönemleri hakkında yeterli bilgi bulunmayan bu tekke, 1847 tarihinde Sahaf Emin Efendi isimli bir kişi tarafından yeni baştan yaptırılmıştır. Bedeviyye mensupları bu tekkenin yakınında yer alan Halvetî-Uşşakî Âsitanesi (Hüsameddin Uşşakî Tekkesi) ile çok yakın ilişkiler geliştirmiştir.

Bedeviyye'nin diğer tekkeleri

İstanbul'da Eburrıza Tekkesi'nden sonra XIX. asrın başından itibaren Bedeviyye adına yedi adet daha tekke kurulmuştur. Bunlar şu şekilde sıralanabilir: Üsküdar'da

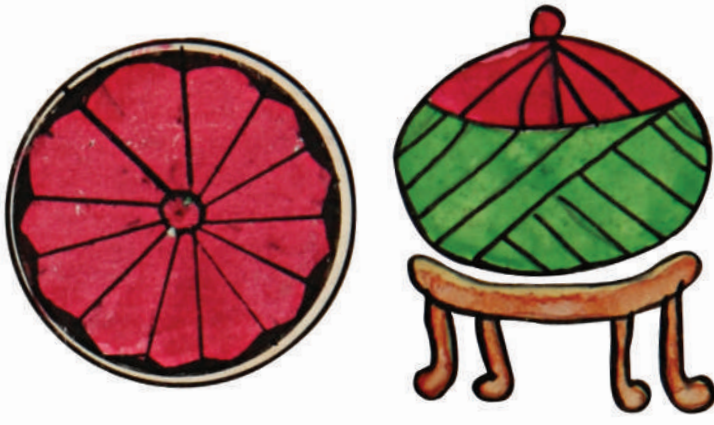
63- Bedevî gülü (Mecmûa)

Hasib Efendi Tekkesi. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Nakşibendiye adına kurulan bu tekke, 1812 yılı civarında ihya edilerek Bedevîliğe intikal etmiştir. Kasımpaşa'da 1828'de kurulan Arapzade Tekkesi, Kocamustafapaşa'da 1840'ta kurulan Ağaçkakan Tekkesi, Beylerbeyi'nde 1854'te kurulan Hüseyin Efendi Tekkesi, Çengelköy'de 1866'da kurulan Ahmet Efendi Tekkesi, Eyüp'te XIX. yüzyılın ikinci yarısında kurulan İslam Bey Tekkesi, Beylerbeyi'nde 1883 yılında Halvetiye'ye bağlı olarak kurulan ve daha sonra Bedeviye'ye intikal eden Tımarîye Tekkesi (Hamil Efendi Tekkesi).

11. Şaziliye

Ebu'l-Hasan eş-Şazilî tarafından XIII. yüzyılda kurulan Kuzey Afrika kaynaklı Şaziliye tarikatı adına İstanbul'da

kurulan ilk tekke, 1786'da Silahtar Abdullah Ağa'nın yaptırdığı Alibeyköy Şazilî Dergâhı'dır. Kaynaklarda Şazilî Tekkesi, Silahdar Abdullah Ağa Tekkesi gibi isimlerle de anılan bu dergâhta faaliyet gösteren el-Hâc Ahmed Efendi (veya Şeyh Tahsin Efendi), Sultan II. Mahmud'un kızlarından Saliha Sultan'ın 1834'teki düğün merasimine davet edilen şeyhler arasında yer almıştır. Şaziliye adına hemen hemen aynı dönemde Fatih Unkapanı'nda da bir tekke kurulmuştur. Kaynaklarda Balmumcu Tekkesi, Şeyh Seyyid Ahmet Tekkesi ve Şem'î Şeyh Ahmet Efendi Tekkesi gibi değişik isimlerle anılan bu tekkede ilk posta oturan Şeyh Seyyid el-Hâc Ahmed Efendi'dir (ö. 1826-1827). Burası 1886-1887'de Sultan II. Abdülhamid tarafından yeniden inşa ettirilmiş ve tekkelerin kapatıldığı 1925 senesine kadar faaliyetini sürdürmüştür.

64- Bedevî tacı (Mecmûa)

Ertuğrul Tekkesi/Şeyh Zafir Tekkesi

İstanbul'daki tasavvuf hayatına Şaziliye'nin önemli etkisi, Medeniye kolu şeyhlerinden Şeyh Hamza Zafir, İbrahim Berade ve Mahmud Ebu'ş-Şamat ile XIX. yüzyılın ikinci yarısında olmuştur. Sultan II. Abdülhamid'in Hamza Zafir'e, Mabeyn Başkâtibi Ali Rıza Paşa'nın da Mahmud Ebu'ş-Şamat'a intisap ettiği kaydedilmektedir. II. Abdülhamid, Alibeyköy'deki dergâhı 1886'da tamir ettirmiş, bir sene sonra da Beşiktaş'ta tarikat adına bir cami-tekke (Ertuğrul Tekkesi/Şeyh Zafir Tekkesi) kurdurmuştur. Osmanlı hanedanının cediti Ertuğrul Gazi'nin hatırasını canlandırmak adına Ertuğrul Tekkesi diye anılan bu tesis, kuruluşuyla birlikte Şazilî tarikatının İstanbul'daki merkezi durumuna gelmiş, burada ilk posta oturan Hamza Zafir Efendi'den (ö. 1903) sonra yerine sırasıyla küçük kardeşleri Muhammed Zafir Efendi (ö. 1904) ve Beşir Zafir Efendi (ö. 1909) geçmiştir. Ertuğrul Tekkesi'nde sultanın iradesiyle her akşam yatsıdan sonra ve her cuma namazdan sonra Şazilî evradı okunması kararlaştırılmış ve bu uygulama tekkelerin kapatıldığı döneme kadar devam etmiştir. Tekkenin önemli fonksiyonları arasında İslam âleminin çeşitli bölgelerinden başşehir İstanbul'a gelen tarikat şeyhi ve âlimlerini ağırlamak da vardır.

Şaziliye başşehirin tarikat folklorunda şöyle önemli bir iz bırakmıştır: İstanbul'da çeşitli tarikatlara bağlı hemen bütün tekkelerde ve kahve ocaklarında kahveci esnafının pîri olarak kabul edilen Şaziliye Pîri Ali eş-Şazilî'nin adının yazıldığı bir levha yer almış, şeyh odasında ve diğer selamlık birimlerinde ağırlanan misafirlere kahve pişiren dervişler kahve ocağını "uyandırırken" ve cezveyi ocağa sürerken Şaziliye'nin pîrine teveccüh etmeyi âdet hâline getirmişlerdir.

12. Ticaniye ve Desukiye

Ahmed Ticanî (ö. 1815) tarafından Cezayir'de kurulan Ticaniye tarikatı adına İstanbul'da XIX. yüzyılın sonlarında bir zaviye kurulmuştur. Sultan II. Abdülhamid'in İslam birliği siyaseti çerçevesinde Ticaniye'nin bütün Afrika'da yaygınlığından yararlanmak istediği, 1897'de İstanbul'a gelen Sidî Muhammed el-Ubeydî ile görüştüktan sonra başşehirde Ticaniye için bir zaviyenin kurulduğu belirtilmektedir.

Burhaneddin İbrahim ed-Desukî (ö. 1277) tarafından kurulan ve daha çok Mısır ve Sudan'da yayılan Desukiye tarikatı adına da Osmanlı'nın sonlarına doğru İstanbul'da bir tekkenin açıldığı anlaşılmaktadır.

III. İSTANBUL'DA TASAVVUF DÜŞÜNÇESİNİN TEZAHÜRLERİ VE TASAVVUF KÜLTÜRÜNÜN YAYGINLAŞMASI

Tekkeler her şeyden önce nafîle ibadet mekânları olmakla birlikte belirli eserler üzerinden bir kültür ve irfan ocakları fonksiyonunu icra ediyorlardı. Aynı zamanda istişare ve eleştiri metotlarıyla farklı görüşlerdeki insanların fikir alışverişinde bulunduğu mekânlar olmuştur. Bir halk hareketi olarak kurulmuşlar, zengin fakir her kesim insanın bir arada sosyalleşmesini sağlamışlardı. Bazıları yanlarına imaretler kurarak sosyal hayatın başka bir ihtiyacını gidermişlerdi.

Tekkelerin ferdi; kendisi, çocuklar, diğer insanlar ve hayatın her cephesi üzerine düşünmeye ve anlama çabası üzerine yönlendirdiği için beşerî problemlerin çözümüne yardımcı olduğu bilinmektedir. Diğer yandan tekkeler, dünya malına değer vermemeyi, tüketim anlayışına ters bir yaşam tarzını öğütledikleri için vicdani huzuru sağladığı gibi yokluk içindeki insanların buna tahammüllerini kolaylaştırmıştır.

Tekke mensuplarının şehirli esnaf ve sanatkârlardan oluşması bazı iktisadi faaliyetlerin onlar eliyle yürütüldüğü, hat, tezhip, musiki gibi estetik sanatların onlar eliyle geliştirilip kontrol altında tutulduğu söylenebilir. İslam tarihinin en büyük hat ustaları ile mühezzipleri tekke çevrelerinde himaye ve teşvik görmüş, haleflerini yetiştirmişlerdir. Karahisarî, Hasan Rıza, Râkım, Altunbezer, Şefik Bey ve Yesarizade gibi sanatkârlar buralarda yetişmişti.

Dualar, naatlar, münacat, ilahi, vird ve medhiyeler tekke edebiyatının konusunu teşkil ederler. Divan edebiyatında kullanılan âşık, maşuk, pîr, şive, hicap, ney, mey, şarap, meyhane, çeşm, leb ve zülf gibi kavramlar ve

mazmunlar tekkelerden divan şiirine geçmiş, Şeyhî, Nev'î, Atâyî, Nef'î, Şeyh Galib gibi kimseleri tekkeler yetiştirmişti.

Tekkeler kendi başına bir mimari sanat alanı oluşturmuştu. Halvet odaları, derviş hücreleri, tevhit ve sema zikirlerinin o müştereken icra edildikleri tevhitane benzeri müstemilatların inşası, mimarimize yeni bir üslup kazandırmıştı.

İstanbul'da tasavvuf hayatı ve düşüncesi Osmanlı genelinde olduğu gibi büyük ölçüde varlığın birliği (vahdet-i vücud) anlayışı üzerinde şekillenmiştir. Muhyiddin İbnü'l-Arabî ile özdeşleşen bu anlayış, onun bütün fikirlerinin özeti sayılan *Fusûsü'l-hikem* ile el-*Fütûhâtü'l-Mekkiyye* isimli eserlerinin okutulması ve üzerlerine açıklayıcı çalışmalar yapılması suretiyle kuruluş döneminden itibaren son döneme kadar kesintisiz olarak devam ettirilmiştir.

Tasavvuf düşüncesinde varlığın birliği anlayışı Osmanlı'nın kuruluş yıllarında İznik'te yaptırılan ilk medreseye başmüderris olarak tayin edilen Davud-ı Kayserî ile resmen temsil edilmeye başlandı. Davud-ı Kayserî'nin *Matlau husûsi'l-hikem* adlı Arapça *Fusûs* şerhi, esas metni takip ederek açıklayan ilk düzenli çalışma olduğu için en kullanışlı şerh olarak benimsendi. *Fusûsü'l-hikem*'in Türkçeye ilk tercümesini, Müeyyidüddin Cendî'nin *Fusûs* şerhi üzerine XV. yüzyılda Yazıcıoğlu Mehmed'in yaptığı talikatı, kardeşi Ahmed Bican (ö. 1466'dan sonra) genişleterek çevirmek suretiyle gerçekleştirmiştir. XVI. asrın sonunda Türkçe *Fusûs* tercümesi Sultan III. Murad'ın gördüğü bir rüya üzerine Kastamonulu Şeyh Şaban Efendi (ö. 1569) ile birlikte divan şairi ve âlim Yahya Nev'î Efendi (ö. 1599) tarafından hazırlanmıştır. *Fusûsü'l-hikem*'e bizzat İbnü'l-Arabî'nin yaptığı özet olan *Nakşü'l-Fusûs*, İstanbul Galata Mevlvîhanesi şeyhlerinden İsmail Ankaravî (ö. 1631) tarafından *Zübdetü'l-fuhûs fî şerhi Nakşü'l-Fusûs* adıyla Türkçeye çevrilip şerh edilmiştir. Abdullah Bosnevî'nin (ö. 1644) *Tecelliyâtü arâisi'n-nusûs* adıyla yaptığı Türkçe *Fusûs* şerhi ise ilmiye çevrelerinde çok tutulmuş, bu eser sebebiyle kendisine "şârihu'l-Fusûs" unvanı verilmiştir. Başta Kâtib Çelebi olmak üzere birçok âlim bu şerhten övgüyle söz etmektedirler. *Fusûsü'l-hikem*'in şerh ve tercüme edilmesi geleneği Osmanlı'nın son dönemine kadar devam etmiştir.

Öte yandan *Fusûsü'l-hikem*'in okunması ve anlaşılması için ders halkaları oluşturulmuş, şeyhülislamıardan *Fusûs* dersleri verenler olmuştur. Yenikapı Mevlvîhanesi Şeyhi Osman Selahaddin Dede'nin, oğlu Celaledin Şeyhî Dede'ye *Fusûs* okuttuğu, Mevleviye'den Esad Dede'nin Fatih Camii'nde cemaate

65- Derviş keşkülü (İstanbul Türbeler ve Müzeler Müdürlüğü)

66- Derviş keşkülü (İstanbul Türbeler ve Müzeler Müdürlüğü)

Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinden parçalar anlattığı, medresedeki odasında bazı özel kişilere *Fusûs* dersleri verdiği nakledilmektedir.

İbnü'l-Arabî'nin görüşleri *Fusûsü'l-hikem*'in yanı sıra tasavvufi görüşlerini en geniş boyutlarıyla açıkladığı *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* isimli eserinden yapılan alıntılar, kısmi şerh ve tercüme yoluyla da devam ettirilmiştir. Davud-ı Kayserî, Molla Fenarî, Cemal-i Halvetî, Sarı Abdullah Efendi, Abdullah Bosnevî, Osman Fazlı Atpazarî, Salahî Efendi eseri kısmen şerh edenlerden bazılarıdır. *Fusûsü'l-hikem* kadar yaygın olmamakla birlikte bazı mahfillerde *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* de ders olarak okunagelmiştir. Şeyhülislam Müftüzade Ahmed Efendi'nin (ö. 1791) Fatih Camii'nde *el-Fütûhât* okuttuğu bilinmektedir. Mevleviye'den Esad Dede, Tunuslu Şeyh Mustafa Efendi'den Fatih'teki Çayırılı Medrese'de *el-Fütûhât* okuduklarını belirtmektedir. Aynı şeyh ayrıca Yenikapı Mevlvîhanesi'nin şeyh odasında aralarında

Tahirülmevlevî'nin de bulunduğu bir topluluğa *el-Fütûhât* okutmuştur. *El-Fütûhât*'ı ezberden okuyacak kadar iyi bildiğinden "Fütûhatçı" lakabıyla tanınan Nazmi Efendi adlı bir kişinin Nuruosmaniye'deki evinde eseri okuttuğu nakledilir. İstanbul'da 1910'larda kurulması düşünülen Medresetü'l-meşâyih adındaki tasavvuf mektebinde okutulması tasarlanan derslerin başında *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye ile Fusûsü'l-hikem* gelmekteydi.

Muhyiddin İbnü'l-Arabî ile özdeşleşen varlığın birliği (vahdet-i vücud) merkezli tasavvuf anlayışı, İbnü'l-Arabî'nin görüşlerini daha anlaşılır hâle getiren evlatlığı ve talebesi Sadreddin Konevî'nin *Miftâhul-gayb* isimli eseri ve ona yapılan şerhler yoluyla da aktararak sürdürülmüştür. Bu esere yapılan şerhlerden ilki Şeyhülislam Molla Fenarî'nin *Misbâhu'l-üns* isimli Arapça eseridir. Molla Fenarî'den sonra eser Fatih Sultan Mehmed'in isteği üzerine Kutbüddinzade Mehmed İznikî tarafından *Fethu Miftâhi'l-gayb* adıyla Arapça olarak, Molla Ahmed-i İlahî tarafından da *Şerh-i Miftâhu'l-gayb* adıyla Farsça olarak ayrı ayrı şerh edilmiştir. Fatih Sultan Mehmed ayrıca Molla Ahmed-i İlahî'ye eserin ıstılahlarını açıklayan bir kitap (*Şerh-i Istılahât-ı Miftâhu'l-gayb*) daha hazırlatmıştır. Eser için sonraki dönemlerde daha başka şerhler de yazılmıştır. Atpazarî Osman Fazl-ı İlahî (*Misbâhu'l-kalb şerhu Miftâhi'l-gayb*), Abdurrahman Rahmi Bursevî, Ahmed b. Abdullah Kırımî, Malkoçzade Mustafa Efendi, Şehabeddin Ahmed b. Hüseyin el-Hamevî eseri şerheden müelliflerdendir (son dört müellifin şerhlerinin adı *Şerhu Miftâhi'l-gayb* şeklindedir).

İstanbul'un tasavvuf hayatı ve düşüncesinin şekillenmesinde birinci derecede etkili olan eserlerden birisi Mevlana Celaleddin-i Rumî'nin Mesnevî'sidir. Bu eser Mevlevîlerle birlikte diğer pek çok tarikat mensubunun da zaman içinde el kitabı hâline gelmiş ve tasavvuf sohbetlerinin yanı sıra cami vaazlarının da temel kaynakları arasına girmiştir. Eserle ilgili ilk dikkati çeken çalışma, Şeyhülislam Molla Fenarî'nin eserin mukaddimesine yazdığı Arapça şerhtir. Eserin ilk tam şerhi Farsça olarak XVI. yüzyılda Gelibolulu Sururi Muslihuddin Mustafa tarafından, Türkçe olarak da aynı asrın sonlarında Mustafa Şemî Efendi tarafından gerçekleştirilmiştir. Türkçe şerhler arasında en kabul göreni İsmail Rusuhî Ankaravî'nin XVII. yüzyılın başlarında yaptığı *Mecmûatü'l-letâif* adlı şerhtir. Bu şerh ile Ankaravî "Hazret-i Şârih" unvanını elde etmiştir. Tam olarak yapılan şerhlerden birisi de Nakşibendî Şeyhi Mehmed Murad Efendi'nin *Hulâsatü'r-rûh* adlı eseridir. Halvetî şeyhlerinden Mehmed Nazmi Efendi XVII. yüzyılda Mesnevî'nin I. cildini *Sırr-ı Mânevî* ismiyle nazmen

Türkçeye çevirmiştir. Mesnevî'nin ilk tam Türkçe manzum tercümesi ise XVIII. yüzyılda Süleyman Nahîfî tarafından yapılmıştır. Mehmed Şakir Efendi, 1835'te Mesnevî'yi VII. cildiyle beraber *Mesnevî-i Şerîf Maa Terceme-i Manzûme-i Türkî* adıyla tercüme etmiş ve Sultan II. Mahmud'a sunmuştur. Süleyman Hayri Bey, Yenişehirli Avni Bey, İbnü's-Seyyid Galib, Kara Şemsi Dede, Fazlullah Rahimî ve Yenişehirli Hasan Nazif Dede XIX. yüzyıl sonunda Mesnevî'yi kısmen tercüme eden müelliflerdendir. Son dönemdeki meşhur Türkçe şerhlerden Abidin Paşa şerhi de Mesnevî'nin I. cildini ihtiva eden kısmî bir şerhtir. Mesnevî'deki dil ve mana açısından anlaşılması zor beyitlere dair şerhler yanında eserden yapılan çeşitli derlemeler üzerine de şerhler yazılmıştır. Yusuf Sineçâk'ın Cezîre-i Mesnevî'si ve şerhleriyle İsmail Ankaravî'nin *Hall-i Müşkilât-ı Mesnevî ve Câmi'u'l-âyât*'ı bunlar arasında sayılabilir.

Bayramiye tarikatından Yazıcızade Mehmed Bican'ın (ö. 1450) kaleme aldığı Türkçe 9.000 beyitlik *Muhammediyye* sade ve samimi ifadesi, akıcı üslubu ve halk dilinden tabirleriyle asırlardan beri geniş halk kitleleri üzerinde etkili olmuştur. Tekke, medrese ve camiler yanında, köy odalarında da muhafaza edilmiş, okunup dinlenmiş, bu suretle yaygın din eğitiminin dayandığı en mühim eserlerden biri hâline gelmiştir. XVII. yüzyıldan itibaren bazı sanatkârların "Muhammediyehan" diye kayıtlara geçmesi eserin mevlid gibi irticalen ve beste ile okunduğunu göstermektedir. Bu hususta meşhur isimlerden biri Halvetî Şeyhi Müstakim Efendi'dir. XVIII. yüzyılda Muhammediyehan olarak tanınmış en önemli isimler arasında Akbaba İmamı diye tanınan bestekâr ve hattat Mehmed Zaifî ile İstanbullu Hafız Şühudî Mehmed Efendi gibi üstatlar da bulunmaktadır. Celvetiye şeyhlerinden Mehmed Zaifî Efendi'nin (ö. 1703) Sultan Selim Camii'ne Muhammediyehan tayin edilmesinin şehirde büyük bir sevinçle karşılanması, onun başarılı icrasıyla hatim meclislerinin sonunda eserin bazı bölümlerinin okunmasının bir âdet hâline gelmiş olması, esere halkın rağbetini göstermesi bakımından önemlidir.

Muhammediyye'nin yazılması, müellifin rüyasında Resulullah'ı görüp ondan, "İçir hikmet şarâbın ümmetime/Sözümü söyle halka âşikârâ" emri üzerine gerçekleşmiştir. Eserde Hz. Muhammed'in nurunun yaratılması ve kâinatın o nurdan halk edilmesi üzerinde durulmuş, yarından fazla bir bölümünde cennetin, cehennemin, yerlerin, göklerin, meleklerin, cinlerin, şeytanların, diğer mahlukatın, Âdem ve Havva'nın yaratılışı, Hz. Âdem'den itibaren gelen peygamberlerin bazı özellikleri ile Hz. Muhammed'in doğumu, hayatı, savaşları, mucizeleri,

ehl-i beyti ve halifeleri anlatılmıştır. 285 beyitlik bir miraciye'yi de içeren bu kısımda ayrıca Kur'an-ı Kerim'in hususiyetleri, Fatiha, İhlas gibi surelerin tefsiri, hadis şerhleri, Resulullah'ın nasihatleri, salavat getirmenin faziletleri, ibadete ve cihada teşvik gibi konular da yer almaktadır. *Muhammediyye*'nin halk üzerinde en etkili kısmı "Vefât-ı Muhammed" bahsi olmuştur. Kitabın kalan kısmında kıyamet alametleri, deccalın çıkışı, nüzûl-i İsa, Yecûc ve Mecûc, dâbbetü'l-arz, güneşin batıdan doğuşu, tövbe gibi konular işlenmektedir. Eserde kafiye, redif ve diğer ahenk unsurlarına dikkat edilmesi, *Muhammediyye*'nin ezberlenmesini ve dinî toplantılarda okunup dinlenmesini kolaylaştırmıştır. Nitekim Evliya Çelebi bir kısım halkın *Muhammediyye*'yi ezbere okumakla tanıdığını kaydetmektedir. *Muhammediyye*'nin elli sekizi tam, yedisi eksik olmak üzere sadece İstanbul'da altmış beş nüshası tespit edilmiştir. Celvetiye Şeyhi İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1725) eseri *Ferahu'r-rûh* adıyla şerh etmiştir. Ayrıca *Muhammediyye* XVII. yüzyılda Esirî Mehmed Yusuf Efendi tarafından nesre çevrilmiştir. Öte yandan matbu nüshaların bir kısmı Mustafa Rakım gibi tanınmış matbaa hattatlarınca yazılarak bastırılmıştır. Bunun yanında cennet, cehennem, arş, kürsü, livau'l-hamd, Mekke, Medine, Kâbe ve Mescid-i Nebevi ile ilgili şekil ve çizimlerin eklenmesi esere ayrı bir değer katmıştır.

Halkın dinî-tasavvufi kültürünü şekillendirmekte en etkili eserlerden birisi de *Envâru'l-âşikîn* olmuştur. Müellifi yukarıda kaydedilen *Muhammediyye* yazarı Yazıcızade Mehmed Bican'ın kardeşi Yazıcızade Ahmed Bican'dır. Ağabeyi gibi o da Bayramiye tarikatına mensuptur. Eser Mehmed Bican'ın kaleme aldığı Arapça *Megâribü'z-zamân*'ın yer yer muhtevası genişletilerek Türkçeye çevrilmesi sonucunda meydana gelmiştir. *Megâribü'z-zamân* aynı zamanda adı geçen *Muhammediyye*'nin de kaynağıdır. Ahmed Bican daha önce yazılan kitapların çoğunlukla Arapça olduğunu, kendisinin bu eseri Türkçe hazırlamakla halkın da ondan faydalanması amacını güttüğünü belirtmektedir. Dinî-tasavvufi nitelikteki eser, her biri belli bir konu etrafında gelişen beş ana babdan oluşmaktadır. Birinci babda mevcudatın nizamı, yerdeki ve gökteki varlıklar, bunların yaratılışındaki ilahî hikmet ve sırlar anlatılmaktadır. Eserin en uzun bölümü olan ikinci babda Hz. Âdem'den başlayarak hemen bütün peygamberlerden, mucizelerinden, vahiy ve vahyin sırlarından, peygamberlerin karşılaştıkları zorluklardan bahsedilmiş, her peygamberin hayatında önemli yeri olan olaylar ayrıca ele alınmıştır. Bu bölümde en geniş yer Hz. Peygamber'in siyerine ayrılmıştır. Üçüncü babda Cebrail,

Mikail, İsrail, Azrail, Kirâmen Kâtibîn ve diğer melekler anlatılmıştır. Dördüncü bab kıyamet günü hakkında verilen bilgilerle başlamaktadır. Bu babda itikadi ve amelî hükümler, namaz, oruç, zekât, hac gibi çeşitli ibadetler üzerinde durulmuştur. Eserin beşinci babında cennet, araf, Allah'ın görülmesi, cennet nimetleri ve cennet ehlinin durumu, şehitlerin cennetteki mertebeleri, cehennem ve günahkârların hâli gibi konular ele alınmıştır. Bu eser, yazıldığı tarihten XX. yüzyılın başlarına kadar Müslüman Türk halkı tarafından heyecanla okumuş olan *Envâru'l-âşikîn*, Muhammediyye ile birlikte hemen her Türk ailesinin evindeki dinî kitaplar arasında önemli bir yer tutmuştur.

Kadiriye-Eşrefiye tarikatı pîri Eşrefoğlu Abdullah Rumî'nin (ö. 874/1469-1470?) kaleme aldığı *Müzekki'n-nüfûs* adlı eseri de halka mal olan eserlerdendir. Eser, özellikle halk tarafından anlaşılması için sade bir Türkçe ile yazılmış ve tasavvufun halk arasında yayılmasında önemli hizmet görmüştür. Genel anlamda insan meselesi ve eşrefi mahlukat olarak yaratılan insanın eğitimi üzerinde durulan eserde tasavvufi birçok konu da aydınlatılmış, dünya sevgisiyle bu sevginin fayda ve zararları, nefs-i emmarenin özellikleri, ölüm, kıyamet, büyük günahlar, tevekkül gibi konular, nefs-i emmarenin terbiye edilmesi, tasavvuf adap ve erkânı ve iyi bir Müslüman olmanın şartları ele alınmıştır. Daha sonraki devirlerde yazılan bu tür eserlere örnek teşkil eden *Müzekki'n-nüfûs*'un kütüphanelerde birçok yazma nüshası bulunmaktadır.

Kaydedilen eserlerden başka daha birçok menakıbnâme ve benzeri türde eserlerin kaleme alındığı, bunların halk arasında elden ele dolaşarak nesilden nesile aktarılıp tasavvufi duygu ve düşüncenin canlılığını koruduğu belirtilmelidir.

KAYNAKLAR

- Âlî Mustafa Efendi, *Künhü'l-ahbâr*, İÜ Ktp., TY, nr. 5959, vr. 166b-167a.
Âşıkpaşazâde Derviş Ahmed, *Târîhi*, İstanbul 1332, s. 6 vd., 386.
Ayvansarayî, Hüseyin, *Hadîkatü'l-cevâmi'*, İstanbul 1281, I, 193-194, 219.
Bağdathî İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn* (nşr. İbnülemin Mahmud Kemal ve Avni Aktuç), İstanbul 1951, I.
Barkan, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler: İstîlâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", *VD*, 2 (1942), s. 279-386.
Baş, Derya, Seyyid Ahmed el-Bedevî Tarikatı ve İstanbul'da Bedevîlik (doktora tezi, 2006), MÜ SBE.
Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, I.
Cebbârzâde Mehmed Ârif b. Şâkir, *Dâfîu'z-zulem li-kulûbi'l-ümem: Şerhu*

Nutk-i Şeyh Vefâ, Hacı Selimağa Ktp., Hüdâyî Efendi, nr. 544, vr. 2b-3a.
Çakır, Adalet, Mehmed Rif'at Efendi'nin Nefhatü'r-riyâzi'l-âliye Adlı Eseri
Işığında Anadolu'da Kadırlık (doktora tezi, 2007), MÜ SBE.
Çalhoğlu, M. Asım, *Sünbül Efendi ve Merkez Efendi'nin Resimli Hayatı ve
Hüviyetleri*, İstanbul 1960.
Düzdağ, M. Ertuğrul, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'nin Fetvalarına Göre
Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı: Fetevâ-yı Ebussuûd Efendi*,
İstanbul 1998.
Erdemir, Avni, Muslihu'd-din Mustafa İbn Vefâ Hayatı, Eserleri, Tesirleri ve
Manzum Eserlerinin Tenkidli Metni (doktora tezi, 1999),
Gazi Üniversitesi SBE.
Erdoğan, Abdülkâdir, *Fâtih Mehmed Devrinde İstanbul'da Bir Türk
Mütefekkirî Şeyh Vefâ Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1941.
Erünsal, İsmail E., "Şeyh Vefa ve Vakıfları Hakkında Yeni Bir Belge",
İslâm Araştırmaları Dergisi, 1 (1997), s. 55-62.
Erünsal, İsmail E., "XV-XVI. Asır Osmanlı Zendeke ve İlhad Tarihine Bir
Katki", *Osm. Ar.*, 24 (2004), s. 145-148.
Esin, Emel, "Merkez Efendi ile Şah Sultan Hakkında Bir Hâşiye", *TM*, 19
(1977-79), s. 65-92.
Evlîyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, İstanbul 1314, I, 372.
Gündüz, İrfan, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münâsebetleri*, İstanbul, ts.
(Seha Neşriyat);
Güven, Mustafa Salim, Ebu'l-Hasan Şâzîlî ve Şâzîliyye (doktora tezi, 1999),
MÜ SBE.
Harîrîzâde, Kemâleddin, *Tibyânü vesâilî'l-hakâik fî beyânî selâsîlî't-tarâik*,
Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 430-432, I-III.
Hoca Sâdeddin Efendi, *Tâcü't-tevârîh*, İstanbul 1280, II.
Hocazâde Ahmed Hilmi, *Ziyâret-i Evliyâ*, İstanbul 1325.
Hulvî, Cemâleddin, *Lemezât-ı Hulviyye ez Lemeât-ı Ulviye*, Süleymaniye
Ktp., Halet Efendi, nr. 281.
Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar,
nr. 2305-2309, I-V.
İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihi (nşr. Ömer Lütfi Barkan
ve Ekrem Hakkı Ayverdi), İstanbul 1970.
Kemalpaşazâde Şemseddin Ahmed, *er-Risâletü'l-münîra*, İstanbul 1308.
Risâle fî tahkîkî'l-hak ve ibtâlî re'iy's-sûfiyye fî'r-raks ve'd-devrân,
Süleymaniye Ktp., Düğümlü Baba, nr. 446, vr. 87b-89a.
Kufrah, Kasım, "Molla İlâhî ve Kendisinden Sonraki Nakşibendiyye Muhîti",
TDED, 3/1-2 (1948), s. 129-151.
Kurnaz, Cemal ve Mustafa Tatçı, *İstanbul'da Buharalı Bir Mutasavvıf
Emir Buhârî*, Ankara 1998.
Kut Günay ve Turgut Kut, "İstanbul Tekkelerine Ait Bir Kaynak:
Dergeh-nâme", *Türkische Miscellen: Robert Anhegger Armağanı*,
İstanbul 1987.
Küçük, Sezai, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, İstanbul 2003.
Lâmîî Mahmud Çelebi, *Nefhâtü'l-üns Tercümesi*, İstanbul 1980.
Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâiku's-Şekâik* (nşr. Abdülkadir Özcan),
İstanbul 1989.
Mehmed Raif, *Mir'ât-ı İstanbul*, İstanbul 1314, I, 376-385.

Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, İstanbul 1308, II.
Muhyî-i Gülşenî, *Menâkıb-ı İbrâhim Gülşenî ve Şemlelizâde Ahmed Efendi
Şive-i Tarikat-ı Gülşenîyye* (nşr. Tahsin Yazıcı), Ankara 1982.
Muslu, Ramazan, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, İstanbul 2003.
Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, *Risâle-i Melâmiyye-i Bayrâmîyye*,
İÜ Ktp., İbnülemin, nr. 3357.
Nev 'îzâde Atâî, *Hadâiku'l-hakâik fî tekmileti's-Şekâik* (nşr. Abdülkadir
Özcan), İstanbul 1989, II, 191, 193, 203-204, 213, 601.
Ocak, Ahmet Yaşar, "Kanunî Sultan Süleyman Devrinde Bir Osmanlı
Heretiği: Şeyh Muhyiddîn-i Karamânî", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na
Armağan*, İstanbul 1991, s. 473-484.
Ocak, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler
(15.-17. Yüzyıllar)*, İstanbul 1998, s. 318-327, 357-363.
Öngören, Reşat, "Şeriatın Kestiği Parmak: Kanunî Sultan Süleyman Devrinde
İdam Edilen Tarikat Şeyhleri", *İlam Araştırma Dergisi*, 1/1 (1996),
s. 132-136.
Öngören, Reşat, "Osmanlı'da Süfîlerin Farklı Toplum Kesimleriyle
İlişki Tarzları", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 3 (1999), s. 9-22.
Öngören, Reşat, Osmanlılar'da Tasavvuf Anadolu'da Süfîler, *Devlet ve Ulemâ
(XVI. Yüzyıl)*, İstanbul 2000, tür. yer.
Öngören, Reşat, "Osmanlı Devleti'nin İlk Şeyhülislâmı Molla Fenârî'nin
Tasavvufî Yönü", *Türkler* (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara
2002, XI, 114-119.
Öngören, Reşat, *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler*, İstanbul 2003.
Öngören, Reşat, "Bir Rüya Yorumcusu Olarak Mutasavvıf-Âlim
Kutbuddinzâde Mehmed İznîkî", *Uluslararası İznîk Sempozyumu
5-7 Eylül 2005* (haz. Ali Erbaş v.dğr.), Bursa 2005, s. 381-387.
Revnakoğlu, Cemaleddin Server, *Eski Sosyal Hayatımızda Tasavvuf ve Tarikat
Kültürü* (nşr. M. Doğan Bayın ve İsmail Dervişoğlu), İstanbul 2003.
Sâkıb Mustafa Dede, *Sefîne-i Nefîse-i Mevlevîyân*, Kahire 1283, I-III.
Seyyid Sırrı Ali, *Tuhfe-i Rûmî* (nşr. Mustafa S. Kaçalın), İstanbul 1992.
Süleymâniye Vakfîyesi (nşr. Kemâl Edîb Kürkçüoğlu), Ankara 1962.
Şerif Efendi, *Menâkıbü'l-evliyâ*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi,
nr. 4552.
Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâiyü'l-fuzalâ* (nşr. Abdülkadir Özcan),
İstanbul 1989, III, 570-571; IV, 412-413, 422-423.
Tabibzâde Derviş Mehmed Şükrü b. İsmail, *Silsilenâme-i Aliyye-i Meşâyih-i
Sûfiyye*, Hacı Selimağa Ktp., Hüdâyî Efendi, nr. 1098.
Taşköprizâde İsameddin Ahmed, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fî ulemâ'd-
devleti'l-Osmâniyye* (nşr. Ahmed Subhi Furat), İstanbul 1985.
Tosun, Necdet, *Bahâeddîn Nakşibend Hayatı Görüşleri ve Tarikatı*,
İstanbul 2002.
Türer, Osman, "Osmanlı İmparatorluğunda Pâdişah-Tarikat Şeyhi
Münâsebetine Dâir Târihî Bir Örnek", *TDA*, 28 (1984), s. 181-194.
Türer, Osman, "Osmanlı Anadolu'sunda Tarikatların Genel Dağılımı",
Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Süfîler (ed. Ahmet Yaşar Ocak),
Ankara 2005, s. 207-246.
Velikâhyaoğlu, Nazif, *Sümbüliyye Tarikatı ve Kocamustafapaşa Külliyesi*,
İstanbul 1999.

Vicdânî, M. Sadık, *Tomâr-ı Turuk-i Aliyye'den Halvetiyye Silsilenâmesi*, İstanbul 1338-41.

Tomâr-ı Turuk-i Aliyye'den Kâdiriyye Silsilenâmesi, İstanbul 1338-40.

Tomâr-ı Turuk-i Aliye: Melâmîlik, İstanbul 1338-40.

Yılmaz, Hasan Kamil, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, İstanbul, ts.

Yılmaz, Necdet, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: Sûfîler, Devlet ve Ulemâ (XVII. Yüzyıl)*, İstanbul 2001.

Yûsuf b. Ya'kûb, *Menâkıb-ı Şerîf ve Tarikatnâme-i Pîrân ve Meşâyihî Tarikat-i Aliyye-i Halvetiyye*, İstanbul 1290.

Yücer, Hür Mahmud, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İstanbul 2005.

Zâkir Şükrü, *Mecmûa-i Tekâyâ* (nşr. Şinasi Akbatu, *İslâm Medeniyeti Mecmuası* içinde, IV/3-4; V/1-2 içinde), İstanbul 1980-81.

Zenbilli Ali Efendi, *Devran Risâlesi*, British Museum, India Office Library and Records, Or. 12933, vr. 1b-3a.

[Zikredilen bu temel kaynakların yanı sıra *DBİst.A* (I-VIII) ve *DİA'nın* (I-LXII) ilgili maddelerinden de yararlanılmıştır].